

Jörn Svensson

Du skall ta ledningen och makten

Om socialismens uppbyggnad i Sverige.

Första upplagan 1975 (Arbetarkultur)

Under 1970-talet var Jörn Svensson ledande ideolog i Vänsterpartiet Kommunisterna (VPK). I denna bok, som omtrycktes i flera utgåvor (den översattes även till norska), försöker författaren formulera en politik som ska leda fram till ett socialistiskt Sverige och fastlägga ramar för hur en demokratisk socialism ska kunna byggas. Boken reser och diskuterar en hel rad frågor som framstår som bortglömda i dagens debatt och som borde vara intressanta särskilt för Vänsterpartiets medlemmar och sympatisörer.

Se även artikeln [Efterskrift till *Du skall ta ledningen och makten* \(1975\)](#).

Se vidare [Föredrag av Jörn Svensson om boken "Du skall ta ledningen och makten"](#), som är en video, inspelad 2011 vid en ABF-studiecirkel i Göteborg, där Jörn Svenssons diskuterar boken.

Innehåll

Förord	2
Liten snabbkurs för icke-marxister	3
Reform och revolution	5
Socialismens klassbas	11
Den socialistiska planekonomin.....	16
Den lagbundna processen.....	16
Planekonomins nya villkor.....	18
Planekonomins uppbyggnad	27
Den socialistiska ekonomins uppgifter	39
Centralism och decentralism i den socialistiska ekonomin.....	46
Ekonomisk utveckling och social nytta.....	57
Den socialistiska demokratin	65
Demokratin som begrepp	65
Den liberala demokratin nedgång	66
Den socialistiska författningen.....	69
Friheten och rätten.....	75
Pluralism och socialism.....	83
Byråkrati och statsapparat	86
Statens bortdöende	93
Ett socialistland mellan blocken.....	96
Socialismen som livsform	98
Den ideologiska kampen	98
Individualism och kollektivism.....	102
Stad och land	105
Det klasslösa samhället	109
Kvinnofrigörelsen.....	116
Det kommunistiska partiet	125

Lärandets lov

Lär dig det enklaste! Gör det nu,
ty nu är stunden här
det är aldrig försent!
Lär dig ditt ABC, det är inte nog men lär det!
Inget får hejda dig, börja nu
Allting bör du veta!
Du skall ta ledningen och makten.
Lär dig, du som är arbetslös!
Lär dig, du som är fängslad!
Lär dig, kvinna i köket!
Lär dig, sextioårige!
Du skall ta ledningen och makten.
Skynda till skolan, du som hemlös är! Öka din kunskap, du som fryser!
Du som är hungrig, grip efter boken:
den är ett vapen!
Du skall ta ledningen och makten.
Var inte rädd för att fråga, kamrat
Låt ingen lura dig,
se efter själv!
Vad du inte själv vet
vet du ej!
Granska din räkning,
Du ska ju betala.
Sätt ditt finger på varje siffra,
fråga: hur kom den hit?
Du skall ta ledningen och makten.

— Bertolt Brecht

Minnet av Saida Gunhild 1913-22

Förord

Vad innebär en övergång till socialismen i Sverige? Hur kan den förverkligas?

Hur kommer den att förändra människornas dagliga liv? Vilka perspektiv öppnar den, vilka problem ställer den?

Detta är frågor som i dag ställs av allt fler. Tiden och samhällets utveckling tvingar fram dem. Det blir allt uppenbarare att en allmän kris håller på att växa fram inom det kapitalistiska systemet. Kapitalismen förmår inte längre lösa utvecklingens problem. Dess organisation är otillräcklig, dess perspektiv för små. Dess penningmoral är för platt, dess värderingar korrupta och otidsenliga.

Kapitalismen innebar en stor materiell och andlig kraftutveckling. Men den har som system lämnat sin nyskapande period bakom sig. Den begränsar och förflackar tänkandet. Den frambringa misshushållning och arbetslöshet, fascism och krig.

Men människor är heller inte benägna att kämpa och offra till förmån för något nytt, med mindre de vet vad detta nya kommer att innebära. De frågar sig hur socialismen i Sverige kommer att se ut.

1960- och 70-talets socialister har varit både utförliga och talangfulla, när det gäller att analysera och kritisera kapitalismen. Men de har svävat på målet inför frågor om socialismen. Och med tanke på hur många missgrepp som begåtts i socialismens namn, är det begripligt, att folk inte nöjer sig med svävande besked. Det är högt på tiden att socialisterna i Sverige ger konkreta svar om vad sorts socialism det kommer att gälla.

Denna bok är ett försök att ge svar och synpunkter på en del av frågorna. Den är inspirerad av debatten inför Vänsterpartiet kommunisternas 24:e partikongress 1975, men är inte något partidokument. För de framförda synpunkterna är författaren ensam ansvarig.

Boken vänder sig till de politiskt medvetna bland den unga generationen, som väl klarast av alla insett att det inte längre går att leva på det gamla sättet.

Den vänder sig till alla kommunister, som har viljan att tänka självständigt och som har respekt för marxismens vetenskaplighet.

Den vänder sig till alla de socialdemokrater, som trots sin partilednings historiska svek ännu bevarar sin anknytning till arbetarrörelsens ideologiska rötter.

Den vänder sig till alla de partilösa socialister, som av skepticism eller besvikelse valt att inte sluta sig till något parti.

Den vänder sig till alla dem, som inte är socialister, men som inser att det gamla inte är evigt, utan att vår tidsålders problem kräver något nytt.

Det är min förhoppning, att boken ska bli dem till någon hjälp i deras tänkande och handlande.

Tosteberga, oktober 1974

Författaren

Liten snabbkurs för icke-marxister

Denna bok är inte främst skriven för skolade marxister. Den tar fasta på det socialistiska uppbyggets praktiska problem, snarare än på teoretisk-vetenskapliga. Men även detta kräver en orientering i marxism. Särskilt viktigt är det att rätt känna vissa marxistiska termers betydelse. Vi börjar därför med en snabb överblick av några väsentliga grundtankar i marxismen. Det blir givetvis en grov och förenklad skildring.

Människans första och största problem är hennes ekonomiska försörjning. Den är grunden för allt annat i det mänskliga livet.

Sättet att organisera försörjningen avgör vad sorts samhälle människan kommer att leva i. Det avgör också den andliga kulturens utveckling. Ju mer ekonomin producerar utöver det strängt nödvändiga för uppehållet, ju mer utrymme för andlig odling.

Det mänskliga tänkandet utgår från den materiella verkligheten. Som spädbarn lär vi oss tänka genom att se, suga och vidröra. Tänkandets utveckling bestäms av ekonomi och teknik. Stenålderns människa kunde ingenting veta om astronomi, bl. a. därför att hon inte kunde göra glaslinser och kikare. När människan lärt sig göra starka kikare, upptäckte hon sanningen om jorden och solsystemet. Det var en kunskap som helt krossade den dittills rådande världsbilden.

Ekonomins, produktionens utveckling har tagit form av olika typer av mänsklig specialisering. Ur specialiseringen på funktioner och yrken uppstod småningom klasserna i samhället.

Olika klasser får olika ställning till produktionen och därmed skilda intressen. Under historiens gång har uppstått klasser med helt motstridiga intressen. Herre och slav kan aldrig förenas. Slaven måste underkastas slavägarens vilja. Två motstridiga klasser kan alltså inte båda bestämma över samhället. Den ena klassen måste tvinga den andra att finna sig i en viss "ordning" — annars bryter samhället ihop.

För tvånget från en klass mot en annan behövs en särskild organisation. Detta behov fylls av staten. Staten är en tvångsapparat. Den ger auktoritet åt en bestämd ordning, bestämda lagar och värderingar. Dessa värderingar är alltid i grunden den härskande klassens. Staten är aldrig neutral. På slaveriets tid var staten slavägarnas stat. Dess lagar skyddade slaveriet, dess moral försvarade slaveriets ide.

I dagens Sverige är på samma sätt staten borgarklassens stat. Dess lagar skyddar kapitalägarnas övermakt på arbetsplatserna. Dess lagar tillåter kapitalexport till Sydafrika. De moraliska värderingar som staten understöder är vördsamma mot personer med mycket pengar, mot folk som gjort karriär, mot familj- och könsroller, överklasskultur och söndagskolor. De är negativa mot utslagna människor, mot kollektivhus, politisk teater och socialism.

Behovet av en statsmakt uppstår alltså med klasssamhället. Det klasslösa samhället behöver ingen stat. Bara i det klasslösa samhället kan det finnas en full och odelbar mänsklig frihet.

Produktionslivet förändras ständigt. Människan påverkar dessa förändringar genom sin förmåga att samla och tillämpa nya kunskaper. Människorna kan åstadkomma viktiga förändringar inom vissa ramar. Men de behärskar inte själva de stora och djupa förändringarna. Dessa styrs av ekonomiska lagar som ännu så länge är oberoende av människans vilja.

Vi kan exempelvis inte välja att i dag gå tillbaka till stenålder eller feodalism. Dessa stadier är för alltid passerade. Vi kan inte heller välja om vi vill ha socialism eller avstå från den. Övergången från kapitalism till socialism är också en lagbunden process. Visserligen kräver socialismens införande folkflertalets aktiva ingripande. Men en sådan strävan hos folkflertalet uppstår inte av en slump. Den kommer bara i bestämda tider och lägen. Den stiger ur deras

upplevelser av samhället och ur klassförhållandena.

Vi kan aldrig välja att ha kvar kapitalismen för all framtid. Allt är ständig förändring. Slavsamhället var inte evigt. Feodalsamhället var inte evigt, fast feodal-herrarna trodde så. Kapitalismen går obönhörligen mot sin undergång.

Varför är det så? Därför att varje system själv framkallar förändringar, som det inte kan hejda. Det förändrar produktionsmetoder och organisation. Det förändrar därmed maktförhållandet mellan klasserna. Förr eller senare sviktar underlaget för den ledande klassens maktställning.

Det är också så, att varje system ger upphov till motsättningar och problem, som måste lösas. Men systemet behöver därför inte kunna ge metoderna för lösningen. Tvärtom strider de nödvändiga metoderna ofta mot systemets livsvillkor. I slutet av sin levnadstid drabbas varje samhällssystem av en växande oförmåga att lösa tidens problem, som systemet själv gett upphov till. Till sist löses problemen — genom övergång till ett annat system som är förenligt med de nödvändiga metoderna.

När ett systems oförmåga blivit fullt utbildad, uppstår en allmän kris i dess sätt att fungera. När människor alltmer blir medvetna härom, hamnar systemet också i en politisk förtroendekris. Detta är vad marxisterna kallar en revolutionär situation. Först i ett sådant läge blir en djupgående omvälvning möjlig och nödvändig.

En omvälvning genomförs inte av ledargestalter eller grupper av idealister. Den kan bara genomföras av ett stort organiserat kollektiv — en klass. Klasser och skikt som står varandra nära, kan samverka i denna roll.

En social revolution är en omvälvning, där en härskande klass tvingas uppge sin ledande ställning åt en annan klass. Regimskiften av annat slag är enligt marxismens språkbruk inga revolutioner. Hitlers maktövertagande 1933 eller revolten i Portugal 1974 var därför inga revolutioner. Däremot var borgarklassens seger över feodalklassen i Frankrike 1789 en revolution.

Ordet revolution hänför sig i marxismen enbart till förändringar med hänsyn till den ledande klassen.

Hur det sker saknar betydelse för frågan huruvida det till innehållet är en revolution eller ej. Att som ibland sker till vardags, beteckna allsköns militärkupper och palatsrevolter som ”revolutioner” är ett slarvigt språkbruk, oförenligt med marxismens vetenskapliga språk. Till sist ska vi beröra orden ”demokrati” och ”diktatur”. Dessa ord har också en något annan innebörd i marxismen än i borgerligt språkbruk.

I det borgerliga språket betyder ”demokrati” ett samhälle där vissa demokratiska rättigheter finns (yttrandefrihet, mötesfrihet, rösträtt m m). Ett samhälle som saknar dessa rättigheter är en ”diktatur”.

Demokrati betyder ”folkvälde”. Man kan ha många demokratiska rättigheter i ett samhälle. Men likväl kan maktens kärna — ekonomin, produktionsmedlen — vara i en liten maktgrupps händer. Staten skyddar denna maktfördelning. Detta är inte och kan inte vara demokrati, d v s folkvälde. Det är, enligt marxismen, en klassdiktatur med inslag av demokratiska rättigheter, som folket tillkämpat sig.

Alla klassamhällen är enligt marxistiskt språkbruk diktaturer. Staten upprätthåller en speciell klass' dominans över andra. Staten har monopol på vålds- och tvångsmedel. Detta våld är obegränsat, eftersom inga lagar ytterst kan hindra staten att i ett trängt läge använda det obegränsade våldet för att upprätthålla den rådande ordningen. Det är denna insikt om klassstatens inre natur som gör att marxisterna talar om ”borgarklassens diktatur” och ”proletariatets diktatur”. Inom en klassdiktatur kan emellertid finnas ytterst viktiga skillnader i demokratiska rättigheter. Både Spanien och Sverige är borgerliga klassdiktaturer, men

skillnaden dem emellan är uppenbar för alla.

Demokratin är för marxismen en kamp, en rörelse inom klassdiktaturens ram. Demokratin gör ett framsteg, när fåtalets klassdiktatur över flertalet ersätts med flertalets över fåtalet. Men avskaffande av alla diktaturer sker först med den demokratiska kampens slutpunkt: det klasslösa samhället.

Att marxismen bedömer alla klassamhällen som diktaturer, betyder givetvis inte att marxisterna har någon önskan att göra t ex arbetarstaten ("proletariatets diktatur") odemokratisk och diktatorisk. Det betyder heller inte att marxisterna underskattar de viktiga demokratiska rättigheter som finns i några borgerliga samhällen, däribland Sverige. Det betyder endast, att marxisterna ser en avgörande skillnad mellan klassamhälle och klasslöst samhälle.

De inser att inget klassamhälle någonsin kan bli ett verkligt frihetens samhälle. Endast i det klasslösa samhället försvinner behovet för en del av folket att öva kollektivt tvång mot en annan via staten. Först med det klasslösa samhället kan man nå en friare och högre form av mänsklig civilisation.

Epoken från kapitalismens slut och fram till det klasslösa samhällets uppnående betecknar marxismen som socialism. Det klasslösa samhället betecknas som kommunism.

Det är varje socialistiskt partis uppgift och plikt att verka för det klasslösa samhällets uppnående via uppbyggandet av socialismen. Ett parti eller en rörelse, som inte ständigt verkar härför, sviker sin historiska uppgift.

Reform och revolution

Ska socialismens genomförande ske på reformernas eller på revolutionens väg? Så lyder det ofta i diskussionen.

Det är ett helt befängt och meningslöst sätt att ställa frågan.

Det finns nämligen inga två sådana vägar. Reform och revolution träder inte i stället för varandra. Tvärtom. Reformerna stöder och hjälper fram revolutionen. Revolutionen är reformkampens oundvikliga slutpunkt. Den ena varken ersätter eller utesluter den andra. Båda är absolut nödvändiga.

Hur kan detta komma sig? För det första kan man inte godtyckligt välja att avstå från revolutionen. Den är resultatet av en lagbunden process, som inte kan hejdas. Den revolutionära situationen kommer som ett slutstadium i det gamla samhällets utveckling och kris. Man måste ta ställning till den.

För det andra: socialismen är helt väsensskild från kapitalismen. Socialism och kapitalism är oförenliga. Reformen kan uppluckra kapitalismen. De kan t o m förbereda och förebåda socialismen. Men de kan inte skapa socialistiska bitar inom kapitalismen.

Antingen är makten i företagen i händerna på arbetarna eller också är den det inte. Antingen skyddar lagarna det privata ägandet av produktionsmedel eller också gör de det inte. De kan inte göra både det ena och det andra. Antingen dömer domstolarna efter en borgerlig värdering eller också efter någon annan värdering. Man kan ju inte både bejaka och förneka en värdering på samma gång. Antingen har man en statsmakt som skyddar kapitalets övermakt — eller också en som stöder arbetarklassens och folk flertalets övermakt mot kapitalet. Staten kan inte göra både det ena och det andra. Inte heller kan den strunta i att ta ställning — i så fall struntar den ju i att vara stat.

Det vill säga: på alla viktiga områden måste man passera en punkt, där ett avgörande faller, där något helt nytt avlöser det gamla, där den maktpolitiska vägen slutgiltigt tippas över åt ett

visst håll.

Revolution är att passera sådana kvalitativt avgörande punkter i utvecklingen. Reformerna är — i bästa fall — kvantitativa förändringar. Revolutionen är den stora kvalitativa förändringen.

I en socialdemokratisk tidning utredde nyligen en skribent ”reformismens väg” till socialismen. Den sades skola ske i en oändlig kedja av småreformer. Det var omöjligt att säga, när övergången skedde från kapitalism till socialism.

Detta är en dråplig bild av reformisternas brist på verklighetssyn. Om man inte märkte när man gick över till socialismen, skulle det bara betyda att det inte fanns någon skillnad mellan kapitalism och socialism. Tanken att kapitalisterna inte skulle märka när de själva var avskaffade, måste för finansbaronerna på Frankfurtsbörsen och styrelseherrarna i Mitsubishi te sig utomordentligt roande. I verkligheten vet de synnerligen väl när det börjar brännas — och deras vetskap är ett problem för socialisterna.

När reformisterna tror att de omärkligt kan lura kapitalisterna in i socialismen, är det långtifrån bara dumhet. Det är en spegling av att de socialdemokratiska ledarna själva slutat se skillnad på den moderna kapitalismen och sin egen ”socialism”.

Kapitalism och socialism är två motstridiga och oförenliga system. Man kan därför inte införa en socialistisk ekonomi genom småreformer — 5 % i år, 5 % nästa år o s v. De båda systemen har helt olika sätt att fungera. Det ena förutsätter kapitalägarmakt, det andra arbetarmakt. Det ena förutsätter privat prisbildning och leds av vinststrävan, det andra bygger på planering och behov. Ett stort företag som arbetar under kapitalismen, kan inte plötsligt strunta i kommersiell vinst. I så fall bryter det samman. Ett stort företag under socialismen kan inte plötsligt låta sitt handlande bestämmas av privat vinst. I så fall skulle det störa hela ekonomins sätt att fungera. Tydligt är, att inget samhälle samtidigt kan fungera enligt två motstridiga principer. Det måste råda en rimlig grad av konsekvens kring en viss ordning.

Vid en övergång till socialismen måste därför vissa viktiga förändringar samtidigt och relativt snabbt genomföras, och detta på ett samlat och organiserat sätt. De avgörande områden, där detta främst måste ske är dels själva statsmakten, dels de tyngre delarna av det ekonomiska livet. Förändringar på dessa avgörande sektorer bildar så att säga revolutionens kärna, utvecklingens vändpunkt.

Det bör emellertid betonas, att även de nämnda förändringarna utgör en i huvudsak yttre, maktpolitisk och organisatorisk förändring. Alla andra förändringar som ska ge samhället dess socialistiska innehåll — lagstiftning, värderingar, livsformer, fördelning av produktionsresultat m m — kräver en längre tids uppbyggnad. Revolutionen — den avgörande maktpolitiska förskjutningen — är en sak. Uppbyggandet av det socialistiska samhället är en annan, mer komplicerad och omfattande.

Ofta ställs frågan om revolutionen ska genomföras ”fredligt” eller ”med våld”. Det är givetvis en högst berättigad och central fråga. Men den omges av många missförstånd. Det beror främst på att marxister och icke-marxister här talar olika språk.

Med ”våld” menar icke-marxister i stort sett endast öppet, väpnat våld. Det är en snäv betydelse av ordet. Marxismens samhällsteori ger ordet en vidare betydelse. ”Våld” betecknar alla former av samhälleligt tvång. I varje klassamhälle utövas sådant tvång för att få människor att finna sig i den rådande ”ordningen”. Detta tvång är ofta inte till sin omedelbara form fysiskt eller väpnat. Samhälleligt tvång eller ”våld” är allmänt. Väpnat våld är bara en bland många former härför.

Varje dag begår det bestående samhället olika slags tvångsakter mot människorna. En revolution är i denna mening också alltid en tvångsakt mot den gamla härskarklassen. Detta är självklart och inte alls uppseendeväckande. Inte bara en revolution, utan också den

blygsammaste reform är en akt av tvång. Antag att man vill öka pensionerna genom höjd vinstbeskattning. Man tvingar då kapitalägarna att betala något som de inte frivilligt skulle betala. Bakom tvånget står myndigheternas fond av fysiska våldsmedel: rättsapparaten, fängelserna, militären m m.

Rådande system av lagar och avtal tvingar arbetarna att stå i smutsiga och hälsovådliga arbeten. Den tvingar dem att acceptera arbetslöshet, när företag läggs ner. Den tvingar kvinnorna att gå i låglönejobb. Den tvingar dem att finna sig i ett sämre liv än män nen. Detta är tvång, detta är förnedring, detta är att stänga människor inne, att utnyttja, förbruka, kasta åt sidan.

Den socialistiska revolutionen tvingar Wallenberg att lämna ifrån sig makten över ägandet av produktionsmedel. Detta tvång mot Wallenberg och hans bröder är — det begriper var och en — inte alls märkvärdigare eller brutalare, än det tvång, som nu finns mot folkets flertal, mot arbetarna, ungdomen, kvinnorna. Tvärtom. Ty tvånget mot Wallenberg behöver aldrig förnedra honom som människa, vilket däremot hans och den borgerliga klasstatens tvång mot folkflertalet med nödvändighet gör. Frågan om det politiska tvånget utgör följaktligen inte något komplicerat problem. Det hela är rätt självklart.

Låt oss då komma till kärnfrågorna. Kan en socialistisk revolution i Sverige genomföras fredligt, d v s utan öppen väpnad konflikt? Kan den genomföras i författningensliga former?

En övergång till socialismen — d v s en social revolution — är inte en statskupp. Den är ingen manöver av en elit eller väpnad klick. Den kräver för att citera Vpk:s partiprogram ”den samlade kraften hos folkets flertal”.

Finns en författning, som utan hinder låter folkflertalets strävan ta sig uttryck, är det självklart att övergången till socialismen kommer att ske i konstitutionella former. Denna del av frågan utgör överhuvud taget inget problem.

Nu har saken emellertid även annan sida. Arbetarklassen och de med den förbundna skikten i samhället är vid övergången till socialismen inte bara i den passiva rollen som avlämnare av röstsedlar. De griper in direkt i samhällsprocessen via sina egna organisationer. De bemäktigar sig och övertar makt och auktoritet — i produktionslivet såväl som på många andra områden. En sådan strävan att ta ansvar och makt är kärnan i revolutionen. Denna strävan utvecklas av egen kraft och kan i och för sig aldrig frambesvärjas av resolutioner från parlamentet. Parlamentet kan inte ensamt och s a s uppifrån dekretera att nu ska samhället övergå till socialismen. Utan den aktiva medverkan nerifrån står en aldrig så stark socialistisk parlamentsmajoritet i ett maktpolitiskt tomrum. Utan folk flertalets aktiva handlande blir det varken socialism eller revolution.

Vi finner alltså, att folkflertalet i den stora demokratiseringsprocess, som inleds genom den socialistiska revolutionen, gör sig gällande såväl via representativa organ som genom mer direkt demokratisk påverkan. Samordningen mellan dessa båda kanaler för folkinflytandet kan naturligtvis i vissa lägen vålla problem. Då boken inte i första hand sysslar med den särskilda frågan om själva övergången till socialismen går jag här inte närmare in på detta. Uppenbart är, att det inte är något avgörande problem ur författningssynpunkt. Rent formellt finns det f ö inget sagt i den svenska grundlagen om hur produktionslivet ska vara organiserat. Författningensrättsligt utgör därför de arbetandes övertagande av produktionsmedel och därmed sammanhängande funktioner knappast heller något problem.

Men antag nu, att författningen inte ger utrymme för folkflertalets vilja. Antag att kapitalismens anhängare på skilda sätt söker lägga juridiskt-formella hinder i vägen: förhållningar och dröjsmål, vägran att avgå efter ett valnederlag, ändringar av vallagarna för att förvräda och förfalska parlamentets sammansättning eller liknande. Hur ställer sig socialisterna i en sådan situation?

Också denna fråga förefaller mig helt klar. Demokratien är en politisk princip, en ide med ett bestämt innehåll. Principens innehåll kan aldrig tillåtas bli undergrävt av juridiska finter. Principen och andan är förmer än formen. Söker man från något håll sätta upp formen mot principen, ankommer det på socialismens anhängare att vidta nödvändiga steg för att säkra principen.

Det faktum att övergången till socialismen hindras att ta sig författningssenliga former, innebär emellertid inte någon automatisk övergång i en väpnad kamp. Även i ett sådant läge är den fredliga kampens möjligheter långt ifrån uttömda, när det gäller att hävda och återställa de demokratiska fri- och rättigheterna. Vi återkommer i slutet av kapitlet utförligare till denna fråga.

Låt oss vidare uttryckligen slå fast en sak: Hos arbetarklassen och de breda folklagren finns en djup motvilja mot väpnat våld. Det finns ett djupt känt motstånd mot att skickas ut att slaktas på grund av mäktiga herrars dispositioner. I hela den internationella arbetarrörelsen — både dess kommunistiska och dess socialdemokratiska del - har fredspolitik och motstånd mot krig varit en stående del av ideologin och praktiken. Det har alltid visat sig svårt att inom arbetarleden vinna gehör för erövringspolitik och krigsstämningar.

Det är därför bara i den gammaldags och mest förljugna borgerliga historieskrivningen, som ”massorna” eller ”pöbeln” påstås gripa till väpnat våld i politiska krislägen. I verkligheten är det helt annorlunda. Det finns i hela den kända världshistorien inget enda exempel på att undertryckta klasser och skikt gripit till väpnat våld, om det inte funnits ett etablerat våld som hindrat dem att på andra vägar ge uttryck för sina strävanden.

Tvärtom kan man konstatera hur de nedtryckta klasserna i långa tider funnit sig i de svåraste lägen utan att gripa till väpnat våld. Historien visar snarast att de varit alltför tålmodiga. Inom de härskande klasserna och inte minst den nutida borgarklassen råder däremot en politisk och psykologisk tolerans mot det väpnade våldet, mot auktoritära metoder, översitteri och elittänkande som är högst påtaglig. Det är givetvis ingen slump att de fascistiska massrörelserna har sin bas i borgarklassen och inte i arbetarklassen.

Till de breda folklagrens ovilja mot väpnat våld bidrar också den faktiska samhällliga situationen. De som praktiskt har lättast att utnyttja vapen och öppet våld är inte arbetarklassen och den närstående gruppen. Det är i stället de grupper som behärskar de militära resurserna och de officiella apparaterna i samhället. Det kräver ett oerhört mycket större mått av organisation och medvetenhet för att den stora massan människor ska kunna engagera sig i en väpnad kamp. Och det är helt enkelt bara i speciella lägen som de undertryckta klasserna praktiskt kan samla sig till denna kvalificerade form av maktkamp.

Det är bl a av nu nämnda skäl som socialister och andra progressiva i skilda länder, överhuvud sökt organisera väpnad kamp endast och allenast i lägen, där de saknat alla möjligheter att gå den fredliga vägen, och där grupper ur den gamla härskarklassen med vapen eller illegala konspirationer sökt sabotera dessa fredliga möjligheter. Jag betonar icke detta faktiska historiska förhållande av det skälet, att jag anser den väpnade kampen vara moraliskt tvivelaktig i sig själv, eller därför att jag anser att socialisterna i sådana lägen skulle behöva försvara sitt handlingsätt. Jag betonar det enbart för att understryka hur ringa viljan till våld är hos de breda folklagren, och hur medvetna de är om de risker, som förknippas med dess användande. Det är detta som är en av de viktigaste orsakerna till att befrielsearméer till sin organisation, sitt innehåll och sin anda så himmelsvitt skiljer sig från de etablerade maktgruppernas arméer.

Att den fredliga vägen alltid öppet eftersträvats av socialisterna, kan belysas med en lång rad välkända historiska exempel.

Så sent som i september 1917 gav Lenin uttryck för den bestämda övertygelsen, att inget

kunde hindra de socialistiska partierna i Ryssland att fredligt säkra socialismen (Se främst "Revolutionens uppgifter". Lenin: *Valda verk i två band*, band II, första delen, s. 179 ff.). Kerenskij-regimen och dess anhängare saboterade denna möjlighet. Trots att den reaktionära Kornilov-kuppen nyligen hade nedkämpats med bolsjevikernas hjälp, förespråkade Kerenskij coalition med de borgerliga. Han lät hämta trupper från fronten för att överflygla de socialistiskt sinnade förbanden i huvudstaden. Hans anhängare i sovjeternas centrala exekutivkommitté vägrade (olagligt) att sammankalla den förut bestämda allryska sovjetkongressen. Hans förbundna på högerkanten förespråkade öppet att överlämna Petrograd till tyskarna för att göra slut på det revolutionära hotet från huvudstadens befolkning. Från högerhåll uppmanades Kerenskij att införa belägringstillstånd i huvudstaden och att upplösa konstituerande församlingen om den skulle visa vad som kallades "utopiska" tendenser, dvs sympati för radikala idéer. Det var mot denna bakgrund Lenins sovjetregering bildades, stödd på en lagligt vald majoritet i allryska sovjetkongressen.

1920 gick arbetarna i Ruhr-området ut med vapen i hand mot högförrädiska delar av officerskåren och armén. Dessa arméförband hade då i den s k Kappkuppen jagat bort den lagliga regeringen från Berlin och sökt ersätta den med en fascistisk diktatur.

1923 grep kommunisterna till väpnad kamp på flera håll i Tyskland. Men dessförinnan hade regeringen Stresemann skickat armén att med vapenmakt avsätta de lagligt valda delstatsregeringarna i Thüringen och Sachsen, där socialdemokrater och kommunister gått i koalition.

1946 grep vietnameserna till vapen mot Frankrike. Men då hade franska arméstyrkor — på order av en socialdemokratisk konseljpresident — angripit Hanoi. Samma armé som några år tidigare hade stått på de fascistiska makternas sida och lytt Vichy-regeringen, sökte nu beröva vietnameserna den demokrati de själva tillkämpat sig. Och väl att märka: när vietnameserna tog till vapen 1946, hade Frankrike med vapenmakt undertryckt dem sedan 1881.

Och om det uppstår en väpnad motståndsrörelse i Chile — vem har framkallat den? Skulle den ha kommit om Allende-regimen kunnat genomföra sina förändringar av samhället på det sätt författningen föreskrev? Givetvis inte. Motståndskampen kommer, och den är nödvändiggjord av juntans brott, inte av de chilenska demokraternas och socialisternas lust till våld.

En tanke, som på sista tiden framförts i den offentliga diskussionen i Sverige, är att man inte ska "utmana" reaktionen genom att söka genomdriva en socialistisk politik i det borgerliga samhället. Man kan då "äventyra" stabiliteten i landet och därmed "demokratin". Denna tanke har luftats av en del socialdemokratiska toppolitiker och författare.

Det är nu en helt häpnadsväckande tankegång.

Det är detsamma som att inbjuda storkapital och reaktion att utöva väpnat hot mot demokratin. Det är att på förhand annonsera, att man tänker vika för reaktionens hot. Det är att underkasta den lagliga makten den olagliga. En sådan filosofi kan man logiskt bara hävda, om man i själ och hjärta är beredd att offra demokratin.

För övrigt bör man noga lägga märke till en sak: risken att den borgerliga reaktionen skulle gripa till våld föreligger alls inte enbart inför utsikten av en övergång till socialismen. Det vanligaste fallet är, att en väpnad reaktion uppkommer redan inför utsikten av radikala reformer. Allmänt sett kan en social strid kring viktiga reformkrav ta sig lika skarpa yttre former som en revolution — särskilt om den härskande klassen ser de viktiga reformerna som förebud till en djupare, revolutionär förändring av samhällets karaktär.

Så var fallet, när general Averescu gjorde sin kupp i Rumänien 1920 efter bondepartiets stora valseger, som betydde hot om en jordreform.

Så var fallet i Tyskland 1933. Det behövdes inget hot om och ingen risk för en socialistisk revolution.

Fascismen satte upp sina koncentrationsläger i alla fall.

Så var fallet i Spanien 1936. Generalerna Franco och Mola började militärupproret mot en laglig regering, som inte hade socialistisk utan liberal majoritet. Så var fallet, när USA-stödda kuppmaakare jagade iväg den valde presidenten i Guatemala 1954, därför att han förberedde en försiktig jordreform.

Så var fallet i Brasilien, när militären störtade Joao Goulart, den i författningsenlig ordning utsedde presidenten, som förvisso inte var socialist utan en miljonär med ett visst sinne för sitt lands självständighet från USA och en viss liberalism i sociala frågor. Så var fallet i Chile 1973. Det var inte fråga om något hot om socialistisk revolution. Reaktionen kände sig lika hotad redan av folkfrontens tämligen blygsamma reformpolitik.

Det skulle alltså betyda, att man inte ens kunde reformera annat än med överklassens och storkapitalets nådiga godkännande. Tanken utmynnar i slutsatsen, att ju mer man respekterar storkapitalets intressen, desto tryggare för demokratin. Ju mindre man reformerar, ju bättre demokrat är man. Varje stor social konflikt är reformvännernas och de progressivas fel, eftersom de "utmanat" reaktionen. Det synes mig som vi härmed spillt tillräckligt med trycksvärta på en så — rent ut sagt — imbecill filosofi.

Verkligheten är ju i stället den, att slutstadiet i den kapitalistiska utvecklingen med dess ekonomiska koncentration, ständigt hotar undergräva de demokratiska rättigheterna. Enbart för att försvara och befästa dessa är en medveten progressiv reformkamp nödvändig.

Vi kan i frågan om formerna för övergången till socialismen i Sverige sammanfatta på följande sätt:

Förutsatt att landets författning utan hinder och obehöriga förhållningar låter viljan hos ett flertal bland folket till förmån för socialismen komma till klart uttryck — då är övergångens författningsenliga form naturlig och given.

Förutsatt att socialismens motståndare accepterar detta och inte som i Chile med våld söker hindra och "korrigera" folkflertalets strävan — då är en fredlig övergång självklar och säker.

Men den fredliga övergången vilar, väl att märka, inte på någon god vilja hos socialismens mäktiga motståndare. Den vilar på att de faktiska maktförhållandena i landet omöjliggör våldsaktioner från socialismens fiender. Arbetarklassen och dess förbundna måste besitta en så stark grad av organisation, en sådan kraft, en sådan kontroll över maktens redskap, inklusive de väpnade styrkorna, att försök att med våld hindra socialismens genomförande inte framstår som realistiska. Reaktionära äventyrare och storfinansiärer måste få att inse att de inte har kraft att hindra socialismen. Det betyder t ex att de inte har tillgång till vapenmakt i någon större utsträckning, att de inte blir åtlydda om de söker ge författningsstridiga order åt grupper ur de väpnade styrkorna, att folk i de offentliga förvaltningarna vägrar gå dem tillhanda. Finns dessa förutsättningar — då är varje kupp försök från reaktionen på förhand förlamat. Och förutsättningarna är, enligt min mening, fullt möjliga att skapa i Sverige.

Men antag nu, att det trots allt skulle uppstå möjligheter att med våld motsätta sig en övergång till socialismen. Antag att det lyckas reaktionära officerare att få kontroll över delar av de väpnade styrkorna. Antag, att storfinansgrupperna startar en systematisk ekonomisk krigföring i landet. Antag, att utländska makter, liksom i Chile, materiellt och med agentverksamhet stöder konspiratorerna. Hur handlar socialisterna då?

Detta är en fråga, där man måste vara ytterst noggrann och nyanserad. Man får framför allt inte förfalla till den förgrovade åsikten, att ett väpnat eller eljest olagligt motstånd från reaktionens sida automatiskt innebär eller berättigar socialisterna att gå över i väpnad kamp.

Bakom detta förhållande ligger grundläggande maktpolitiska fakta. När kommunisterna hävdar den fredliga kampens företräde och fördelar, är det i djupt medvetande om dessa fakta.

En väpnad kamp innebär ur folkflertalets synpunkt stora risker. I regel är det reaktionens krafter som på det rent militära området har lättast att skaffa sig överlägsenhet. De har större erfarenhet, bättre organisation och lättare tillgång till den väpnade apparaten. Folkflertalet har mindre erfarenhet och är mer svårorganiserat i dessa ting, i varje fall på kortare sikt.

En situation, där reaktionen får tillfälle att spela ut hela styrkan av sina väpnade resurser är nästan alltid ogynnsam för folkflertalet. Det ligger alltså i dess och i socialismens intresse, att undvika eller begränsa omfånget av väpnade konfrontationer. Man måste välja det stridsätt, som man känner är ens styrka. Att passivisera och förlama reaktionens möjligheter till aktivt, väpnat våld är därför vida betydelsefullare än försök att tävla med den i vapen. En värnpliktsstrejk eller allmän ohörsamhet mot ett olagligt reaktionärt försök till maktövertagande är i sådana lägen värda mer än hundra stridsvagnar. Så långt möjligt måste man få striden över på de områden där folkflertalet kan spela ut sin styrka. Dess styrka är den organiserade massrörelsen, dess grepp över centrala samhällsliga funktioner, över arbetslivet, kommunikationerna etc. Antalet exempel på att väl organiserade strejker och ohörsamhet fått högerkupper att snabbt bryta samman är många (Kapp-kuppen 1920, Kornilovkuppen 1917, officerskuppen i Brasilien och den s k Legalidade-krisen 1961 o s v).

Att möta reaktionens försök till väpnat våld med eget väpnat våld vore helt oansvarigt av socialismens anhängare, så länge de är det minsta osäkra på sin överlägsenhet. Ett nederlag i en sådan kamp riskerar alltid att fördröja den sociala och politiska utvecklingen i årtionden. Det resulterar påfallande ofta i en reaktionär terrorregim, som är ytterst svår att organiserat bekämpa.

Det är mot den nämnda bakgrunden Lenin så uttryckligt betonat att man aldrig får leka med den väpnade kampen. Det är därför också Che Guevara — vars namn ju annars är en symbol för den väpnade befrielsekampen — hävdad, att reaktionens attack mot de demokratiska rättigheterna inte i sig själv innebär att den fredliga kampen är uttömd. (Guevara: *Guerillakrig*, s. 13 f.). I själva verket förblir arbetarklassens och folk flertalets kamp även under de svåraste förhållanden en kombination av fredliga medel med väpnade. Väpnad kamp kan aldrig föras utan omfattande fredlig, organisatorisk förberedelse. Revolutionsromantik och dumdrigt barrikadhysteri har ingenting med den bistra verkligheten att skaffa.

Men om nu den fredliga kampens möjligheter faktiskt skulle vara uttömda, om reaktionen är så massiv och maktfullkomlig, att den endast kan slås ner med väpnat våld? Även i sådant fall är svaret ganska enkelt.

Skulle vi socialister ha uppmanat t ex den danska motståndsrörelsen att inte med vapen bekämpa de nazistiska ockupanterna? Nej. Skulle vi säga till befrielsearmén i Mocambique, att den borde ha bekämpat imperialismen med enbart fredliga medel? Omöjligt. Skulle vi ha uppmanat Salvador Allende att böja sig för militärens våld? Helt orimligt.

Lika bestämt som vi avvisar äventyrlighet och hysterisk våldsromantik, lika bestämt ska vi bereda oss för den väpnade kampens svåra väg, om det är nödvändigt för försvaret av den demokratiska samhällsprocessen och socialismen. Det är vår skyldighet mot arbetarklassen, demokratin och nationen. Hur skulle vi som demokrater och socialister överhuvud kunna handla annorlunda?

Socialismens klassbas

Borgerligt tänkande människor liksom en del vänstersektarister lider av en gemensam illusion om den socialistiska revolutionen. De tycks föreställa sig den som någon sorts social explosion, som ”drabbar” samhället på revolutionärernas initiativ.

Inte kan vara mer missvisande. Som vi sagt, är den socialistiska revolutionen i grunden en frukt av objektiva omständigheter, av kapitalismens slutliga stora kris. Denna kris är ingen

avgrund som plötsligt öppnar sig. Den växer fram gradvis och i vågor. I slutstadiet blir den allmän.

På samma sätt är det med den revolutionära övertygelsen. Den växer fram i etapper. Under dessa etapper utvecklas en politisk kamp. Från början är de som engagerar sig däri kanske inte alls medvetna om att de kommer att genomföra en omvandling i form av övergång till ett annat samhällssystem. De kämpar för förändringar, reformer, eller för att försvara sig mot de härskande gruppernas attacker. Först stegvis gör sig övertygelsen gällande, att en helt ny samhällsform är nödvändig. Innebörden i reformerna är visserligen en annan än innebörden av revolutionen, övergången. Men det är fråga om etapper i en och samma utveckling, en och samma kamp.

Under den politiska kampens etapper växer socialismens klassmässiga och politiska grundval fram. Då bestäms vilka klasser och skikt som kommer att ställa sig på socialismens sida inför den avgörande omvälvningen. Detta i sin tur har den största betydelse för hur övergången till socialismen kommer att förlöpa, och om den blir framgångsrik. För att garantera en fredlig övergång krävs att basen blir så bred och stark som möjligt. Det första budet är, att man ska sträva efter att maximera de krafter, som vill göra slut på det kapitalistiska systemet. Vilka krafter är det, och hur kan de förenas?

Vi kan till en början konstatera, att socialistiska och kommunistiska partier inte sällan gjort allvarliga felbedömningar i denna fråga vid åtskilliga tillfällen i historien. De har särskilt haft svårigheter att behandla de småborgerliga och mellanskikten. I givna lägen har detta lett till att dessa skikt i stor utsträckning slagit över i ställningstaganden som varit fiendliga mot arbetarklassen och socialismen. Både mellankrigstidens Tyskland och 1970-talets Chile är exempel på vad som sker, ifall arbetarklassen inte lyckas överbrygga de klyftor som på olika plan finns i förhållande till småbourgeoisien och mellanskikten.

Den främsta bäraren av de socialistiska strävandena är givetvis arbetarklassen. Aktuella analyser har klassificerat omkring 55 % av befolkningen som tillhörande arbetarklassen. Till borgarklassen och därmed nära förbundna grupper hör endast 3 %.

Det kan tyckas att saken rent valstatistiskt skulle vara klar, om man bara kunde mobilisera hela arbetarklassen på socialismens sida. Men att genomföra en maktpolitiskt så omfattande uppgift som att avskaffa kapitalismen och än mer — att bygga ett helt nytt samhällssystem, kräver något mer än bara en ordinär väljarmajoritet. Uppbyggnaden av en ekonomi på nya principer, förverkligande av nya former för samhälleligt liv, kampen för nya värderingar på alla viktigare områden kräver en bred och djup förankring. Man kan svårligen göra något sådant med över 40 % av befolkningen direkt emot sig.

Två villkor måste därför uppfyllas för att socialismen ska genomföras och bli framgångsrik förverkligad i uppbygget. För det första måste arbetarklassen som enhet sluta upp bakom socialismen. Arbetarklassen är inget alltigenom sammangjutet block. Förtryck och diskriminering under kapitalismen, liksom också klassarbetspolitiken skapar skillnader i skolning och medvetenhetsnivå, i aktivitet och organisation. Gruppintressen eller bristande kontakt mellan klassens huvuddel och vissa av dess skikt kan försvaga enheten. För att framträda med full politisk styrka måste klassens huvuddel kunna räkna på fullt stöd från t ex invandrarna, alla grupper av kvinnliga arbetare, underskiktet av sämst betalda, de arbetande på små, splittrade eller isolerade arbetsplatser. Denna enhet uppstår inte av sig själv. Skillnader och brister i kontakten överbryggas först efter lång kamperfarenhet och aktivt ideologiskt arbete.

För det andra måste arbetarklassen förbinda sig med andra skikt i samhället. Man bör söka få dem att aktivt stödja socialismen. I den mån detta inte har framgång bör man söka få dem att ta en neutral eller välvilligt neutral hållning. Om dessa skikt däremot aktivt ställer upp på den lilla men mäktiga kapitalistklassens sida, uppstår en för socialismen mycket riskfylld och

besvärlig kampsituation.

I det stora fältet mellan den egentliga kapitalistklassen och den egentliga arbetarklassen finner man två huvudsakliga grupperingar: småborgerligheten och mellanskikten. Småborgerligheten är en klass i ordets marxistiska mening — de självständiga småproducenternas och näringsidkarnas klass. Den har sitt ursprung i förkapitalistiska produktionssätt, men har under kapitalismen förnyats med vissa nya grupper. Totalt sett befinner sig dock småborgerligheten i ganska snabb minskning till följd av den kapitalistiska koncentrationen av kapital. Olika beräkningar har uppskattat dess andel av befolkningen till mellan 10 och 15 %, beroende på var man drar gränserna.

Det som kallas mellanskikten är ingen klass utan en mer oenhetlig gruppering av skikt med inbördes mycket olika ställning. Gemensamt har de i stort sett endast att de är lönarbetande. De utgör omkring 30 % av befolkningen. Deras samlade andel ökar och den ökar snabbare än arbetarklassens.

Småborgerligheten och mellanskikten är utsatta för de mest genomgripande påverkningarna av kapitalismens nuvarande utveckling. Småborgerligheten trängs mer och mer ut. Inom mellanskikten sker ständiga nytillskott och ständiga förskjutningar — såväl inbördes som i förhållande till de båda huvudklasserna arbetare och kapitalister.

I sin objektiva ekonomiska ställning och sina verkliga intressen närmar sig stora delar av mellanskikten alltmer arbetarklassen. Andra skikt gynnas av vissa sidor i den kapitalistiska utvecklingen. Ytterligare andra bevarar en särställning i förhållande till båda huvudklasserna.

De objektiva förändringarna i mellangruppernas ställning motsvaras emellertid inte automatiskt av motsvarande förändringar i deras sociala och politiska beteende. Även hos grupper som i sina ekonomiska villkor närmar sig arbetarklassen, kvarlever sociala och politiska beteenden som behåller främlingskap till arbetarklassen. Detsamma gäller för de delar av småborgerligheten som pressas ner av den kapitalistiska utvecklingen. Växande ekonomisk otrygghet och social ångest hos småborgerlighet och mellanskikt kan ibland framkalla strömningar i utpräglat reaktionär riktning. Det är ofta fråga om att det ekonomiska närmandet till arbetarklassen följs av ett politiskt och socialt avståndstagande. Men det finns också exempel på politiskt närmande till arbetarklassen. Till mellanskikten rekryteras ju också ständigt folk ur arbetarklassen. I det speciella, rörliga och flytande skikt, som de studerande utgör råder särskilda förhållanden, som kan framkalla starka vänsterreaktioner.

Det är i detta komplicerade och motsägelsefulla sociala spel, som den socialistiska strategin måste sätta in. Den måste här sikta på att förbinda så stora delar som möjligt av småborgerlighet och kanske särskilt mellanskikten med arbetarklassen. Detta kräver ett omsorgsfullt politiskt och ideologiskt arbete, liksom ett klokt bedrivande av den ekonomiska intressekampen.

Det är därför helt felaktigt att från socialistiskt håll uppträda allmänt provokativt, föraktfullt eller fientligt mot folk ur småborgerligheten och mellanskikten. Det är tyvärr fel, som socialister ofta begår.

Till de fel som här begås, hör en lättköpt strävan att sätta arbetarklassen i motsatsställning till mellanskikten och småborgerligheten. Det sker t ex genom att i den förgrovade agitationen utnyttja arbetarklassens samhörighetskänsla negativt: att vända den mot "tjänstemän" och deras ekonomiska förmåner, att hetsa mot "bönder" och skylla de höga livsmedelspriserna på dem. En speciell form av sådan förgrovad agitation bedrivs ibland mot "akademiker" eller "intellektuella". Den sistnämnda typen av hetskampanj medför särskilda faror, eftersom den lätt kommer att rikta sig mot intellektuell skolning i största

allmänhet, d v s slå över i kulturfientlighet och antiintellektualism. Ett sådant provokatoriskt utnyttjande av attityder är särskilt vanligt från det socialdemokratiska ledarskiktets sida, men

bedrivs också av många enskilda eller grupper inom den kommunistiska rörelsen.

Med detta är inte sagt, att man inte ska ha öppen blick för de faktiska sociala skillnaderna mellan arbetarklassen och andra skikt. Inte heller ska man bortse från att småborgerlighet, mellanskikt' och akademiker rymmer motsägelsefyllda tendenser inom sig. Men man får inte därav dra slutsatsen, att varje individ som tillhör dessa grupper är opålitlig, instabil eller reaktionär. Som skikt är de utsatta för speciella krafter i den sociala processen, vilket givetvis påverkar dem. Men deras reaktioner är aldrig givna. Tvärtom är det skapande politik att påverka dessa reaktioner. Det kan man aldrig göra genom att kollektivt döma ut dem eller använda dem som skottavla i agitationen. För de skikt som kan förbindas med arbetarklassen ska man i stället framhålla det som förenar och söka få dem själva att förstå och motverka det som skiljer i politiska attityder. Reaktion eller snobbism bland dessa grupper ska motverkas genom positiv agitation, inte förstoras genom vulgär och ogenomtänkt hets. Det sistnämnda spelar uteslutande kapitalisterna i händerna.

Det är därför både ekonomiskt obefogat och politiskt dumt, att söka förbinda socialismen med propåer om kollektivisering av småbruken i Sverige, straffbeskattning av villaägare, angrepp på privat småhandel och hantverk, eller allmänna hotelser om lönesänkningar för akademiker. Allt sådant försvagar socialismen och drabbar dessutom inte dess verkliga fiende, storborgerligheten.

Vad kan socialismen erbjuda folk ur småborgerligheten eller mellanskikten? Var kan man nå anknytning till dem i progressivt politiskt arbete?

Mycket stora delar av mellanskikten drabbas av pris- och hyresutplundring precis som arbetarklassen.

Små rörelseidkare pressas av höga lokalhyror och räntekostnader. Kritiken mot avfolkning och befolkningsomflyttningar vinner gehör hos dessa grupper. Miljöproblemen uppmärksammas i mycket stor utsträckning av folk ur mellanskikten, och ibland kommer det aktiva engagemanget i väsentlig mån just från folk ur dessa skikt. Kampen mot utslagning och stress i arbetslivet är av omedelbart intresse för mycket stora och växande mellanskikt. En rad viktiga intressepolitiska frågor ger alltså anknytningspunkter för socialisterna till dessa grupper.

Man måste emellertid också vara klar över, att arbetarklassen och socialismen inte är ute för att blott och bart begagna sig av sina allierade i mellankategorierna. Socialisterna får inte ha en dubbelbottnad och oärlig attityd i den frågan. Man får naturligtvis inte lura eller muta sina bundsförvanter. Man får heller inte skyla över sin kritik mot reaktionära tendenser eller social snobbism i mellangruppernas politiska beteende. Men bör visa vad de har att vinna av socialismen — inte i status och självförhärligande, men väl i större ekonomisk trygghet, bättre livsmiljö, nyskapande uppgifter.

Den socialistiska ekonomin gör slut på ränteslaveriet. Den förbilligar radikalt boendekostnader och lokalhyror. Den förbättrar därmed även mellanskiktens ekonomiska läge och de självständiga småföretagarnas möjligheter att överleva. Att få sin lokalhyra reducerad med två tredjedelar är säkerligen i många småföretagares ögon ett handgripligt argument för socialismen. Och för jordbrukaren eller egnahemsägaren, vars låneränta nästa halvårsbetalning minskar med 50 % finns goda skäl att inte motarbeta socialismen.

Ekonomi, administration, miljöplanering, rättsväsende, socialpolitik, arbetarskydd — allt kräver under socialismen fler människor med specialkunskaper, särskilt nya kunskaper. Storkapitalisterna själva och en del av deras högre expertkader kommer säkerligen inte att vilja arbeta inom det socialistiska systemet. Socialismen kommer också att avskaffa chefsvälde och toppstyrning på en mängd områden. Här skapas ökat utrymme för nya och initiativkrävande arbetsuppgifter. Det utrymmet kan fyllas av de arbetandes förtroendevalda

och av folk ur mellanskikten med olika fackkunskaper.

Särskilt de yngre kategorierna bland mellanskikten får en ny ställning under socialismen. Om den socialistiska ledningen agerar klokt, kan den här uppnå betydande sympatier och stöd. Den kan få stöd av varje ung ekonom, som slipper buga för chefens alla nycker och i stället avkrävs självständigt lösta uppgifter. Den får stöd av unga notarier, som inte längre behöver gå omkring i tyst och passiv vördnad för äldre rådmän utan får pröva egna idéer i rättskipning och juridiskt tänkande. Den får stöd av de många arbetslösa och undersysselsatta studerande som äntligen får pröva en värdig arbetsuppgift i folkets och arbetarklassens tjänst. Den får stöd av kontorister som förut ständigt måst ta order, men nu rycker in och deltar i självständiga beslut inom arbetarstyrets ram. Den får stöd av unga länsaktuarier och amanuenser, som förut bara fått göra skraddarsydd beställningsutredningar men som i den socialistiska administrationen får vara med och delta i beslut tidigare förbehållna landshövdingar och deras gelikar.

Säkerligen kan socialismen här få en stor och positiv reaktion med sina krav på ökad självständighet, framsläppande av nytänkande, större ansvar, kollektivt beslutsfattande. Säkerligen är oerhört många inom mellangrupperna benägna att se till meningsfylldheten och perspektiven i sina nya uppgifter - och inte bara till statusen och det egna checkhäftet.

Och för de många äldre tjänstemän i de lägre graderna, som känt hotet från rationaliseringsexperterna, kommer det att innebära ett avlyftande av otrygghet och social ångest att få sig sagt: ”Du har rätt till ditt arbete. Du ska aldrig behöva bli arbetslös”.

Klassalliansen mellan arbetarklass och mellangrupper är inte utan sina problem. Men den är nödvändig för socialismen. Den nya verklighet socialismen skapar blir en utmaning mot många traditionella medelklassvärden. Men den betyder också nya uppgifter och vidgade horisonter.

Först och sist förutsätter socialismens seger enhet inom arbetarklassen. Det betyder bl a enhet mellan socialdemokratiska, kommunistiska och partilösa arbetare. Detta är ett stort problem, som i första rummet berör perioden före övergången till socialismen. Vi ska därför endast snudda vid det här. Två ting är nödvändiga för arbetarklassens enhetlighet som socialistisk maktfaktor. Det ena är att klassarbetet mellan det socialdemokratiska ledarskiktet och stor-kapitalets företrädare bryts. Ledarskiktet har övergivit alla socialistiska strävanden. Man räknar i SAP:s ledning med att kapitalismen ska bestå. Man förhindrar och motarbetar utvecklandet av det socialistiska medvetandet hos partiets medlemmar och sympatisörer. Samhällsutvecklingen kommer här att sätta socialdemokratien under ett växande hot. Det kommer därvid att visa sig om partiet är mäktigt den nödvändiga inre omdaningsprocess, som kan bryta med klassarbetspolitiken och med dem som drivit den.

För det andra förutsätter arbetarklassens enhetliga uppträdande på socialismens sida en förstärkning av det kommunistiska partiet. Det gäller såväl på bredden som på djupet, dvs i storlek och organisation såväl som i medvetenhet och ideologisk skolning. Däremot förutsätter inte socialismens seger att alla eller ens flertalet socialister i landet är medlemmar i det kommunistiska partiet. Tvärtom förhåller det sig så, att en förstärkning av ett konsekvent socialistiskt parti också stärker socialistiska krafter och strömningar bland socialdemokrater, partilösa och andra. En klok enhetspolitik mellan alla uppriktiga socialister är nödvändig och ligger i hög grad på det kommunistiska partiets ansvar att föra. Partiet ska hela tiden bekämpa klassarbetet. En taktisk eller opportunistisk hållning på den punkten skapar aldrig enhet, den överskyler bara bristen på enhet. Men kampen måste inom arbetarklassen alltid föras mot själva klassarbetsandan och inte mot dem som är fångade av den. De senare ska befrias, inte bekämpas. Målet ska alltid vara klassenhet i kampen för socialismen.

Den socialistiska planekonomin

Den lagbundna processen

Vi ska i de följande kapitlen diskutera uppbyggnaden på olika områden av det socialistiska samhället i Sverige. Självklart måste en begränsning av detta jättelika ämne ske till vissa grundläggande problem. Många i och för sig viktiga specialfrågor får tills vidare lämnas åt sidan. Och andra får behandlas kort.

I förordet till boken ställde vi uppgiften att diskutera, hur socialismen skulle se ut i Sverige. Detta sätt att formulera uppgiften får inte missuppfattas.

Det kan nämligen inte bli fråga om att göra en ritning, som om det socialistiska samhället var en maskin, som skulle konstrueras och som hade ett på förhand bestämt sätt att fungera. Detta skulle vara att måla utopier. Och socialismen handlar inte om utopier utan om dramatisk och påtaglig verklighet, en verklighet som redan förbådas i nuet. Det är bara Palme och hans lilla elit av kanslihusgossar, som ser socialism som en utopi. Det beror på att de aldrig tänker genomföra den, utan bara använda den som politisk flugfångare.

Det finns ingen färdig bild på socialismen i Sverige. Den blir överhuvud aldrig ”färdig” i den meningen att den upphör att förändras, låt vara att den i sin utveckling passerar vissa bestämda milstolpar. Vi ska närmare gå in på detta.

Socialismen är, lika litet som kapitalismen, något samhälleligt tillstånd. Den är en process, ett ständigt skeende. Den har olika utvecklingsstadier, som ställer helt skilda problem. Vi kan inte göra en karta över socialismen, men vi kan ange troliga och önskvärda riktlinjer för den. Vi kan förutse och diskutera problem och faror.

Socialismens utveckling är inte bara en process. Den är en lagbunden process. Dess framväxt är beroende bl a av hur kapitalismen utvecklats före revolutionen och av den tidpunkt, när övergången sker. Dess uppbyggnad kan inte se ut hur som helst utan följer också en viss lagbundenhet.

Det gäller i främsta rummet dess ekonomiska bas: den socialistiska planekonomin.

Vi vet att kapitalismen är underkastad sina särskilda utvecklingslagar. Den har sina utvecklingsstadier. Den förmår i sitt tidiga stadium aldrig komma upp till samma materiella och tekniska prestationer som under sin fulla utveckling. Den förändrar sin karaktär under utvecklingens gång. Förändringarna sker efter vissa grundläggande mönster. Däri ingår t ex ökad ekonomisk koncentration, större monopolisering. Kapitalismen avskaffar själv genom sin automatik den ”fria” konkurrensen och den klassiska prisbildningen. Den leder till skärpt exploatering av naturtillgångar, starkt höjd teknisk kapacitet, ökad oförmåga att tillgodogöra sig kapaciteten, skärpning av vinststrävan, ökat utnyttjande av den mänskliga arbetskraften m m.

Utvecklingen sätter gränser för vad som kan uppnås eller uppstå i varje stadium av kapitalismen. Ett överbefolkningsproblem på landsbygden kan lösas bara vid en viss nivå av industrialiseringen. En modern socialistisk massrörelse förutsätter en viss ekonomisk utvecklingsgrad och uppträder därför inte i kapitalismens tidigaste stadier. En slutlig kris i kapitalismen kommer först när en för varje land bestämd utvecklingsgrad framkallat vissa för systemet ödesdigra inre motsättningar och störningar.

I sin lagbundna ekonomiska utveckling rör sig kapitalismen bort från sig själv. Ursprungligen var dess ekonomi baserad på individuell företagsamhet och personligt ägande. I dess sena stadium blir produktionen alltmer kollektiv, alltmer samhällelig till sin natur. Detta är en tvångsmässig utveckling för kapitalismen. En högt industrialiserad kapitalism kan aldrig gå tillbaka till ett passerat, individualistiskt småföretagsystem.

Den tvångsmässiga utvecklingen i riktning mot en alltmer församhälleligad produktion

förebådar övergången till socialismen. Denna övergång är därför också en lagbunden process. Men det är inte fråga om något mekaniskt och automatiskt inväxande i socialismen. Övergången hindras av motsägelsen mellan produktionens samhälleliga natur och den kapitalistiska organisationens privata natur. Den senare måste upphävas och detta kan bara ske i medveten politisk kamp.

I många länder har kapitalismens inre motsättningar och politiska kris skapat en revolutionär situation redan på ett relativt tidigt stadium av utvecklingen. Överbefolkningen i jordbruket och massproletariseringen där har spelat stor roll härför. Flertalet länder i östra Europa, liksom Kina och Cuba har mer eller mindre utpräglat befunnit sig i en sådan situation. I de två sistnämnda har dessutom det imperialistiska förtrycket varit en utlösande faktor.

En sådan relativt tidig övergång till socialismen ställer många problem. Svag teknologisk skolning, ett stort folkbildningsproblem, kvarvarande halvfeodala traditioner, starka småkapitalistiska tendenser m m. Särskilt småkapitalismen är ett ekonomiskt problem av vikt. När kapitalismen är lågt utvecklad frambringar den ständigt uppkomst och expansion av sådana nykapitalistiska fenomen.

I Sverige har kapitalismen nått en vida högre grad av mognad i sin lagbundna utveckling. Detta medför stora fördelar för socialismens utgångsläge. Den tidiga kapitalismens ständigt vidgade nyföretagande är avslutat. I stället krossar storkapitalet och monopolen själva bit för bit småkapitalets positioner i en oundviklig och skoningslös process. Småföretagarna själva har till stor del kommit i motsättning till den kapitalistiska utvecklingen. De lönarbetande har nått en god teknisk skolning, folkbildningen en förhållandevis hög nivå. Organisationserfarenhet och framgångsrik kamp för demokratiska rättigheter har politiskt förberett folkflertalet.

Allt detta besparar socialismen, och inte minst den socialistiska planekonomin, en mängd problem. Det finns redan på grund härav skäl för optimism rörande socialismen i länder av Sveriges typ. Lagbundenheten i kapitalismens utveckling har här undanröjt stötestenar och praktiskt underlättat socialismens uppbyggnad.

Även socialismen har, som nämnts, sin lagbundenhet. Den socialistiska ekonomin och produktionen utvecklas också i stadier. Detta har naturligtvis avgörande betydelse för uppbyggnaden av socialismen i dess helhet.

Det råder en hel del missuppfattningar kring socialismen på denna punkt. Missuppfattningarna är av två slag.

För det första har vi vad som kan kallas den ”utopistiska” missuppfattningen. Den företrädes av socialister, som tror att övergången till socialismen betyder upphävande av alla ekonomiska lagar. De tror att själva övergången betyder frihet att åstadkomma allt vad man vill. De överskattar innebörden av Engels' yttrande att socialismen är mänsklighetens språng från nödvändighetens in i frihetens rike. De tror att man kan rita modeller helt efter eget huvud utan hänsyn till socialismens ekonomiska utvecklingsgrad. De blir förvånade och upprörda, när de i socialistiska länder finner en mängd borgerliga fenomen. En delvis likartad missuppfattning finner vi bland en del alltför bokstavstroende marxister, som ensidigt framhållit socialismens frigörande av produktivkrafterna. De tycks tro, att den socialistiska ekonomin skulle medföra en så snabb tillväxt i kvantitativ mening, ett sådant materiellt överflöd, att alla problem mer eller mindre skulle få sin lösning därigenom.

Å andra sidan har vi vad som kan kallas den ”dogmatiska” missuppfattningen. Dess anhängare överbetonar vikten av lagbundenheten under socialismen. De undervärderar i motsvarande mån det politiska initiativet och friheten att handla. De tror, att alla problem löser sig så snart de ekonomiska förutsättningarna infunnit sig, d v s allt löser sig i sitt ”rätta” stadium av utvecklingen. De har en stark tendens att försvara brister under socialismen med

tal om att ”förutsättningarna” ännu inte föreligger för bristernas avskaffande. Deras socialistiska tänkande har en starkt passiv och konservativ prägel. Det används gärna för att försvara fel och brister i socialismen, vilka egentligen inte är försvarbara.

I verkligheten finns under socialismen både den lagbundna utvecklingen och en vidgad frihet och medvetenhet i ekonomin och samhällsbyggandet.

Den lagbundna processen sätter i varje stadium vissa yttre ramar för vad som är möjligt att åstadkomma. Man förverkligar inte det klasslösa samhället i full utsträckning förrän i det högre, kommunistiska stadiet. Man skapar inte arbete åt alla enbart genom förändringen i äganderätt och organisation. Man förverkligar inte en ny livsform, så länge fortfarande borgerliga värderingar är starka.

Men i varje stadium av den lagbundna utvecklingen finns ett handlingsutrymme, som är större än under kapitalismen. Inom den givna totalramen finns alla möjligheter att medvetet handla. Man kan t ex därför inte skylla en bristande grad av kvinnofrigörelse under socialismen på att den lagbundna utvecklingen inte ”skapat förutsättningarna”. I varje stadium kan man inom ramen prioritera kvinnofrigörelsen, löneutjämningen eller barntillsynen högre eller lägre. Inom ramen kan man i fullt mått medvetet prioritera skilda ting framför andra. Lagbundenheten är aldrig en ursäkt för att inte vara fullständigt medveten om vad man inom den givna ramen gör eller underlåter att göra. Vad man i varje stadium gör eller underlåter — det avgör socialismens karaktär och innehåll. Man kan göra det bättre eller sämre. Parti, klass, nation, folk — ingen kan komma undan ansvaret härför.

Jorden har aldrig varit något paradiset. Inte heller socialismen kommer att skapa paradiset och harmoni. Men den har visat att den med sin organisation rätt använd — kan ge de förut svältande nog att äta.

Den kan inte upphäva de biologiska lagar och begränsningar, som utgör gränsvillkoren för människans liv på den förslitna planeten. Men den kan bringa oss till överensstämmelse och förståelse för dessa villkor genom möjligheten att för första gången i historien ersätta den blinda marknaden, det tvångsvisa tillväxtmönstret, det ekonomiska livets krisartade anarki, den oförutsebara summan av ett antal kapitalisters handlande med den planmässiga medvetenheten och det oundvikliga ansvaret för det mänskliga samhällets öde. I den meningen är socialismen förvisso befrielsen från nödvändighetens rike och det första stappande steget in i frihetens.

Planekonomins nya villkor

I vilka avseenden kommer den socialistiska planekonomin i Sverige att förändra grundvillkoren för ekonomin och de ekonomiska begreppen? Vilka ekonomiska lagar gäller? Vad betyder tillväxt, lönsamhet, marknad osv i den socialistiska ekonomin.

Ekonomiskt sett skulle man kunna beskriva kapitalismen som en form av tvångsmässig obalans, av oundviklig och självförstärkande anarki. Även de mäktigaste kapitalisterna och finansgrupperna, som utövar inflytande över stora materiella värden och över tiotusentals människor, är underkastade denna anarki. Det finns ingen enskild och inget organ, som under kapitalismen kan förmå dess utveckling att gå efter några medvetna, av människor uppsatta mål. Mot kapitalismens utvecklingslagar är alla hjälplösa. Inkomstöverföringar hindrar inte att inkomstskillnaderna ökar. Ett aldrig så aktivt miljömedvetande hindrar inte att naturtillgångarna förstörs i allt snabbare takt. En aldrig så snabb ”tillväxt” hindrar inte att reservarmen av arbetslösa och undersysselsatta tenderar att öka.

Under kapitalismen finns ingen kontroll över den samhällsekonomiska totalprocessen. Den är som ett fartyg utan roder. Man kan via seglen fånga vindstötter från olika håll och fartyget kan i vissa lägen röra sig mycket snabbt. Men ingen kan styra dess huvudriktning. Ingen kan

påverka dess långsiktiga rörelse.

Den kapitalistiska produktionen karakteriseras av kortsiktighet och opportunism. Företagens ”planer” rör sig sällan i mer än ett eller ett par års perspektiv. Och det är inga planer som uttrycker försök att utöva kontroll över de yttre förhållandena. Det är närmast prognoser, som ändras efter tillfälliga konjunkturer eller andra plötsliga förskjutningar i omgivningen. Den som någon gång sysslat med att genomgå planer eller ta in enkäter rörande företagens framtidsplaner har fått detta pinsamt klart demonstrerat. Ena året rinner enkäterna över av svällande expansionslust, nästa år visar de den mest bleklad försiktighet. Det är föga förvånansvärt, att den statliga och kommunala verksamhet, som ska använda detta som underlag, också präglas av anarki. Det är främst av detta skäl, som försök att i Sverige genomföra mer planmässighet på isolerade områden, t ex bostadspolitiken, går i stöpet.

Denna anarki minskar uppenbarligen inte genom att det alltmer koncentrerade finanskapitalet gemensamt med staten söker skapa en mer ”organiserad” kapitalism. I Japan, där detta samarbete mellan finanskapital och stat är vida större än i Sverige, behövdes bara en måttlig valutastörtning för att alla ”planer” skulle ramla.

Historiens mest komplicerade, av förfinad arbetsdelning och jättelik inneboende kapacitet präglade ekonomi utvecklas utan kontroll över utvecklingsprocessen. Och detta i en tid då naturtillgångarna sviktar, då befolkningsproblemet pressar på, då större katastrofer än någonsin lurar på mänskligheten. Något sådant förtjänar i en tänkande människas mun endast omdömet: kriminellt.

I den socialistiska planekonomin upphävs anarkin. Planekonomin inför medvetenhet och styrning i den totala ekonomiska utvecklingen. Ekonomin kommer att styras och utvecklas på basis av politiska beslut. Ett helt system av medvetna beslut byggs upp. Inget beslut fattas isolerat från andra beslut. Inget beslut fattas i hemlighet bakom stängda styrelsedörrar. Varje lokalt beslut fattas i medvetande om centrala beslut och parallellt med andra lokala beslut, om vilka de beslutande har kännedom. Öppenhet, sammanhang, planmässigt i nuet och framtiden råder. Svårigheter som kan uppstå, kan givetvis bero på dåliga eller okloka beslut. Men de beror inte på blinda eller anonyma krafter. De beror av ansvariga handlingar som kan korrigeras genom andra handlingar och beslut. I planekonomin kan ingen skylla naturförstörelse på okontrollerad vinststrävan eller andra anonyma krafter, inte heller skylla avfolkning i stor stil på ”utvecklingen”. Det finns för alla väsentligare ekonomiska händelser ett ansvar. Detta ansvar vilar på beslutssystemet.

Kapitalismen säger sig bygga på lönsamhet. Men lönsamhet är ett mångtydigt ord. Det finns sålunda en klar motsättning mellan kortsiktig och långsiktig lönsamhet. Kapitalismen befördrar i allt väsentligt den kortsiktiga lönsamheten. Det finns en motsättning mellan partiell (privat) lönsamhet och total (samhällelig) sådan. Kapitalismen reagerar enbart för den partiella lönsamheten. Frågan om kapitalistisk lönsamhet är helt en fråga om lönsamhet i en mängd från varandra kalkylmässigt isolerade företag och verksamhetsgrenar.

Den för samhället totala lönsamheten saknar kapitalismen möjligheter att mäta och den spelar ingen roll för systemets utveckling. Det är därför som lönsamhetsbegreppet under kapitalismen inte bara är ofullständigt, utan också direkt falskt. Man kan i varje del av den kapitalistiska ekonomin uppnå högre ”lönsamhet” genom att se till att vissa kostnader vältras över på någon annan del. Sålunda vältrar privatföretagen i dagens Sverige i stor stil över kostnader på den offentliga sektorn. Detta är självklart ingen verklig förändring av lönsamheten ens i dess kortsiktiga form. Det är bara en ren kostnadsöverföring. I den kapitalistiska ekonomin finns m a o ingen klar bild av det verkliga förhållandet mellan kostnader och intäkter. Detta gäller inte bara ekonomin i dess helhet utan även många av dess enskilda delar. Förvirringen blir ännu större av att man under kapitalismen kan uppnå ökad lönsamhet genom värdestegring, spekulation och liknande parasitiska verksamheter.

Effekterna av dessa företeelser blandas i det kapitalistiska företaget utan vidare samman med kalkylen över de produktiva verksamheterna.

Hela denna splittrade, motsägelsefulla, oklara och till stor del skenbara innebörd av lönsamheten upphävs i den socialistiska ekonomin. I planekonomin uppstår för första gången möjligheten att bedöma den totala samhällsliga lönsamheten av en ekonomisk åtgärd. Planekonomin har med nödvändighet ett långt tidsperspektiv, och den kortsiktiga lönsamhet, som dominerat under kapitalismen, får ringa eller ingen betydelse. I planekonomin behöver man aldrig riskera falska lönsamhetskalkyler genom spekulation och andra parasitiska företeelser. Okontrollerad värdestegring förekommer inte i den socialistiska ekonomin och spekulation är givetvis dessutom förbjuden. Man kan i planekonomin inte heller ”skapa” lönsamhet genom övervältring av kostnader. Sådana kostnader kan alltid uppsåras, mätas och påföras det avsnitt av ekonomin, som gett upphov till dem.

Men, säger kanske en del socialister, ska vi i den socialistiska ekonomin överhuvud tala om lönsamhet? Ska vi inte utmönstra hela detta cyniska begrepp ur det socialistiska tänkandet? Är det inte helt andra bedömningar, som ska ligga till grund för den socialistiska produktionen?

Detta är onekligen en central fråga, som måste klaras ut.

Lönsamhet handlar om två olika ting. ”Lönsamhet” i kapitalistisk mening mäts i vinst, i profit på en viss verksamhet. *Detta* speciella sätt att uttrycka lönsamhet försvinner givetvis. Den socialistiska ekonomin har inget behov därav.

Men lönsamhet har också en annan och gentemot kapitalismen mer neutral sakinnebörd. Den uttrycker förhållandet mellan intäkter och kostnader av en viss verksamhet. Och givetvis har den socialistiska ekonomin behov och intresse av att noga känna till detta förhållande i sina olika verksamheter. Att veta hur stora insatser av arbete och material, som i en given verksamhet behövs för att en viss intäkt ska tillföras ekonomin är ur *kalkylsynpunkt* en absolut nödvändighet.

Den stora och avgörande skillnaden mellan kapitalistisk och socialistisk ekonomi är emellertid, att kapitalismen har lönsamhetskalkylen (och till råga på allt en begränsad och skenbar sådan) som instrument för hur ekonomiska resurser fördelas på skilda ändamål. I den socialistiska ekonomin finns inget sådant beroende mellan lönsamheten (i betydelsen av kostnaders och intäkters förhållande) och fördelningen av produktionsresurser. Lönsamhetskalkylen (som alltså under socialismen är allsidigare och sannare än under kapitalismen) har i den socialistiska planekonomin rollen av *mätinstrument*, *av information*. Däremot avgör den inte resursernas fördelning. Naturligtvis är inte frågan om kostnad—intäkt utan betydelse för denna fördelning. Man måste veta hur stort ”gapet” är åt ena eller andra hållet. Men avgörande blir i grunden andra faktorer — den sociala nyttan och det sociala värdet. Men också det nyttiga och värdefulla kräver en ekonomisk insats, en kostnad som måste kunna mätas. Under socialismen kommer en mängd verksamheter som ger kommersiellt överskott att inskränkas eller upphöra. Andra verksamheter, inte minst den kollektiva konsumtionen, vilka aldrig kan bli lönsamma i kapitalistiskt—kommersiell mening kommer starkt att växa. Men även för sådana icke kommersiellt lönsamma ting (för vilka alltså kostnaderna åtminstone omedelbart är större än intäkterna) måste man ha en riktig kalkyl. Man måste veta hur stor ansträngning och insats de kräver. Den strikt ekonomiska insatsen kan sedan vägas mot annan nytta och andra värden — det blir fråga om ett politiskt beslut, en ansvarig mänsklig handling. Den s k lönsamhetens roll som människans herre och auktoritet är definitivt slut.

Kapitalismens oförmåga att låta lönsamhetsbegreppets fulla dimensioner komma till uttryck beror alltså på dess sammankopplande av lönsamheten med största möjliga kortsiktiga vinst. Vinstmaximering kan uppnås utan något som helst samband med produktionens nytta, mängd, kvalitet e dyl. För vinsttänkandet spelar produktionen och dess användning djupast sett ingen

roll. Vinsten kan bli större av att göra kosmetika än av att göra arbetskläder. Vinsten kan bli större vid en hög nivå av arbetslöshet än vid full sysselsättning.

I motsats härtill sätter den socialistiska planekonomin produktionen själv och dess ändamål som grund för produktionsresursernas fördelning och användning.

Vinstmaximeringsprincipen går till historien.

När kapitalismens anhängare vill idealisera sitt ekonomiska system påstår de, att det producerar vad folk "vill ha". Vad folk "vill ha" framgår enligt dessa liberala skrivbordstänkare genom efterfrågan. Och efterfrågan kanaliseras via den "fria" marknaden och prissystemet. Den teoretiska grundförutsättningen för att detta ska fungera perfekt är att det råder "fullständig konkurrens" mellan producenterna, d v s ingen enskild producent kan genom egna åtgärder påverka marknad och pris.

Inte nog med att den borgerliga nationalekonomin i detta stycke förutsätter en kapitalism av en typ som aldrig tidigare existerat. Själva påståendet om dess sätt att fungera är dessutom lögnaktigt, och det av många skäl.

Vad människor "vill ha" speglas under kapitalismen bara via efterfrågan. Vilja och behov, som inte motsvaras av efterfrågan, registreras givetvis inte av den fulländade kapitalistiska marknaden. Omkring 30 procent av Sveriges befolkning skulle behöva en bättre näringsstandard. Men deras inkomster är för låga för att de ska kunna kosta på sig det. Alltså registrerar kapitalismen dem som om de inte "vill ha" bättre mat.

Den kapitalistiska marknaden är också oförmögen att jämföra nytta eller bruksvärde. Den registrerar som likvärdig en viss summa efterfrågan, vare sig denna riktar sig mot Strindbergs samlade skrifter eller en bunt pornografiska tidningar.

Vidare skapar kapitalets koncentration ett läge, där i allt fler fall några få stora företag dominerar produktion och marknad. Det stadium inträder, som marxisterna betecknar som monopolkapitalism. När producenterna själva genom aktiva åtgärder kan styra och påverka marknadsförhållandena, lösgörs prissättningen från varuvärde och produktionskostnader. Man får en *monopolistisk* prissättning, som naturligtvis beträffande olika varor kan vara av högre eller lägre grad. Prissättningen är då inte längre som under full konkurrens ett uttryck för ett balanserat samspel mellan köpkraft och utbud av varor. Kapitalisterna sätter alltså "politiska" priser, d v s sådana priser som de borgerliga ekonomerna påstår att planekonomin sätter och som de därför kritiserar den för. Vad mera är: monopoliseringen stegrar kraftigt nivån på de kapitalinsatser som är nödvändiga för nyetablering inom en monopolistiskt präglad bransch. Därmed skyddas monopolismen från nytillkommande konkurrens. Och den "politiska" prissättningen breder ut sig ytterligare.

Den kapitalistiska marknaden är heller ingen passiv och lojal regulator ens av de behov som motsvaras av penningefterfrågan. Ty kapitalismen styr i allt större utsträckning vilken efterfrågan som överhuvud tillåts ta sig uttryck. Det finns ett stort behov av håll-barare konsumtionsvaror, av ändamålsenligare kläder, av bättre barnböcker, av hjälpmedel åt rörelsehindrade. Genom att inte producera sådant, styr i verkligheten kapitalismen efterfrågan till annat. Ofta stimulerar den även aktivt en snedvridning av efterfrågan. Den gör t ex seriemagasin betydligt lättillgängligare än bra barnböcker. När den vägrar producera en bra vara hänvisar den i verkligheten folk till en sämre vara. När det brister i tillgången på billiga och bra bruksmöbler, skapas i stället möjlighet att lura på folk smaklösa prestigemöbler med lejonassar.

Så mycket är alltså kapitalismens "fria", perfekta marknadssystem värt. Det är i sanning förbluffande, att unga socialdemokratiska karriärekonomer är så vördnadsfulla mot det, att de inte kan tänka sig sin "socialism" annat än som uppbyggd på ett kapitalistiskt marknadssystem.

Behöver då den socialistiska planekonomin ingen marknad? Jo, naturligtvis. Marknad uppstår i alla ekonomiska system med arbetsdelning. Klarar sig planekonomin utan prissystem? — undrar våra USA-utbildade kanslihusgossar oroligt. Naturligtvis har den socialistiska ekonomin ett prissystem, ett system för prissättning. Men det är väl ändå för mycket begärt av socialismen, att den ska ha samma sorts marknadshushållning och samma sorts prissystem som kapitalismen.

Den socialistiska planekonomin har sin marknad, sin prissättning. Den baseras på den socialistiska produktionen. Kapitalistisk produktion bestäms av vinststrävan, som i sin tur följer de kortsiktiga vinster som uppstår genom anonyma ekonomiska krafter i det kapitalistiska systemet. Socialistisk produktion är däremot i sin helhet uppbyggd på medvetna beslut. Valda representanter, de arbetande i produktionen, de boende i bostadsområden och kommuner bildar ett beslutssystem, som styr produktionen.

Hur utformar då beslutssystemet den socialistiska produktionen? Det blir givetvis till stor del de i besluten deltagande många människornas sak. Men det finns ett grundläggande värdesystem, grundläggande principer i botten.

Kapitalismen intresserar sig bara för varors bytesvärde. Bytesvärde är helt enkelt lika med värde. Men varor har också ett bruksvärde, som uttrycker den sociala nyttan och värdet av deras konsumtion. Bytesvärdet kan aldrig uttrycka något annat än en snävt ekonomisk, materiell och kvantitativ värdering. Bruksvärdet däremot innefattar också en bedömning av t ex det kulturellt och socialt värdefulla med en viss konsumtion. Just därför att den socialistiska ekonomin är uppbyggd som ett stort och brett politiskt beslutssystem kan den planera och prioritera produktionen och dess olika delar i enlighet med den sociala nyttan, de s varornas och tjänsternas bruksvärde i allsidigaste bemärkelse.

Under kapitalismen är producenten, ägaren av produktionsmedel, skild från konsumenterna, som till sin överväldigande majoritet är lönarbetare. Fördelningen i det kapitalistiska Sverige i dag är: knappt 1 procent stora producenter, omkring 15 procent småproducenter och producenter utan anställda, samt 85 procent lönarbetare, som arbetar i producenternas regi. Produktionen skiljs alltså fullständigt från dem som ska konsumera. Följaktligen är det bara genom den kommersiella marknaden och det kommersiella prissystemet som ägarna av produktionsmedel kan träda i relation till dem som ska förbruka varorna.

I den socialistiska planekonomin ändras dessa villkor radikalt. Producent- och konsumentrollerna upphävs. Beslutssystemet och de arbetandes självstyrelse i företagen gör att varje konsument är med och beslutar om vad han eller hon ska producera som producent. För första gången kan människorna själva fatta beslut om vad de finner önskvärt att konsumera och sedan besluta att producera det. De kan göra avvägningar om produktionens storlek och sammansättning på grundval av bedömningar om olika varors önskvärdhet och sociala nytta, något som inget kapitalistiskt prissystem någonsin kan göra. Vill man inte befördra spridningen av smakförskämmande skrytmöbler med lejon tassar, så beslutar man helt enkelt att inte producera dem. På fabriken, i kommunen, i fackföreningen, i den parlamentariska folkrepresentationen och dess planeringsorgan — över hela linjen diskuterar och beslutar man hur och var produktionsresurser ska sättas in, hur man ska prioritera mellan olika verksamheter. Och eftersom man själv diskuterar och beslutar om sina löner och investeringar, så vet man i varje läge, hur stor ramen för efterfrågan är och hur den förändras framöver i tiden. Följaktligen kan vi kalkylera och sätta ett pris på varje vara. Vill vi särskilt förbilliga och stimulera konsumtionen, kan vi sätta pris därefter. Vi kan t o m sätta priset under tillverkningskostnaden, om det av sociala skäl befinns motiverat. Men då måste vi samtidigt ha ett system för överföring av medel från andra delar av plansystemet för att täcka underskottet. Detta är ingen svårighet, bara man kalkylmässigt vet exakt hur relationen kostnad—intäkt är. I fall som det nu påtalade måste naturligtvis kalkylen innefatta en

beräkning av hur detta påverkar konsumtionen av varan. Den kommer naturligtvis att öka, men eftersom man hela tiden via beslutssystemet har möjlighet att ge och ta information om önskemål och konsumtionsmönster, kan man också med tillräcklig säkerhet bedöma hur mycket och hur det kommer att påverka konsumtionen av andra varor.

Men — så hör vi alla pessimister, borgerliga nationalekonomer, börsmäklare och desillusionerade unga socialdemokratiska akademiker skrika och jämra — blir inte detta en rent förskräcklig ”byråkrati”? Tänka sig att sätta ”politiska” priser i stället för att låta den heliga ”fria” marknaden bestämma priset?

Svaret är inte komplicerat. Givetvis kan man göra byråkrati av allting, om man vill medvetet missköta det därhän. Om vi t ex i den socialistiska planekonomin i Sverige överlåter åt ett centralt ämbetsverk med 700 ekonomer och datafolk att sätta priser på allting, inklusive purjolöken på Österlen, blir resultatet säkerligen ganska förfärligt i sin stelhets och brist på kontakt med de konsumerande. Men varför skulle de arbetande här i landet, de som ska bära upp socialismen, besluta något så oförnuftigt? Vi vet av erfarenhet vad en sådan övercentraliserad beslutsmekanism resulterar i. Den för bort från planmässigheten och det medvetna handlandet. Den släpper kontrollen. Dess yttersta konsekvens är planlöshet — liksom under kapitalismen, fast på ett annat vis. Dessutom inför den ämbetsmännens sociala värderingar i plansystemet. Och det är vanligtvis ytterst skadligt ur folkflertalets synpunkt.

För det andra: hur kan man påstå, att den kommersiella marknaden och prissystemet under kapitalismen inte är byråkratiska? De är tvärtom i växande utsträckning byråkratiska. Priserna på den kapitalistiska marknaden rör sig inte fritt. De manipuleras med hänsyn till vinststrävan. När en produkt slås ut på marknaden träffas alltid ett val, ett beslut i prisfrågan. Man kan satsa på ett standardutförande, ett måttligt pris och hopp om bred avsättning. Man kan också satsa på prestigeutförande, försäljning av ett begränsat antal enheter till köpkraftiga kunder och en hög profit per enhet. Det sistnämnda kan mycket väl ge högsta totalprofiten. När kapitalismen blir alltmer monopoliserad undergrävs prissystemets gamla karaktär. Priserna blir alltmer manipulerade och man manipulerar därigenom också strömmarna av efterfrågan. Se t ex på markpriserna, där de klassiska prismekanismerna närmast brutit samman och där spekulationsmomentet helt förvridit alla värden. Vem är det som åstadkommer detta inom ramen för den kapitalistiska utvecklingens allmänna lagar? Det är små klickar av beslutsfattare — bolagsstyrelser, marknadsbedömare, mäklare, försäljningsavdelningar plus i vissa fall också priskontrollnämnden. På många håll fattas prissättningsbesluten i Bryssel eller New York. Man frågar: är detta mindre byråkratiskt än i planekonomin? Är slutna och hemliga informationer och beslut mindre byråkratiska än öppna och demokratiska sådana? Är hemliga beslut utan inbördes sammanhang mindre byråkratiska än beslut som bygger på full information om andra parallella beslut? Är de arbetande människorna värre byråkrater än de stora finanskapitalisternas staber av experter? Är fabriksgolvet mer byråkratiskt än marmorhallarna i SE-banken? Inför svaret på sådana frågor kan socialisterna känna fullt självförtroende.

Sedan är det naturligtvis fullt möjligt att inom den socialistiska planekonomin ha vissa områden, där priser tillåts vara rörliga. Om vi tillverkar två sorters tandkrämer eller fyra sorters tvättmedel, kan det vara skäligen onödigt att spilla resonemang och beslut på hur deras inbördes priser ska sättas. Man kan nöja sig med ett kalkylerat riktpreis. Sedan får detaljhandeln och köparna sköta variationerna. Man har naturligtvis behov av återinformation och prisövervakning, men det är inget större problem — sådant görs ju i stor utsträckning av Pris- och kartellnämnden redan i det nuvarande kapitalistsamhället. Huvudsaken är, att man inte, som den kapitalistiska ekonomin, tillverkar tandkräm som är skadlig för tänderna eller importerar Proctor & Gamble's med fosfor inpyrda giftblandning.

Det bör betonas, att ett begagnande i sådana detaljer av ett rörligt prissystem inte är något

märkvärdigt ur socialistisk synpunkt. Socialismen blir inte alls sämre för den sakens skull. Så länge det demokratiska beslutssystemet håller full kontroll över väsentligheterna, kan det rentav vara praktiskt lämpligt att på detaljområden nyttja rörliga priser. Detta har inget att göra med det tankemässiga missfoster, som en del teoretiker kallar ”marknadssocialism”. Något sådant finns inte. Om man överlämnade åt ett okontrollerat prissystem att sköta pris-sättningen skulle det bara betyda att man återigen skilde producentens roll från konsumentens, att man fråntog folkflertalet deras makt och beslutanderätt över det ekonomiska livet, undergrävde planmässigheten och avskaffade större delen av medvetenheten och det folkliga ansvaret för ekonomin. Det har naturligtvis ingenting med socialism att göra. Det är inte ens statskapitalism.

Även om man sålunda inom bestämda ramar och på enskilda områden kan praktiskt använda rörliga priser i den socialistiska planekonomin, bör det samtidigt betonas att detta inte är helt utan problem. Får det för stor omfattning, kan det t ex försvåra uppnåendet av prisstabilitet. Just prisstabiliteten är nämligen en av de mycket påtagliga vinsterna med planekonomin. Vi kan här hänvisa till exempelvis DDR, där prisstabiliseringen sedan åtskilliga år visat sig synnerligen framgångsrik — och detta i en period av stark internationell prisinflation. Vi kan förutsätta, att det uppstår tendenser till inflatoriskt tryck i den socialistiska planekonomin första stadium. Dels påverkas situationen av handelsutbytet med kapitalistiska länder, som alltjämt kommer att vara betydande. Dels kräver utbyggnaden av en mängd nya ting stora insatser. Relativt strikt kostnads- och priskontroll blir nödvändig.

Vi ska slutligen beröra frågan om den ekonomiska tillväxten under socialismen. Mer än tidigare är problemet om den ekonomiska tillväxten, dess innebörd och möjligheter, i nuvarande världsläge en brännande fråga på den politiska dagordningen.

I den aktuella diskussionen har man ifrågasatt själva synen på tillväxten. Möjligheten att fortsätta den nationella och internationella utvecklingen efter linjen fortsatt tillväxt har starkt betvivlats. Också mot socialistiska länder har kritik riktats för ett alltför ensidigt betonande av tillväxten.

Kapitalismens tillväxtbegrepp är uppenbart urmodigt och framstår som alltmer oanvändbart i seriösa ekonomiska resonemang. Detta erkänns numera också i vida borgerliga kretsar. Den borgerliga nationalekonomin försvarar sig med att det är den enda måttstock som står till buds.

Ekonomisk tillväxt är i och för sig ett dunkelt begrepp. Det förutsätts emellertid att det ska spegla graden av materiell ”standard”, av produktionslivets allmänna förmåga att frambringa en ökad mängd varor och tjänster. Den s k bruttonationalprodukten (BNP) har blivit den vanliga accepterade mätstickan härför.

BNP är inte användbar för den socialistiska planekonomin. BNP mäter egentligen inte alls tillväxten i produktionen eller mängd varor. Den mäter bytesvärdena av varor och tjänster. Den staplar bytesvärden ovanpå varandra i en hög. Summan sägs sedan bli ”välståndet” i landet.

Detta beräkningssätt leder till en outtömlig mängd orimligheter. Förbilligad produktion, d v s sänkta bytesvärden, minskar BNP. Ökat råvaruslöseri ger mer sopor och därmed mer ”tjänster” i form av avfallshantering — och alltså högre BNP. Mer sjukdom ger mer vård och ökar BNP. Bättre energihushållning minskar BNP. BNP registrerar överhuvud inte många viktiga förändringar. Om värdet av ett visst antal daghemsplatser i BNP byts ut mot ett lika stort värde i form av guldinlagda grogglas, förblir BNP oförändrad, ehuru givetvis levnadsstandarderna i verkligheten minskar. Genom sin ensidiga anknytning till bytesvärdena skiljer inte BNP mellan sådant som verkligen är ett tillskott till åtminstone den rent materiella standarden och sådant som är en ren kostnadsbelastning för ekonomin. Minskad hållbarhet hos varorna, ökade miljökostnader, mer onödiga folkflyttning och fler psykfall — allt leder till

ökad BNP.

När det gäller kritiken mot socialistiska länder för att även de hemfallit åt ensidigt tillväxttänkande av traditionellt snitt, måste konstateras att denna kritik haft visst fog för sig. De östeuropeiska ländernas tidigare ekonomiska efterblivenhet, liksom den i vissa fall mycket svåra krigsförstörelsen, svältsituationen som förr rådde i Kina och på Cuba — allt detta ledde till en starkt kvantitativ betoning i fråga om ekonomisk utveckling. Mycket har ändrats sedan dess. Sovjetiska ekonomer är i dag starkt medvetna om att det finns ett övre tak för ekonomisk tillväxt i traditionell mening. Efter en period av propagandistisk överoptimism under "det stora språngets" tid tycks man också i Kina mer betona en försiktig miljösyn och hushållning (som ju har gamla traditioner i landet) och en måttfull syn på tillväxten.

Man får komma ihåg, att marxismen liksom liberalismen har sina historiska rötter i 1800-talets något naiva utvecklingsoptimism. Äldre marxistisk ekonomi hade onekligen överdrivna föreställningar om tillväxten och om människornas obegränsade möjligheter att "tämja" och "behärska" naturen. Detta överbetonades också ibland av politiskt-propagandistiska skäl. Vissa marxister har tidigare haft helt orealistiska och överdrivna föreställningar i befolkningsfrågan. De har trott att överbefolkningen berodde enbart på misshushållning. Vi vet nu, att även om man upphäver all kapitalistisk misshushållning i hela världen, så är jorden ändå ett slutet biologiskt system, som inte tål mer än visst antal människor för att inte förslitas. Insikten om dessa villkor framtingar obönhörligen en revidering av tillväxtbegreppet och av hela synen på den framtida ekonomiska expansionen. Mitt intryck är, att denna mer realistiska och klarsynta inställning, allmänt sett, har avancerat längre i de socialistiska länderna än i Sverige och andra kapitalist-länder. Medvetenheten tycks vara större, framtidsforskningen och det vetenskapliga tänkandet mer avancerat.

För ett högindustriellt land som Sverige, är denna problematik särskilt viktig. En socialistisk planekonomi i Sverige kan ännu mindre än på andra håll byggas på en sådan typ av marxistisk syn, som präglas av tron på obegränsade ekonomiska expansionsmöjligheter. Tvärtom måste den socialistiska planekonomin från början göra upp med hela det gamla tillväxtbegreppet. Och på längre sikt måste den gradvis anpassas till en värld, där stabilisering på viktiga områden blir det som ersätter den kvantitativa tillväxten, och där en omfattande omfördelning av resurser sker till förmån för den i dag svältande delen av mänskligheten.

Den socialistiska planekonomin i Sverige får som en av sina första administrativvetenskapliga uppgifter att revidera hela tillväxttänkandet, utmönstra det gamla BNP-begreppet och avskaffa hela det hittills rådande sättet att mäta ekonomisk utveckling.

Den socialistiska planekonomin och alla som deltar i det folkliga beslutssystemet har ingen användning för kalkylmetoder, som bara staplar bytesvärden och priser på varandra. Däremot finns det ett självklart intresse att mäta kostnader — d v s insatser av arbete och produktionsmedel — för skilda verksamheter.

Dessutom omvandlas under planekonomin hela begreppet nationalprodukt. Det blir av allt att döma nödvändigt med flera olika kalkylsystem. Som nyss nämndes, är insatserna av arbete och materiel för den nationella produktionen och dess delar nödvändiga att systematiskt mäta. En annan dimension på kalkylsystematiken är uppbyggnaden av nationalprodukten i för ekonomin positiva respektive belastande faktorer och verksamheter. De senare bildar nationalproduktens debetsida, de förra kreditsidan. Till de belastande faktorerna hör alla följdkostnader av företeelser som sjukdomar, olyckshändelser, miljöförstöring. Det säger sig självt att man kan kalkylera dessa inte bara via de kostnader de i rådande läge faktiskt vållar, utan också genom vad kostnaderna skulle bli om man helt neutraliserade alla deras effekter. En ytterligare variant av denna uppbyggnad är uppdelningen på överskottsskapande och icke överskottsskapande verksamheter. Detta blir kanske det vanligaste av flera olika kalkylsystem. Det har fördelen att sätta den bärande delen av produktionen i ständig relation till de

övriga samhällliga verksamheter, som ska bäras upp av produktionen. Av största betydelse för den mest långsiktiga aspekten på den ekonomiska planeringen är studiebaserade kalkyler över den långsiktiga produktivitetseffekten av olika slags investeringar. Hur bidrar hälsovård, förskolor, grundforskning o s v till den långsiktiga produktiviteten?

Först och sist kommer emellertid en till sin teknik helt annorlunda kalkyl att få stor betydelse i den socialistiska ekonomiska planeringen. Det gäller beräkningen av den sociala nyttan. Som tidigare antytts är de borgerliga BNP- och "standard"-begreppen oförmögna att i sig inordna aspekter som sociala värden, miljövärden, o s v. Kapitalistisk standard- och BNP-mätning likställer vid lika bytesvärden Strindberg med pornografi, rysslädersparfym med mjölk och lyxkrogar med daghemsplatser. Sociala värden som inte av marknaden åsatts bytesvärden, lämnas helt utanför kalkylen.

Detta problem — att få fram en kvalitativ kalkylteknik — har av borgerliga ekonomer och statistiker betraktats som en olösbar uppgift. Det vittnar om ovanlig brist på vetenskaplig fantasi, typiskt för ett karriärsystem, där unga ska buga sig för de äldres vanetänkande och inskränkthet om de vill bli beförade.

I verkligheten är det inget som helst principiellt problem att uttrycka kvalitativa värden i kvantitativa termer. Det kan alltid göras. Svårigheten ligger på det praktiska planet. Man måste utgå från en systematisk kvalitativ värdering och det går inte att låta experter konstruera mätvärden efter sitt huvud. Emellertid erbjuder bl a den socialistiska planekonomins besluts-system en naturlig utgångspunkt. Där fattas på alla nivåer ständigt beslut, innebärande en gradering av social nytta och socialt värde av skilda verksamheter. Varje mer väsentlig ekonomisk företeelse graderas i detta avseende ständigt i förhållande till andra. Ur detta är det fullt överkomligt att kvantifiera social nytta, skapa ett nytt standardbegrepp och en ny form av standardmätning. Skulle detta vara så märkvärdigt?

Modern cybernetik och databearbetning är en av hjärtpunkterna i den socialistiska planekonomin. För första gången ges också datatekniken ett verkligt utrymme att leva upp till sina möjligheter. Den socialistiska ekonomin är uppbyggd kring ett sammanhängande beslutssystem för alla ekonomiska verksamheter. Uppdelningen på planerings- och beslutsmässigt separerade företag och enheter är borta. Obehindrat flöde av information och inbördes sammanhängande handlande råder. Ett efter enhetliga principer uppbyggt ekonomiskt redovisningssystem är nödvändigt och självklart. Det möjliggör också uppbyggnad av nationella kalkylsystem av hög klass för all ekonomisk planering.

Men blir inte detta förfärligt byråkratiskt? Och blir det inte konstlat att mäta sådant som social nytta? Var tar det vägen om datorerna ska styra oss? Så lyder några av klagoropen från kritikerna.

Återigen: om vi överlämnar svaren på alla ekonomiska frågor till tjänstemän vid en jättedator, blir naturligtvis följderna byråkratism och brist på verklighetsanknytning. Men varför skulle vi göra det? Självstyrelsesystemet på arbetsplatserna måste ha ett jämförbart redovisningssystem över hela linjen för sin egen skull och inte för de centrala instanserna. Lokal information måste samlas centralt, utvärderas och föras tillbaka ut. Varje arbetsplats ska kunna få sammanställningar och utvärderingar. De arbetande och deras förtroendevalda och deputerade får datalistorna i hand. De deltar i programmeringen. Så måste det vara, ty centrum är beroende av de lokala enheterna och de lokala enheterna kräver återinformation och sammanställning för att själva kunna fungera.

Det nuvarande sättet att mäta ekonomisk tillväxt är förvisso konstlat och skevt. Att översätta kvalitativa värden till kvantitativa är både möjligt och hanterligt. Tekniskt handlar det huvudsakligen om att förse de traditionella penningkategorierna med ett system av upp- eller nedräkningsfaktorer för att mäta deras kvalitativa vikt och sociala nytta.

Socialismen blir obestriddligen ett datorernas tidevarv. Cybernetiken blir ett stort vetenskapligt satsningsområde, dataindustrin en av de mest expansiva branscherna. Men vi får akta oss för att tro på något jättelikt datorernas kungarrike. Datorernas kapacitet kommer att starkt öka, enhetligheten i redovisningssystemet förenklar programmering och beräkningar. Med all säkerhet kommer stora rationaliseringsvinster att göras härigenom. Men man ska ha i minnet, att planekonomins nya kalkylsystem inte är några överväldigande stora och komplicerade ting. Redan nuvarande tämligen gammalmodiga datorer klarar av att under en dag ta fram och systematisera alla uppgifter av betydelse rörande t ex ett läns befolkningspolitiska förhållanden. De redan under kapitalismen planerade centrala registren är knappast mindre omfattande än de kalkylsystem socialismens ekonomiska planering kräver. Och ekonomiska data i en öppen, inbördes samverkande socialistisk planekonomi innebär varken någon fara för den personliga integriteten eller några märkvärdiga sekretessproblem överhuvud.

Till hela frågan om planering och kalkyler ska också sägas: den borgerliga vetenskapen präglas av brist på djärvhet, öppenhet i tänkandet. Den är begränsad till små grupper specialister, bland vilka råder mycken andlig inavel. Befordringssystemet gynnar 'etablerat tänkande och svansviftande för auktoriteter. Specialisterna omgärdar sig med yttlig status och ett onödigt komplicerat språk. Bakom detta döljer sig som regel inte några märkvärdigheter, när det gäller innehåll.

Vi vet vilka svåra planeringsmissar dessa vördnadsbjudande och polerade borgerliga experter kan begå. De har kört en stor del av flygplansproduktionen i landet i botten, vilket är en stor nationell skandal. När många av dem ska sitta i offentlig förvaltning och fatta beslut vet de inte ens vad som står i lagen. De har inte lyckats få fram en trovärdig statistik på antal sysselsatta i landet, det underlag som finns i t ex skatteredovisningarna tycks de vara fullständigt likgiltiga för. De har misslyckats med att förutse bilismens utveckling och problematik i de stora städerna. De har inte ens lyckats åstadkomma två på varandra följande folkräkningar som är inbördes jämförbara.

Våra borgerliga ekonomer och planerare är verkligen svaga käril. De duperar oss som inte är specialister mest av det skälet att vi inte har nog självförtroende och att vi inte är intränade i deras fackspråk. En väl skolad, medveten människa från vilken arbetsplats som helst kan i allmänt tänkande, omdöme och idéer mycket väl tävla med dem. Befolkningens allmänna skolningsnivå behöver naturligtvis höjas. Medvetandet behöver utvecklas betydligt. Men det är absolut inget märkvärdigt att förstå grundprinciperna i det socialistiska planeringssystemet. Det är inga obestigliga berg man ställs inför, när man får en data-lista i sin hand. Därför ska vi lita till vårt självförtroende. Vi ska ha ledningen och makten.

Planekonomins uppbyggnad

Den socialistiska revolutionen startar den socialistiska uppbyggnaden. Den måste säkra de organisatoriska och rättsliga grunderna för den socialistiska planekonomin.

Övergången till socialismen medför omvälvande förändringar i äganderättsförhållandena och i de arbetandes ställning. Det är ytterst viktigt att man klart definierar vari dessa förändringar ska bestå. Det råder på detta avsnitt nämligen en lång rad missuppfattningar både bland borgerliga och en del socialister om vad de äganderättsliga förändringarna praktiskt betyder.

De stora och avgörande yttre förändringarna i äganderätt och organisation inom det ekonomiska livet måste ske snabbt och detta av flera skäl. För att fungera och leva upp till sina utvecklingsmöjligheter måste den socialistiska ekonomin äga organisatorisk enhet och sammanhang. För att hindra kapitalisterna från kapitalutförsel i stor stil, ekonomiskt sabotage eller systematiskt undandragande av idéer, forskningsresultat, patent och teknologi måste omvälvningen genomföras med minsta möjliga dröjsmål. Orimligt vore ju, om storfinansens företrädare fritt skulle kunna föra ut sina tillgångar till Schweiz, medan man väntade på de

lagbeslut som ska bekräfta de socialistiska ägandeformerna. Den sortens sabotage mot en på folkmajoriteten grundad laglig regim måste ovillkorligen förhindras. Det är här bl a de arbetandes egen direkta kontroll, deras ingripande i maktprocessen, kommer in. De måste gripa in omedelbart. De har inte tid och råd att vänta på att en företagare eventuellt ger sig ur landet med både kassareserven och teknologin. De griper makten och kontrollen. Lagstiftningen stöder och bekräftar deras makt.

Övergången till socialismen medför omedelbara förändringar med avseende på kapitalägandet. Äganderätt till kapital, verksamt i produktionsprocessen i förening med utnyttjande av andras arbetskraft, skall i princip omöjliggöras.

Vad innebär detta rent praktiskt?

Saken har två sidor. Den ena är avskaffandet av kapitalägarnas makt och av kapitalägarna som kapitalägare. Den andra är de arbetandes erövrande av denna makt på samhällets högsta såväl som lägsta nivå.

I själva övergångsskedet är det tänkbart, att i första hand det privata kapitalägandet i kreditinstitutioner och storindustri avskaffas. Emellertid måste kapitalmakt ersättas med arbetarmakt också i de mindre företagen som drivs med lönarbete. Det sistnämnda är inte lika maktpolitiskt betydelsefullt, och det är därför inte oundgängligen nödvändigt att det sker omgående. Å andra sidan finns det praktiska fördelar att vinna om så sker. Ekonomin blir då redan i första stadiet enhetligare till sin struktur och arbetarstyret kan börja fungera snabbt över hela linjen. Däremot behöver inte överföringen av äganderätten beröra de självständiga småproducenterna utan anställda eller med blott tillfälligt anställd arbetskraft. Dessa småproducenters situation är i grund olika kapitalisternas. Till detta återkommer vi närmare nedan.

Äganderätten till det i produktionen verksamma kapitalet tas sålunda ifrån den lilla klassen kapitalägare. Den ekonomiska basen för den dittillsvarande kapitalistklassens existens försvinner. Aktieäggande och aktiebolag upphör.

Både politiskt och moraliskt saknas varje anledning att ge de forna större kapitalägarna någon ekonomisk kompensation för det förlorade ägandet. De har, ofta i årtionden, varit medskyldiga i ett grovt utnyttjande av andra människor. De har skapat sig rikedomar genom värdestegringar. De har visat ansvarslöshet och kortsiktighet. De har skott sig på kapitalutförelse till andra länder och på prisspekulation. Särskilt storfinanserna har deltagit i den internationella kapitalismens och reaktionens politiska konspirationer. Den form för ägande och maktutövning, som de varit infogade i, har blivit socialt allt orimligare, alltmer korrupt. Det finns därför inga skäl att betala för att den ska försvinna. Den ska bort i vilket fall som helst. Socialismens uppgift är för övrigt att avskaffa kapitalismen, inte att förvandla den till en oändlig avbetalningsskuld. Rimligen kan man inte under socialismen fortfara att hålla sig med en särskild klass av kupongklippare, som lever på att det övriga samhället betalar dem vad de redan många gånger tjänat in. I den mån de utfört arbete som företagsledare och funktionärer har de fått särskild lön härför. Det har i allmänhet varit väl tilltagna löner.

Däremot finns det skäl att ersätta de små aktiespararna och kapitalägarna vid övertagandet. Det finns ett par hundratusen människor i landet som placerat besparingar främst i aktier. De har inte gjort så i någon speciell avsikt att utöva makt över andra. Inte sällan ingår deras poster i investmentbolag och de har ringa eller inga möjligheter att själv utöva rösträtt, än mindre reellt inflytande. De har gjort sina placeringar mot bakgrund av inflationen och det är begripligt, att de sökt sig till en av de få värdebeständiga sparandeformerna. Det är därför rimligt att ersätta småförmögenheter av detta slag upp till en bestämd maximisumma (exempelvis 50.000 kr per person, räknat i nuvarande priser). Kostnaden härför blir mycket måttlig. Det vore en politisk dumhet att rätt och slätt konfiskera sparmedel av denna typ. Dessutom är detta inte alls socialismens väsentliga uppgift. Det vore en oberättigad och föga

hjaltemodig handling att ta ifrån dessa människor deras pengar.

Till vad och vem överföres då produktionsmedlen, som framtages kapitalisterna?

Att ”socialisera” produktionsmedlen betyder enligt de borgerligas, och även många socialisters, uppfattning och språkbruk att *förstatliga*. I verkligheten är det inte alls fråga om detta.

Att socialisera betyder i marxistisk mening att ”för-samhälleliga”, ”att göra samhälleligt”. Detta stämmer nära med ordets egentliga, latinska innebörd, ”göra gemensamt”. Man gör äganderätten och kontrollen *samhällelig* i stället för *privat*. Vad betyder då det? Samhället är inte detsamma som staten. Samhället är alla medborgare (inklusive den sociala och ekonomiska strukturer de är infogade i). Staten däremot är en särskild tvångsmakt i samhället, skild från det övriga samhället. Staten är en institution för makt utövad av en viss klass mot andra.

Naturligtvis kan det i många fall vara principiellt bättre att en viss verksamhet tas över av staten än att den stannar i privata händer. Men det har i och för sig inte med socialismen att göra. Förstatligande är inte socialism. Ett statsföretag behöver inte till sin karaktär skilja sig från ett privatföretag. Det kan vara bättre, det kan också vara sämre. LKAB är inte mer ”socialistiskt” än ASEA eller Saab. PK-banken är inte mer ”socialistisk” än SE-banken. Däremot kan det av en rad praktiska och politiska skäl vara riktigt att under kapitalistiska förhållanden förespråka statliga banker eller statliga gruvor.

LKAB och andra statsägda företag är i det kapitalistiska samhället att beteckna som statskapitalistiska till sin natur. Vid övergången till socialismen förändras statens klasskaraktär. I stället för en borgerlig stat får man en proletär, en socialistisk. Detta ändrar givetvis många av förutsättningarna för ett statsägt företag. Men det ändrar inte i grunden förhållandet, att ägaren är en annan än arbetaren. Även om den socialistiska staten ökar de arbetandes inflytande i statsföretagen, förblir arbetarna likväl i en bestämd mening skilda från produktionsmedlen. Staten förblir ytterst ändå arbetsköparen. De befullmäktigade statstjänstemän som leder företaget får arbetsköparposition gentemot de arbetande. Varje eventuell motsättning mellan statsapparaten och det arbetande folkflertalet, som kan uppstå i det socialistiska samhället, kommer att speglas i ett statsägt företag.

Om man alltså *förstatligar* de från kapitalisterna överflyttade företagen, återskapar man i viss mån ett nytt motsatsförhållande i produktionen. Det är visserligen ett motsatsförhållande *inom* en socialistisk struktur. Men det innebär, att själva statsapparatsens makt ökar mycket starkt. Det innebär att statsapparaten i stor stil får en arbetsköparposition, som är svår att neutralisera genom en tillräckligt utbyggd kontroll från de arbetande via parlamentariska positioner. Därmed har man obestridligen givit sig den byråkratiska faran i våld.

Det är därför mycket viktigt, att man *icke* fattar socialisering i betydelsen förstatligande. Skillnaden mellan dessa begrepp förblir såväl formellt som materiellt ytterst väsentlig, även när själva statsmakten blivit socialistisk. Såväl de konservativa som det socialdemokratiska ledarskiktet lever i tron att socialism betyder att utöka statens makt. Det gör det inte alls. Vi ska i nästa kapitel utförligt beröra frågan om staten och socialismen.

För de socialiserade företagen och för arbetarmakten blir det nödvändigt att skapa en helt ny juridisk och organisatorisk form. Vi kan här — som arbetsnamn — kalla den ”folkegendom” och de berörda enheterna ”folkägda”.

Folkegendom blir i princip alla de företag, vilka överförs från en tidigare kapitalistisk ägandeform. Folkegendom blir i princip också alla flerfamiljsfastigheter och all tätortsmark med vissa givna undantag. Vi ska närmare se vad detta betyder.

Först ska vi emellertid utförligare granska folkegendomen och dess natur. Folkegendomen är alltså juridiskt helt självständig från både stat och kommun. Staten har inte från den juridiska

och äganderättsliga sidan något med folkegendomen att göra. Staten eller kommunen kan inte heller vara delägare i ett folkägt företag. Man kan naturligtvis tänka sig, att representanter för staten och dess olika funktioner på observations- och rådgivningsbasis följer arbetet i beslutsorgan inom den folkägda sektorn eller enskilda folk-ägda företag. Detsamma kan gälla representanter för kommunala organ. Men deras verksamhet blir då stödjande, inte maktägande eller beslutande. Staten träder maktpolitiskt och beslutsmässigt i relation till folkegendomen genom de politiska beslut, vilka fattas av folkrepresentationen och de planeringsorgan, som utgår från och är underställda folkrepresentationen. Den *politiska* styrelsen, liksom den politiska och rättsliga administrationen av samhället är statens primära uppgift. Att vara företagare och arbetsköpare är icke dess primära uppgift.

Arbetarmakten och självstyrelsen på arbetsplatserna kräver den självständighet och det skydd, som folkegendomen skapar i förhållande till stat och statsapparat. Man får därigenom också en maktpolitisk gränsdragning mellan två krafter av olika typ i samhället. Rättsligt sett är det onekligen klarare och tryggare att staten inte i alltför hög grad kopplas samman med kommersiella och ekonomiska intressen utan koncentrerar sin verksamhet kring de större politiska målsättningarna. Risken för maktmissbruk och korrupcion i statsförvaltningen blir på detta sätt kraftigt motverkad, genom att helt enkelt motiven för missbruk i stor utsträckning hålls borta. En avgränsning av statens uppgifter på detta sätt skapar mer förtroende utåt, mer oavhängighet för statsförvaltningen från ekonomiska intressen och en bättre maktbalans inom det socialistiska systemet.

Kommer det då inte att finnas *statsföretag* under socialismen? Jo, givetvis, men bara inom speciella områden, där särskilda motiv föreligger.

För det första kan en del speciella verksamheter inom den direkta produktionen behöva stå under en mer markerat *politisk* kontroll, eller det är i varje fall lämpligt att de gör det. Det kan gälla sådant som är mycket nära kopplat till den teoretiska forskningen och utgör en experimentell uppföljning av denna. Det kan också gälla en del — säkerligen mycket få - verksamheter, där utpräglade nationella säkerhetsskäl spelar en framträdande roll.

För det andra har vi energisektorn, d v s den direkta produktionen och distributionen av energi och energiråvaror. På detta område talar landets energisituation, forskningsläget, och inte minst problemets internationella bakgrund för att sektorn bör ställas under nära politisk kontroll. Jag understryker ordet *politisk*. En statlig energisektor betyder nämligen inte bara att privatkapitalistiska eller halvkapitalistiska energiföretag ska förstatligas. Det är oundgängligen nödvändigt med en radikal omformning också av organisation och maktutövning *inom* sektorn. Den självsvåldiga maffia av ämbetsmän och teknokrater, som dirigerat både energipolitiken och informationen, kommer att fräntas varje inflytande. Centrala Driftsledningen — samarbetsorganet för statsbyråkrati och storfinans — ska upplösas. Partnerskapet mellan staten, storfinans och det amerikanska storbolaget inom reaktorindustrin ska få ett omedelbart slut. Oljehandeln ska nationaliseras. Vattenfallsverket ska upplösas. Hela energisektorn ska ställas under strikt politisk kontroll. Folkrepresentationen och de statliga planorganen ska direkt styra energipolitiken.

För det tredje har vi den samhällseliga tjänstesektorn. Det är ju ganska uppenbart, att dessa administrativa, sociala och kulturella uppgifter lämpligast kvarstannar i statlig respektive kommunal regi. Det finns här knappast några skäl att ändra äganderätten till resurserna eller ansvaret för funktionerna. Deras styrning bör vara klart allmänpolitisk. Detta hindrar i sin tur inte, att representanter direkt från arbetslivet, från arbetarsjälvstyrets organ kan träda in i exempelvis den socialpolitiska, kriminalpolitiska eller miljöpolitiska sektorn. Det är tvärtom högst önskvärt.

Vi ska närmare komma in på dessa problem i avsnitt om statsbyråkratin och den socialistiska demokratin.

För det fjärde har vi utrikeshandeln. Det är nödvändigt att denna sektor ställs under statlig kontroll.

Dels krävs det av ekonomiska skäl. Planekonomin skulle bli allvarligt lidande på att ha en utrikeshandel som inte var samordnad och som inte kunde förutses på sikt. För att garantera ekonomisk stabilitet, inte minst skyddet mot inflationen, är det också nödvändigt att ha en organisation, som i givna lägen kan sätta upp ekonomisk-politiska spärrar mot att internationella störningar slår igenom nationellt. Dels måste av politiska skäl utrikeshandeln ligga i statlig hand. En strikt valutakontroll och kontroll över kapitalrörelser är nödvändig. En organisation, i stånd att möta och motverka följderna av en eventuell ekonomisk krigföring mot ett socialistiskt Sverige måste oundgängligen finnas. Dessa olika hänsyn förutsätter emellertid inte att utrikeshandelskontakterna behöver vara monopoliserade av en statlig byrå. Företag och branscher inom t ex folkegendomssektorn, särskilt de som redan förut haft inriktning på internationell marknad, måste kunna diskutera och förhandla med sina affärskontakter i utlandet. Det är utrikeshandelns och de internationella betalningarnas omfång i stort, liksom strukturen på varubytet och dess planmässiga utveckling som staten måste ha i sina händer. Detsamma gäller mötandet av prismässiga och övriga fluktuationer och störningar.

För det femte, slutligen, har vi kreditväsendet. Här finns plats för en viss diskussion rörande den lämpligaste organisationsformen. Kreditväsendet är en av nycklarna till den socialistiska planekonomin. Det talar obestridligen för ett nära samband med de statliga organen. Samtidigt är det direkt och nära förknippat med hela folkegendomssektorn och med de enskilda folkägda företagens utveckling och behov. Detta kan tala för folkegendomsformen. Kredit- och investeringspolitiken i stort, styrningen av investeringarnas fördelning på ekonomins huvudsektorer, den långsiktiga planeringen — allt detta måste göras överskådligt, väl sammanhållet och bestämmas utifrån nationell basis. Tillämpningen i detaljer och lokalt av den nationella kreditpolitiken har däremot behov av en betydande smidighet och decentralisering.

Man kan diskutera hur kreditväsendet med hänsyn till sin roll i planekonomin ska organiseras. Man har också att ta hänsyn till maktfördelningsfrågan i det socialistiska samhället, som talar emot en alltför stor utbredning av statsapparatusens inflytande på bekostnad av den direkta arbetarmakten.

Man måste här finna en lösning, troligen i en kombination, som innebär balansering av ägande mot beslutsmakt. Man bör nämligen nog välja en enhetlig äganderättsform, detta med hänsyn till behovet att uppnå sammanhang inom hela kreditväsendet. Att låta t ex de centrala bankerna ägas av staten och de regionala och lokala bli kommunala eller folkegendom är mindre lyckat. En modell kan vara, att kreditväsendet blir statligt men att beslutsmakten ger stort inflytande åt representanter för folkegendomssektorn. De senares inflytande kan proportionsvis öka ju längre ner mot de lokala nivåerna man kommer. Man får också ta hänsyn till att det inom banksektorn, såväl som på andra områden måste finnas en arbetarmakt. Detaljbeslut, praktisk tillämpning av verksamheten liksom arbetsplatsförhållandena i inre mening — detta blir väsentligen en sak för de inom banksektorn arbetande.

Ett statligt banksystem kan då tänkas ha en högsta styrelse, knuten till det centrala nationella planeringsorganet och ansvarig inför folkrepresentationen. Centralstyrelsen bereder i kontakt med planeringsorganets övriga delar investerings- och kreditpolitiska planer åt folkrepresentationen. Centralstyrelsen väljs till lika delar av folkrepresentation och av folkegendomssektorns deputerade. I och för sig kan man också ha majoritet av de senare i centralstyrelsen. Statsinflytandet utövas ju hur som helst genom folkrepresentationens kontroll.

På det nu beskrivna sättet bevarar man alltså enhetlighet i bankväsendet och säkrar dess

anknytning till den nationella ekonomiska planeringen utan att lämna statsbyråkratin alltför mycket makt. Kopplingen till folkegendomen och det ekonomiska självstyret regionalt och lokalt ger samtidigt möjlighet till smidig uppföljning och anpassning i planeringen. En sådan lösning kommer på intet sätt att hindra, att personalen på lokalkontoret i Hamrånge kommer överens med medborgare A om en liten växelkredit eller att man på kontoret i Fjälkinge självständigt beslutar att ge medborgare B ett lån på några tusen för att gräva en ny brunn. Det enda som är intressant i sammanhanget är den totala ramen för korta krediter och personliga lån. Säkerligen blir det under socialismen lättare för de små bankkunderna. Banksystemet präglas ju av större fasthet och bättre möjligheter att förutsäga kreditläget. Som det är under kapitalismen skiftar kreditläget på ett ytterst irriterande sätt och småkunderna är ofta utlämnade åt lokala kamrerars dispositioner utan insyn. Under socialismen kommer bankväsendets lokala nivåer att vara kopplade till de lokala företagen och arbetsplatserna. Några lokalstyrelser av småpampar, som driver sin egen bankpolitik kommer icke att finnas.

Som vi sett är det ett begränsat antal områden, där skälen för direkt statligt ekonomiskt engagemang överväger. I fråga om kreditväsendet är en kombinationslösning lämplig.

Mer allmänt finns inget behov av statligt ägande och statsföretag i den direkta produktionen. De flesta av de nuvarande statsföretagen bör och kan lämpligast överföras till folkegendom. Statsföretag AB kan sålunda med fördel upplösas. Landets kvarlevande gammalliberaler kommer möjligen att gripas av djup själslig förvirring, när de ser en socialistisk regim "avsocialisera" på detta sätt. Det blir en helt ny och förhoppningsvis givande erfarenhet för dem.

Ett specialproblem i sammanhanget utgör de nuvarande statliga s k affärsdrivande verken, dvs järnvägarna, post- och tele o s v. Dessa är ju produkter av en särskild typ av förstatligande med förankring i det borgerliga samhället. Deras faktiska monopolställning kombineras med en principiell skyldighet att tillhandahålla tjänster. Till skillnad från sådana sektorer som social- och sjukvården, undervisningen eller miljöskyddet, är kommunikationssektorn en ekonomisk driftverksamhet. Den har i en planekonomi naturligtvis samma behov av politiskt kontrollerade riktlinjer för sin verksamhet som all annan ekonomisk verksamhet. Men den har inget egentligt behov av den administrativa förening med den statliga respektive kommunala civilförvaltningen som är nödvändig på t ex miljöpolitikens område. Ehuru från socialistisk synpunkt ingen samhällelig verksamhet är renodlat kommersiell, är det uppenbart att trafiksektorn i detta stycke har en inriktning som hälsovården rimligen aldrig kan få. De statliga affärsdrivande verken har under kapitalismen därför fått en i hög grad självständig ställning. Deras byråkratiskt tillsatta toppar bedriver en i alltför mycket egen politik. Den arbetsdisciplinära organisationen har alltid varit stram och odemokratisk. Här bör en förändring allvarligt diskuteras.

Det är enligt min mening både möjligt och lämpligt att överföra de statliga kommunikationsverken till folkegendom. All folkegendom kommer ju i vilket fall som helst att vara kopplad till och medverka i den statliga planeringen. Principerna för driften -framför allt inom trafikpolitikens område — kommer att ligga under folkrepresentationens ansvar. Kommunikationsverken måste även i egenskap av folkägda företag följa dessa principer och beslut. Principerna kan rentav behöva bli striktare än nu, när t ex SJ-och postledningen alltför godtyckligt utformar den praktiska verksamheten. Men det auktoritära styrelseskicket inom de affärsdrivande statliga verken lägger en tung hämsko på de anställdas initiativ och yrkesförmåga. I den mån de affärsdrivande verken nu är självständiga gentemot regering och folkrepresentation, är det en ledningens godtyckliga frihet, en byråkratisk självständighet, som hotar den parlamentariska styrningen lika mycket som de arbetandes självförvaltning. Denna byråkratism bör brytas. Arbetarsjälvstyret bör här ersätta byråkratism och hierarki. Genom att verken ifråga redan är statsägda, kan överföringsprocessen hinna diskuteras i lugn och ro; man är inte lika beroende som inom den f d privatkapitalistiska sektorn att snabbt skapa en

organisation för effektivt övertagande. Men att t ex en förnyelse av radikalt snitt i hela järnvägspolitiken skulle kraftigt gynnas och understödjas av en djupgående demokratisering av organisation och arbetsförhållanden via arbetarsjälvstyret, torde vara obestriddigt. Förnyelseprocessen skulle väl knappast ens gå att genomföra om inte de SJ-anställda i fullt mått tog ett aktivt ansvar och bröt med den nuvarande byråkratismen. Alltså, de affärsdrivande verken till folkegendoms-sektorn!

Det bör i förbigående understrykas, att folkegendomsformen är lämplig i sådana verksamheter, som är driftsbetonade. Vägväsendet där tyngdpunkten ligger på planering, projektering och konstruktion, får möjligen bedömas på annat sätt.

Själva idén med folkegendomen som organisation är sammanknuten med de arbetandes direkta makt och självstyrelse. I folkegendomen kan man aldrig identifiera en viss andel eller summa som tillhör en enskild individ eller juridisk person. I folkegendomen har man del genom sitt arbete eller sitt boende, d v s via sina omedelbara vardagliga funktioner som människa. Dessa ger direkt makt över den folkegendom som beror av ens eget arbete och boende. Den ger indirekt, d v s på representativ väg, makt över alla andra delar av folkegendomen, liksom över staten.

Företaget/arbetsstället och boendeområdet är folkegendomens grundläggande enheter. Samtliga arbetande och boende äger där rätt att delta i beslut och att välja arbetsplats- och lokalstyrelse. Företag/arbetsställen förenas i grupper och kombinat. Det måste ske på två plan. Territoriellt sker det lämpligast på kommunal och regional bas, så att folkegendomen och dess deputerade och styrelseorgan kan träda i relation till de på dessa plan verksamma kommunalpolitiska och länspolitiska organen. På så vis möjliggörs organisatoriskt en samlad näringspolitisk planering, en bebyggelse- och miljöplanering, i kommuner och län. Sedan måste också de folkägda företagen på ett funktionellt och ekonomiskt-politiskt plan förenas i större grupper. Principerna härför kan diskuteras utifrån många synpunkter. Det kan periodvis bli aktuellt att göra omformningar och överföringar inom en sådan uppdelning i företagsgrupper — detta sker i de socialistiska länderna som en naturlig anpassning till den socialistiska ekonomins utveckling. Det viktiga tycks vara, att man inte får en överväldigande mångfald av grupper och branscher, utan ett hanterligt antal, som på ett praktiskt sätt kan hålla sambandet med det nationella planeringsarbetet. Varken ur demokratisk eller ur effektivitetssynpunkt finns här anledning uppmuntra en omfattande och svåröverskådlig administration. Tvärtom bör alla samordningseffekter tillvaratagas så mycket som möjligt. Vad gäller bostadsområdena är det givet, att de endast behöver uppdelas på territoriell basis; där uppstår inte det speciella problemet med branschstrukturen och dess administration.

Folkegendomen skapar alltså en lokal ekonomisk självstyrelse. Samtidigt ingår emellertid all folkegendom i större enheter. Den kopplas därmed till större beslutsenheter. På dessa nivåer fattas beslut av valda representanter för de nedre nivåerna. Systemet med folkegendom bildar alltså på alla plan beslutsenheter, vilka är knutna till och samordnade i förhållande till varandra. Följden är en enhetlig och sammanhängande ekonomisk och maktpolitisk struktur. Självstyrelsen hindrar inte planmässigheten, planmässigheten hindrar inte självstyret.

Den nya formen folkegendom kommer att bli det klart dominerande inslaget i den socialistiska ekonomin. Men ägande-, organisations- och kontrollsystemens problematik är långt ifrån uttömd med diskussionen om folkegendom och statsegendom. Det finns områden där andra lösningar är nödvändiga, särskilt i socialismens tidigare stadier.

Ett sådant problem utgör Kooperationen i flera av dess former. Vi kan från början undanta bostadskooperationen — dess förvaltningsformer ligger redan så pass nära folkegendomen, att de inte utgör något problem. Något annorlunda ställer det sig beträffande konsument- och producentkooperationen.

Kooperationen är särpräglad i så måtto att dess princip är icke-kapitalistisk samtidigt som den

bevarat skillnaden mellan ägare och arbetande på i princip samma sätt som eljest i det kapitalistiska samhället, där Kooperationen vuxit fram. En princip -i konsumentkooperationen konsumentägandet och konsumenternas självstyrelse — korsar i viss mån principen om de arbetandes självstyrelse via arbetsplatserna. Kooperationens huvudändamål har varit att skydda medlemmarna från det privata kapitalets exploatering. Problemet med de lönarbetande i de kooperativa företagen förutsåg man knappast och det fanns där heller inte från början.

Konsumentkooperationen kännetecknas emellertid i dag reellt av två slags ägande. Dels har vi det klassiska andelsägandet, där delägarna har möjligheter till direkt insyn i verksamheten. Detta gäller företrädesvis detaljhandeln i de delar där denna drivs av de lokala konsumtionsföreningarna. Dels har vi det institutionella ägandet, d v s produktions- och distributionsföretag vilka ägs av KF som korporation. Det sistnämnda liknar i praktiken ganska mycket ett vanligt bolagsägande. Förhållandena är jämförbara inom producentkooperationen, kanske med något mer tonvikt på det institutionella ägandet.

En mängd skäl talar enligt min mening för att konsumentkooperationens företag äganderättsligt, liksom nu, förblir självständiga. Samtidigt måste man emellertid lösa maktfrågan med avseende på de i kooperativa företag arbetande.

Det finns berättigad kritik att framföra mot Kooperationen för kommersialism, stormarknadsfilosofi och byråkratism. Det finns ett underlag för de bittras och besviknas uttryck ”direktors-konsum”. Författaren till denna bok kommer ur en familj, där man varit kooperativt organiserad sedan 1908, och jag vågar därför påstå mig ha ett visst personligt engagemang i problemet.

Men kritiken får inte undanskymma det faktum, att Kooperationen — speciellt konsumentkooperationen är en massrörelse som engagerar ett mycket stort antal aktivister. Hos dessa aktiva lever alltjämt den kooperativa ideologin — inte alltid ett så aktivt liv, men den lever. Konsumentkooperationen är också, det måste understrykas, något mer än ett affärsföretag. Den har även bortsett därifrån ett självständigt berättigande som en konsumenternas bevaknings- och intresseorganisation, som forum för studier och diskussion. Trots de betydande tendenserna till centralism, kanaliserar den alltjämt en avsevärd medlemsaktivitet i stämmor och lokalorgan.

Det är därför uppenbart att den kooperativa sektorn äganderättsligt bör bestå i sin egen form. Det kan inte föreligga några större svårigheter när det gäller att i de kooperativa föreningarna och företagen komplettera medlemsinflytandet med inflytande för de i den kooperativa verksamheten arbetande. Givetvis kan inte idén om arbetarmakt göra halt vid portarna till Gislaveds Gummifabrik eller Norrlands Cellulosa. Det kan också vara berättigat att demokratisera representationen i kooperativt ägda företag i riktning mot ett större medlemsinflytande. Det kan inte vara ett intresse för Kooperationen, att ha sina företag i praktiken styrda av ett litet skikt högre organisationsfunktionärer. Men det senare problemet bör vara en sak för den kooperativa rörelsen själv att lösa.

Ett samordningsproblem erbjuder också de kooperativa företagens plats i den socialistiska planeringen. Den kooperativa sektorn är visserligen inte så stor, att den av funktionella skäl behöver formellt byggas in i det socialistiska beslutssystemet inom den ekonomiska sektorn. Om man har ett relativt öppet utbyte av information om företagens framtidsplaner och investeringar, kan samordningen säkerligen fungera i alla fall. Men det kan också vara motiverat att mer organiserat infoga de kooperativa företagen i beslutssystemet — m a o att i beslutshänseende koppla den till folkegendomens förvaltning. Följden med ett alternativ av detta slag skulle bli, att Kooperationen fick acceptera ett visst inflytande från de folkägda företagens arbetande och deputerade över vissa sidor av sin verksamhet, t ex investeringspolitiken på sikt. Å andra sidan fick Kooperationens folk ett medinflytande över den folkägda sektorn som kunde vara av betydelse.

Möjligt är, att i det längre socialistiska utvecklingsperspektivet gränserna mellan olika egendomsformer i produktionen kommer att gradvis utsuddas. Men inte heller detta skulle rycka undan grunden för en aktiv konsumentorganisation. Hur som helst måste det bli de kooperativa rörelsernas egna som får diskutera sin plats och definiera sina uppgifter i det socialistiska samhället. Någon centralpolitisk inblandning i denna kooperationens egen utformning av sin roll bör inte tillåtas. Med all sannolikhet kommer socialismen att innebära en stimulans och i viss mån en utmaning till kooperationen. Demokratiseringen av hela det övriga sociala livet kommer nästan med nödvändighet att uppmuntra till en vitalisering också inom kooperationen. Omvänt kommer en fri konsumentrörelse och en aktiv bondekooperation att kunna bli ytterst värdefulla moment i den socialistiska demokratin. Som intresseföreträdare, bevakare, idégivare, kritiker och sociala motvikter har de alla möjligheter att få en högre samhällelig dignitet än i det kapitalistiska samhället.

Ytterligare en stor fråga för den socialistiska ekonomin utgör de självständiga småproducenternas ställning. Olika socialistiska rörelser har ibland haft en dubbelbottnad eller oklar inställning till småproducenterna. I den vulgärare borgerliga kritiken framställs också socialismen som den tunga, byråkratiska jättehanden, som förintar de små producenterna, knäcker deras initiativ, kollektiviserar allt från småbruk till korvstånd.

Omvänt finns det exempel från både socialdemokratiskt och kommunistiskt håll att man drivit en hänsynslös negativ begreppsbyggnad kring småföretagarna. De har därvid framställts som reaktionära, ”poujadister”, småborgare och massbas för fascismen. En sådan förgrovning har naturligtvis inte heller gynnat en riktig uppfattning av småproducenterna från marxistisk ståndpunkt.

Till denna fråga ska från början klart sägas ifrån: under de förhållanden som råder i Sverige har socialismen ingenting otalt med de självständiga småproducenterna. Tvärtom finns det skäl för socialismen att på en rad områden stödja dem. Motiven härför är både politiska och ekonomiska. Vi ska något närmare utveckla detta.

Först till sakens teoretiska sida. Kapitalistisk produktion bedrivs med främmande arbetskraft. Arbetaren är skild från ägande och kontroll av produktionsmedlen. Syftet med produktionen är att tillgodogöra sig arbetskraftens mervärde, samla och införa detta i produktionsprocessen. Den som producerar med hjälp av eget arbete och självägda produktionsmedel bedriver inte kapitalistisk produktion. Han är följaktligen ingen kapitalist. Hans produktionsmedel är heller inte kapital i marxistisk mening. Han representerar en särskild produktionsform: den enkla varuproduktionen.

Den enkla varuproduktionen är mycket äldre än kapitalismen och har som produktionsform funnits i Sverige i åtminstone 1.000 år. Kapitalismen förändrar helt dess gamla ställning. I början av den kapitalistiska utvecklingen stimuleras den. Ur småproducenternas led rekryteras en del av den kapitalistiska företagarklassen, inte minst gäller detta inom lantbruket. I kapitalismens slutskede trängs däremot småproducenterna obönhörligt ut av storkapitalet.

I länder där övergången till socialismen inträffar i ett relativt tidigt stadium av den kapitalistiska utvecklingen har alltså den socialistiska regimen att arbeta med en mycket talrik klass av småproducenter. Ur denna breda befolkningsgrupp och dess produktionsformer spirar ständigt kapitalistiska tendenser. Särskilt i jordbruket — som ju i detta stadium sysselsätter en stor del av befolkningen — befinner sig agrarkapitalismen i tillväxt parallellt med en utarmning av andra delar inom landsbygdsbefolkningen. Följden är både ett expansivt kapitalistiskt inslag och en tilltagande klasskillnad inom ramen för det socialistiska samhället. Att detta är en både ekonomiskt och politiskt mycket svårhanterlig situation för en socialistisk arbetarregering är uppenbart. Det var en situation av denna typ som mötte den nya sovjetregeringen i Ryssland efter 1917.

I ett land med avancerad monopolistisk kapitalism som Sverige är läget ett helt annat. De

självständiga småproducenterna har definitivt hamnat i motsatsställning till kapitalismen. Ur deras skikt spirar inga framgångsrika kapitalistiska företagare längre. De trängs gradvis ut till förmån för storföretagsamhet och kapitalistisk koncentration. Deras antal minskar snabbt. De utgör i dag omkring 200.000 yrkesutövare. Företrädesvis är de verksamma inom detaljhandel, jordbruk, i viss utsträckning hantverks- och småverkstäder o dyl. För den socialistiska planekonomin erbjuder det inga problem att låta denna småproduktion bestå. Dess andel av den totala ekonomin är så pass liten, att det inte gärna kan påverka graden av planmässighet i den ekonomiska utvecklingen i stort. För övrigt har jordbrukssektorn redan under kapitalismen blivit ett med hänsyn till prisbildning och annat genomorganiserat system — så genomorganiserat att det blivit oöverskådligt och byråkratiserat.

Tvärtemot att socialismen skulle angripa småproduktionen finns det en rad skäl för att ge den stöd och lätta dess under monopolkapitalismen ofta betryckta ställning. Småproduktionens roll i den totala ekonomin kommer aldrig att vidgas, i så måtto representerar den ett passerat stadium i den ekonomiska utvecklingen. Det hindrar dock inte att småproduktionen på flera punkter har ett positivt värde för det socialistiska samhället.

Detta gäller exempelvis inom detaljhandeln. Utvecklingen inom butiksstrukturen med dess tilltagande koncentration av försäljningsställen, har inneburit skärpt exploatering av de arbetande. Det har ökat konsumenternas eget transportarbete. Det har skapat belastningar i tätortsplaneringen. Dessa företeelser har i särskild grad drabbat lågavlönade, barnfamiljer, pensionärer, sjuka och rörelsehindrade.

Under socialismen måste man ingripa mot sådana tendenser. Sålunda måste man direkt motverka upprättandet av stora externa varuhus, stora köpcentra på långt avstånd från bebyggelsen och baserade på bilburna kunder. I stället bör man genom planeringen och genom taxehyres- och räntepolitiken underlätta för den kvarvarande kvartershandeln att fungera. En gräns för butiksväsendets centralisering bör eftersträvas i bebyggelseplaneringen. Många av den socialistiska planekonomens allmänna åtgärder utgör faktiskt indirekt ett stöd åt småhandeln. Lägre butikshyror, bättre planering i fråga om butikslägenas fördelning med hänsyn till köpunderlaget, billigare och tryggare krediter - detta är i hög grad ting som småhandlare och småproducenter har intresse av.

En annan punkt, där ett socialistiskt samhällsarbete når samstämmighet med småhandeln, gäller bekämpandet av det ökade öppethållandet och de utsträckta arbetstiderna för handelsfolk. Slutligen har också småhandeln ett utpräglat intresse av prisstabilitet, eftersom den skapar säkerhet i bedömningar och kalkyler. Det råder bland småhandlarna redan i dag ett klart motstånd mot grossisternas och kedjornas ”kampanjer”, prisjippon och meningslösa manipulationer med köpvillkoren.

Också inom jordbruket har de nämnda synpunkterna en betydande grad av giltighet. Det ligger i ett socialistiskt samhälles intresse att motarbeta avfolkningen. Det ligger i dess intresse att motarbeta höga räntor och betungande skuldsättning. Det ligger däremot inte i dess intresse att, som nu ofta sker, hindra människor med intresse för och kontakt med jordbruket att skaffa ett småbruk, med motiveringen att detta ska läggas samman med ett storjordbruk eller med bolagsmark.

I många länder, bl a i östra Europa, har långt fram i modern tid rått ett starkt befolkningstryck på landsbygden. Det har bl a tagit sig uttryck i ökade klasskillnader inom jordbruket. Vid sidan av stora gods och ett talrikt lantproletariat har funnits ett stort antal mycket små brukningsdelar, ägda eller arrenderade. Samma situation rådde i Sverige under det senare 1800-talet. Men den stora emigrationen åstadkom en radikal lättnad i detta tryck. Följaktligen blev jordsplittringen och den agrara proletariseringen aldrig ett problem av samma dimensioner som i Östeuropa. Speciellt i Ryssland blev följderna att jordbruket i dess existerande organisatoriska form inte förmådde bära upp försörjningen av en snabbt växande

befolkning. Teknologiskt hämmades dess utvecklingsmöjligheter starkt. I ett läge av denna art blev kollektiviseringen en ren livsnödvändighet för landet. Liksom i det förut svältande och utarmade Kina var den enda lösningen på ett avgörande nationellt problem. En del borgerliga historieskrivare har vägrat inse detta och tycks se kollektiviseringen av jordbruket uteslutande som en av centralbyråkraternas i statsledningen dekreterad process. De lever i tron att bondebefolkningen i allmänhet var motståndare till den. Ingenting kan vara felaktigare. Kollektiviseringen i t ex Sovjetunionen vållade skarpa strider bl a just av den anledningen att den i så hög grad stöddes av de fattiga bönderna medan den naturligtvis bekämpades av storbönderna och vållade blandade reaktioner bland mellanbönderna.

Hela den historiska bakgrunden är i Sverige djupt annorlunda. Med en lätt överdrift kan man säga att Sverige lyckats via emigrationen ”exportera” problemet i god tid före 1917 (i Finland fanns det däremot kvar och fick stor betydelse för den sociala och politiska utvecklingens dramatik).

Utgångsläget av i dag är att det svenska jordbruket i sin existerande organisationsform i stora drag klarar sin uppgift att försörja nationen. Varken försörjningspolitiskt eller teknologiskt sett råder därför någon nödvändighet att radikalt förändra dess organisations- och produktionsförhållanden. De lättnader, som den socialistiska ekonomin medför, när det gäller t ex kreditvillkor, kommer att stärka de små jordbrukarnas möjligheter att hålla ut.

Att jordbruket inte erbjuder något svårare akut problem, innebär emellertid inte att man under socialismen skulle kunna underlåta att ta ställning till dess situation och förorda bestämda utvecklingslinjer. Tvärtom kräver utvecklingen att man tar en sådan ställning.

Det är nämligen trots allt uppenbart, att de självständiga småjordbruken även med de nyss diskuterade lättnaderna, riskerar att slås ut. Det har många orsaker, från transportproblem i avlägset liggande bygder till svårigheten att nyrekrytera yngre yrkesutövare, när de äldre försvinner ur bilden. Man har då två vägar att välja mellan: antingen låter man småbruken köpas upp av stor- och mellanbönderna (i skogsbygderna får man förutse att de till dels köps av de till folkegendom omvandlade gamla bolagsenheter). Eller väljer man att satsa på en samverkan mellan de små brukningsdelarna, som kan lösa deras problem utan att det leder till privat egendomskoncentration, ökad kommersialisering och lokala tendenser till land-spekulation.

Väljer man den första vägen, accepterar man en rent liberal ekonomisk lösning på en — visserligen mindre men dock - sektor av den socialistiska ekonomin. Man släpper därmed — från övriga arbetandes sida i landet — möjligheterna att på sikt påverka jordbruksproduktionens utveckling. Man försvagar möjligheterna att på effektivt sätt möta förändringar som betingas av internationella förhållanden. Man fortfar att ta på sig subventionsbördor och dylikt på grund av överproduktion inom vissa sektorer av produktionsschemat eller bristande balans i produktionens sammansättning. Även om man med planlagstiftningens hjälp kan motverka spekulativa tendenser och försök att godtyckligt skapa områden med fritidsfastigheter e dyl, är det likväl klart att man förstärker inflytandet för en liten krets av ”lantpatroner”, som deltar i exproprieringen av småbruken. Detta skikt av ”patroner” spelar redan nu stor roll i den lokala jordbruksekonomin och det lokala politiska livet. De har inte sällan jordbruket som en sidolinje i sina aktiviteter och överflyttar till betydande del sina intressen på fastighetsaffärer, småindustri, turism, lokala ledarpositioner i kommunalpolitik och kreditväsen.

Varken jordbruksekonomiskt eller politiskt finns det några motiv för att låta denna form av kapitalism och lokalt bossvälde få blomstra. Vill man stimulera en demokratisering, rehabilitera jordbrukarens yrkesfunktion, planmässigt anpassa och utveckla produktionen, motverka avfolkningen och — i det mycket långa perspektivet — medvetet möta den situation som uppstår, då den svenska ekonomin på grund av världssvälten inte längre kan räkna med fri tillförsel av livsmedel och foderämnen från andra länder och folk, då finns endast den

andra vägen att gå. Den väg, nämligen som leder till en samverkan på produktionsplanet inom jordbruket på samma sätt som i industrin.

Ekonomisk samverkan bland jordbrukarna har etablerade traditioner. Men den har haft mycket liten omfattning i den primära delen av produktionen. Det existerar sambruksföreningar och partiell samverkan på sina håll. Men i allmänhet har individualismen varit stark även bland de små jordbrukarna.

Trots detta råder hos många en klar insikt om att denna gamla individualism försvagar, och att en samverkan i själva brukningen vore motiverad. Sambruk förekommer här och var. Det finns emellertid också en slags allmän ide om solidaritet mellan alla "bönder". Den hindrar i viss mån småbrukarna att uppfatta sig som en speciell grupp. Man möter ofta den tron, att bönderna som grupp slår vakt om sina samlade intressen. Det är oriktigt. De större jordbrukarna sväljer småbruken och gynnas genom utslagningen.

En faktor som kan ha betydelse för samverkan mellan småbrukarna, är naturligtvis vad som händer med de allra största skogs- och jordegendomarna. Skogsbolagens marker blir folkegendom. Starka skäl talar också för att privata godscomplex och storjordbruk (exempelvis de med över 500 hektar odlad jord) överföres till folkegendomsformen. Existensen av stora jordbruk med arbetarstyre kan för småbrukarna innebära en välgörande kontakt med en ny, kollektiv organisationsform av driften, en kontakt som både stimulerar och ställer krav.

Gradvis kan man stimulera till ett nytänkande, Genom ständig, medveten dialog, i och utanför föreningsrörelsen och genom kredit- och upprustningsbistånd till sambruksföreningar kan man skapa driftssamverkan mellan småbruken. Inte minst bland de yngre som söker sig till jordbruket bör man kunna räkna med att synsätt och framtidsperspektiv är mer positiva till ett systematiskt sambruk. Avfolkningsituationen skapar på många håll ett sådant tryck att också detta ökar insikten om att en ändrad struktur är nödvändig. Med all säkerhet blir det fråga om en försiktig och långsam process. Den kan inte påtvingas, den förutsätter övertygelse. Men den är den enda form som är förenlig med småbrukarnas fortbestånd, och som inte de större jordägarna kan sko sig på.

På motsvarande sätt bör man inom en socialistisk ekonomi stödja samverkansformer inom hantverk och detaljhandel. Detaljhandeln har ett rätt utvecklat samarbete på lager- och distributionssidan. Vad som är av värde är att öka de arbetande småföretagarnas trygghet genom partnerskap mellan flera butiksenheter och en större planmässighet i både etablering och avveckling. Via lagstiftning är det också möjligt att stödja t ex dem inom detaljhandeln som vill se ett stärkt inflytande för handlarna själva på funktionärernas och direktörernas bekostnad i branschens distributionsföretag. Man kan föreskriva sådana former för förvaltningen av delägarföretag och ekonomiska föreningar som praktiskt garanterar medlemsinflytandet.

Till frågan om ägande- och produktionsformerna under socialismen ska vi slutligen göra en viktig notering. Den borgerliga propagandan strävar hela tiden att skrämman människorna i mellanskikten för socialismen. Storbürgerligheten är ekonomiskt oerhört mäktig. Men eftersom den också är mycket fåtalig, strävar den efter att bredda sin sociala och politiska bas. Småborgerligheten och mellanskikten är därvid intressanta.

Mot bakgrund av de egoistiska och kommersiella värderingar kapitalismen sprider, söker storbourgeoisin skrämman mellangrupperna att ta parti för eller åtminstone tolerera storfinansens och dess system. Man framställer därvid socialisterna som konfiskatörer, som vill ta ifrån de idoga små medborgarna deras besparingar, beröva dem deras egna hem o s v. Man spelar medvetet på den sociala ångesten hos vissa mellangrupper, på de kompensationspräglade tendenserna till snobbism och egoism, överhuvud på allt vad som kan finnas av trångbröstat och fördomsfullt tänkande.

De flesta inom småborgerligheten och mellanskikten är själva objekt för storkapitalets utnyttjande. Deras yttre trygghet är i högsta grad ett sken. Många av dem har på senare år, med den växande arbetslösheten, hyres- och prisutplundringen, bittert fått erfara detta. Den borgerliga propagandans avsikt är att hindra folk i mellangrupperna att dra slutsatser härav som gör dem positiva till en djupgående samhällsförändring.

För socialismens genomförande och uppbyggnad har det inget som helst intresse att ”socialisera” privata tillgångar, som inte representerar kapital i produktionsprocessen, knappast heller privat jordegendom som inte är av större omfattning än att det kan stå ett hus på den. Det är bara den slappa borgerliga terminologin, som förbinder begrepp som kapital och kapitalist med fritidshus eller lönspar konto, och som kallar bilar och tvättmaskiner för ”kapitalvaror”. Pengar på en bankbok eller en egnahemsbyggnad är överhuvud inte och kan aldrig vara kapital i marxistisk mening. På sådana tillgångar kan man från socialistisk sida ha planpolitiska, bostadspolitiska, jämlikhetspolitiska och andra synpunkter — däremot inte äganderättsliga.

Egnahem och fritidsfastigheter på egen eller ofri grund, vilka existerar vid övergången till socialismen kommer naturligtvis att bestå. Huruvida de sedan ska prioriteras och släppas fram på det sätt som hittills förekommit är en annan fråga. Men de förblir privategendom. De kan köpas och säljas om också inte till spekulativa värden utan kontrollerade sådana. De ska kunna köpas och säljas enskilda personer emellan. Däremot ska inte uppköp i grupp av några privata markbolag eller spekulanter vara möjligt. Bortsett från jordbruksegendomar, egnahem och privata fritidsfastigheter ska under socialismen ingen privatägd mark förekomma.

Alltså. Du lille villaägare och bankboks innehavare, som går för lön likt alla oss andra! Var lugn. Ingen ska under socialismen kunna ta ifrån dig ditt hus och din lilla trädgård. Ingen ska bråka med dig för att du vill lämna några tusen i arv åt dina ungar. Däremot är det fullt säkert, att socialismen kommer att ifrågasätta den livssyn och livsstil, som bygger på cellfamilj, centrering kring den egna privatekonomin och den personliga karriären, status och avgränsning från andra människor. Det må du finna dig i. Men vi lovar att du ska få samma rätt som alla andra att diskutera och besluta om mänskliga livsformer och samhällelig organisation under socialismen. Det blir för en nödvändighet. Ty det kommer snart nog inte att finnas direktörer att ta order av, buga för eller beundra. Du måste själv vara med och ta över ansvaret. Ditt liv under socialismen blir kanske mindre självcentrerat och bekvämt än du varit van vid. Men det blir med säkerhet värdigare.

Den socialistiska ekonomins uppgifter

Den socialistiska ekonomin ställs inför kravet att lösa en mycket stor mångfald uppgifter. En betydande del därav kommer att bestå av problem, som ärvt från den kapitalistiska epoken. Följder av kapitalismens kris, av 100 års snedvridenheter, måste undanröjas.

Ett annat slag av uppgifter ställs av utvecklingen själv. Dit hör de stora miljö- och hushållningsproblemen av internationell räckvidd. Även de har delvis framgått ur kapitalismens felaktiga organisationsformer och värderingar. Men de skulle ha trängt sig på även om landet haft socialism sedan länge.

Båda de nämnda slagen av uppgifter är mer eller mindre tvångsvisa till sin karaktär. Socialismen måste oundgängligen lösa dem. Men det anmäler sig en tredje typ av ekonomisk-politiska uppgifter. Det är sådana som socialismen i och för sig kan välja eller avstå från att lösa, och även välja att lösa på mycket olika sätt. Dit hör frågor om vilken teknologi socialismen ska befrämja. Dit hör viktiga jämlikhetsfrågor, däribland kvinnofrigörelsen. Dit hör en lång rad andra ting, som djupgående berör det socialistiska samhällets sociala innehåll och livskvaliteter.

Det finns en risk att detta tredje slag av uppgifter får stå tillbaka för de båda övriga. Det kan

finnas en benägenhet att undvika dem därför att de kanske aktualiserar svåra och kontroversiella frågor eller rör vid starka traditionella värderingar.

Hur denna tredje typ av uppgifter hanteras, avgör socialismens djupare innehåll. Försummas de, får vi en socialism, vars inriktning främst är ekonomistisk och teknokratisk. En sådan socialism kan utan tvekan fungera. Den kan i och för sig uppnå många bra sociala resultat. Den kan med all säkerhet också vara effektiv — i ordets kapitalistiska mening. Det är möjligt att ha en planekonomi med fortsatt kvinnodiskriminering, med bibehållen privatbilism, med det privata välståndet som ett främsta lockelsemedel. Men det blir en sämre socialism. Det blir en socialism som saknar dimensioner och utvecklingslinjer som den annars skulle och borde kunna ha.

Därför är den tredje typen av uppgifter, som vi här talat om, den på sikt viktigaste. Det är när man tar itu med dem, som man måste ställa sig de mest centrala ideologiska frågorna. Det är i väsentlig grad genom dem man väljer vilken slags socialism, som framgår av uppbygget. Och det är bara genom att lösa dem på ett energiskt och bra sätt som man kan bana väg för det högre stadiet i utvecklingen — kommunismen.

Den socialistiska planekonomin ställs omgående inför uppgifter, som måste angripas snabbt. Det sammanhänger med att många av problemen förstörats eller förvärrats i kapitalismens slutstadium. Men det har också sina skäl däri, att den socialistiska ekonomin så snabbt som möjligt måste mobilisera landets alla resurser. Detta är lika mycket en nödvändighet för att planekonomin ska kunna visa sin ekonomiska styrka, som det är en av förutsättningarna för dess politiska förankring hos folkflertalet.

De uppgifter som har denna omedelbara och tvingade karaktär, är huvudsakligen kvantitativa till sin natur. De har att göra med socialismens materiella bas. Till dessa uppgifter hör bland annat:

- att avskaffa all arbetslöshet och undersysselsättning och mobilisera hela folket i den ekonomiska uppbyggnaden
- att säkra en stabil tillväxt i den sociala nyttan av produktionen på basis av denna mobilisering
- att prioritera om produktion och ekonomi efter social nytta och sociala behov
- att garantera arbetarsjälvstyrets tekniska och ekonomiska effektivitet och utveckling
- att planmässigt lösa miljö-, energi- och råvaruproblemen
- att omforma landets roll i den internationella ekonomin
- att förbereda sig för att möta eventuella ekonomiska repressalier från utländska intressen.

Kapitalismens slutstadium kännetecknas bl a av att de arbetslösa och undersysselsattas antal tenderar att växa. Utslagningen ökar. Sedan tiden kring eller strax före 1960 har denna tendens genomsnittligt blivit allt starkare i Sverige. Samtidigt som detta speglar en social kris av djupt allvarlig natur, innebär det också en stor och växande belastning på ekonomin. Den stora reservarmen måste hållas ekonomiskt flytande. Kostnaderna härför tas ut av de övriga arbetande. I den nu härskande politiska filosofin uttrycks detta med de sedvanliga cyniska termerna: A-laget måste arbeta hårdare och effektivare, så att det även kan försörja det växande B-lag som utslagningen skapar.

Kapitalismen kännetecknas av att det fasta kapitalet (produktionsmedlen) ständigt ökar sin relativa andel av totalkapitalet. Det växer alltså på det variabla kapitalets (lönesummans) bekostnad. En och samma totala kapitalinsats ger under denna process upphov till allt färre arbetstillfällen. Vid en och samma tillväxttakt blir alltså nytillskottet i sysselsättning allt mindre. När dessutom hela systemets expansion börjar nå sina yttre gränser och själva tillväxttakten blir lägre eller ingen alls, blir följden stagnation i sysselsättningen.

Befolkningsökningen medför att allt fler lämnas utanför den egentliga produktionsapparaten.

Under kapitalismen vältras försörjningen av de undersysselsatta och arbetslösa över från privatkapitalet till "samhället", d v s staten och kommunerna. De i den ordinarie produktionen arbetande ska alltså dels producera mervärde åt kapitalisterna, dels skattefinansiera reservarmens uppehållande. Följden av detta blir bl a en ny lönepolitisk situation: kapitalisterna kan betala arbetskraften under dess reproduktionskostnad. Social- och arbetsmarknadspolitiken svarar för mellanskillnaden.

Detta är förutom en social och mänsklig skamfläck, också en oerhörd misshushållning med mänskliga resurser. Det blir den kanske mest primära uppgiften för socialismen att göra slut på denna misshushållning.

I avskaffandet av arbetslösheten och misshushållningen ligger en lång rad anknytningar till andra centrala problem, som det är socialismens uppgift att lösa. Dit hör i första hand kvinnofrigörelsen, inkomstutjämningen, de s k handikappades återförande till den samhälleliga gemenskapen o s v. Vi ska i detta avsnitt emellertid behandla den sida som har att göra med socialismens ekonomiska totalbas.

Tydligt är nämligen, att man under den socialistiska planekonomin systematiskt måste kartlägga, i vilka hänseenden man kan räkna med en ökad bas för produktionen. Mot detta måste ställas de avsnitt av samhällslivet, där minskade prestationer eller offerandet av rent materiella mål är nödvändigt för att uppnå vissa angelägna vinster i form av social nytta. Ungefär så kan man uttrycka tillväxtproblemet nya karaktär under socialismen.

Vad ger en full, planmässigt genomförd, mobilisering av alla mänskliga resurser? Vilka andra resurser kan mobiliseras tack vare den socialistiska planekonomins organisation och medvetna beslutsform?

Detta är en svår fråga. Den kan inte tillfredsställande besvaras utan att man framför sig har en nationell hushållningsplan av den typ, som kommer att upprättas i planekonomin. Och naturligtvis måste man ha hunnit göra vissa tester av planen på de verkliga problemen, innan man kan ge siffermässiga mått på verkningarna av resursmobiliseringen och de följdinvesteringar den nödvändiggör.

Frågan rymmer dessutom andra svårigheter. Det är alltid i viss mening oegentligt att diskutera eller mäta skillnader mellan två system med olika nyttebegrepp och grundvärderingar. Det är oegentligt att söka klä jämförelsen i kvantitativa termer av traditionell borgerlig typ. Det är också f n svårt att mätbart uppskatta många av planekonomins effekter. I en socialistisk ekonomi beror det som händer, jämfört med under kapitalismen, i mindre grad på automatiskt verkande företeelser och processer och mera på de arbetandes eget nyskapande, deras organisationsförmåga, ansvar m m. Och visserligen har ett plansystem byggt på öppna demokratiska beslut alltid en hög grad av självkorrigering. Administrativt sett är det därför lätt att göra förutsägelser, om man bara har målsättningarna fullt klara. Men den socialistiska ekonomins utveckling är ju aldrig i grunden ett administrativt problem utan ett politiskt: vilka ambitioner har man? Vilka krav stiger ur det folkliga medvetandet? Beroende härpå kan plus- och minuseffekter i planekonomins utveckling göra sig gällande inom längre eller kortare tid eller i olika proportioner till varandra.

Med dessa reservationer ska vi diskutera planekonomins förutsättningar när det gäller resursmobilisering. I början sker det medvetet i klassiska, kvantitativa termer, detta för att på vissa punkter underlätta jämförelsen med kapitalistiska förhållanden.

Det finns i dag enligt de officiella, uppskattningsvisa, beräkningarna (observera att kapitalismen inte ens vet hur många som jobbar i dess system och inte kunnat lösa detta som statistiskt problem!) cirka 3,9 miljoner sysselsatta. Därav är 0,7 miljoner sysselsatta på deltid. Antalet sysselsatta har, frånsett korttidsvariationer, tenderat att stå stilla sedan slutet av 1960-

talet, eller öka mycket litet.

Samtidigt finns i landet en reservarme av människor utanför produktionen — en reservarme som uppgår till ungefär 1 miljon. Den största enskilda kategorin utgörs av kvinnor. En betydande — och på senaste åren växande — del består av människor under 25 år.

Man får nu inte tolka dessa siffror så, att reservarmén i sin helhet är i traditionell mening improduktiv. En del av de inom ramen för s k arbetsmarknads åtgärder sysselsatta gör ekonomiskt produktiva eller socialt nyttiga insatser — fast ofta på ett tillfälligt och illa organiserat sätt. Insatserna får inte den effekt de skulle kunnat få, om de varit mer stadigvarande och mer samordnade med produktionslivet i övrigt. För andra ges arbetet väsentligen en innebörd som terapi — och ofta missriktad sådan. Vi bör under alla omständigheter ha i minnet, att huvudmassan av den stora reservarmen överhuvud icke är i marknadshushållningens mening sysselsatt, d v s sysselsatt med att framställa bytesvärden. Den är outnyttjad, ekonomiskt icke erkänd.

Mobiliseringen av det mänskliga arbetet kan alltså ge bortåt 1 miljon fler sysselsatta än nu. Ett visst bortfall sker givetvis, främst bland dem som står nära pensionsåldern och därför kanske upplever svaga motiv att gå ut i arbetslivet. En del rehabiliteringsfall, som kapitalismen nonchalerat eller förstört (det som nu cyniskt kallas C-laget) kan visa sig svåra att integrera även med planekonomins nya villkor.

En mobilisering av detta slag kan självklart genomföras bara i etapper. Tio år förefaller vara ett hanterligt planperspektiv i det hänseendet. Det är emellertid en hög målsättning. Förutom den egentliga uppmobiliseringen måste också nya arbeten skapas för att kompensera de rationaliseringseffekter, vilka kommer att finnas också i den socialistiska ekonomin och som i vissa stycken blir viktiga för dess uppbyggnad. Skulle man behöva räkna med fullständiga följdinvesteringar på alla samhällsplan, kom investeringskostnaderna att bli grovt taget 15 % av bruttonationalprodukten per år. Lagda på övriga investeringar blir det en avsevärd höjning av investeringstakten och innebär påfrestningar på balansen i utvecklingen. Nu finns det dock möjligheter att tillgodogöra sig outnyttjad kapacitet både i produktion och samhällsservice, varför man inte behöver räkna fullt så högt. En eventuell dämpning av takten genom förlängning av planperspektivet till 15 år rubbar heller inte bilden alltför mycket. Exempelvis är den viktiga uppmobiliseringen bland kvinnorna och ungdomen i vilket fall som helst att förvänta under första delen av perioden.

Breddningen av sysselsättningen ökar självklart produktionsramen avsevärt, uppskattningsvis och försiktigt räknat med 2 tillväxtprocent per år — och det i en ackumulativ process, d v s 2 procent i ytterligare förhöjning varje år, oräknat den för övrigt stigande produktiviteten. Efter att uppmobiliseringen är avslutad sjunker tillskottet givetvis till en nivå, som bestäms av befolkningstillväxten. Det bör noteras att volymen bakom varje års procenttillskott blir större under perioden, i takt med den allmänna produktivitetstegringen och den allt större totala produktionsvolymen.

Vi har här räknat med en relativt låg siffra. Man kan nämligen inte utan vidare vänta sig, att nytillskotten till den nationella arbetsstyrkan genomsnittligt har lika hög produktivitet som de redan i produktionen arbetande. Det beror på att de först på sikt förvärvar yrkesutbildning, rutin och prestationsförmåga. Man måste också nyktert se det förhållandet i ögonen, att en — låt vara mindre — del av de ny-mobiliserade är människor som av de kapitalistiska förhållandena störts och skadats i sitt sätt att ekonomiskt och socialt fungera. Det socialistiska samhället öppnar i en rad avseenden helt nya perspektiv för dem. Men de från kapitalismen ärvda verkningarna är ting som inte automatiskt och omedelbart utplånar sig själva.

Å andra sidan får de negativa effekterna inte överdrivas. Bland reservarméns folk finns många unga med stor flexibilitet, initiativ och utvecklingsförmåga — dit hör ju bl a den kategori, som i dag på grund av obekväma åsikter är svartlistade av kapitalisterna. En del betraktas som

”överutbildade” och har av det skälet inte fått arbete, ens i industrin. Allmänt gäller för de arbetslösa, att en genomtänkt placeringspolitik i facklig regi och med statens stöd minskar verkan av störningar och bristande rutin. Särskilt bör detta betonas beträffande dem, som under kapitalismen klassificeras som ”handikappade”. Det kan inte nog betonas, att hela detta begrepp under kapitalistiska produktionsförhållanden har en rent relativ innebörd: handikappad i förhållande till kapitalismens krav och önskemål. Och kapitalismen kan göra sin klassificering enbart av skälet att de ledande i dess system har befogenhet och möjlighet att sortera ut människor från arbetslivet.

Under socialismen finns inga sådana befogenheter. Där gäller principen om allas rätt till ett arbete. Alla ska placeras. Det är en fråga om att finna eller konstruera lösningar på problemet, frågan gäller inte om den ska lösas eller ej. Ett ”handikapp” i form av ett påtagligt fysiskt rörelsehinder begränsar ju alltid bara i vissa bestämda sammanhang. I andra är det helt irrelevant, i ytterligare andra kan det i praktiken kompenseras. Ett sådant ”handikapp” ställer naturligtvis organisatoriska problem, men dessa är i princip inte annorlunda än de som vållas av bristande utbildning, inläring på ett nytt arbete, utvecklade anlag eller bristande motivation. Och sådana typer av ”handikapp” finns mer eller mindre hos alla. De kallas bara inte officiellt så. Och oavsett detta är de alltid påverkbara — antingen genom medveten höjning av individens kapacitet eller genom anpassning av arbetslivets organisation. Vi får naturligtvis inte ha illusionen, att alla nuvarande ”handikapp” kan fås att försvinna med socialistiska proklamationer. Men med tiden som bundsförvant är även mycket grava brister möjliga att upphäva eller reducera. Och faktiskt är många ”handikapp” möjliga att upphäva snabbt eller omedelbart, eftersom de helt är konstruktioner, som beror på godtyckliga regler. Personer med vissa rörelsehinder hindras t ex från vissa lärarbanor, hörselskadade hindras att bli lärare och instruktörer för andra hörselskadade, personer med psykiska besvär hindras från återinträde i arbetslivet därför att ingen kräver att arbetslivet ska göras uthärdligare o s v. Vi ska inte underskatta den tidsfaktor som krävs för att uppnå full integration av hela vår mänskliga reserv. Vi ska inte blunda för att man också under socialismen i speciella fall måste gå en lång väg eller vänta på utveckling av metoder att behandla t ex extrema psykiska skador. Men det står dock klart att större delen av de ”handikappade” på kort sikt kan integreras och att svårigheterna och tidsfaktorn främst gäller för speciella kategorier, inte för flertalet.

För övrigt får man inte heller i krassa ekonomiska överväganden underlåta att räkna med, att själva mobiliseringen verkar positivt via sin stora politiska kraft. Stimulansen av att uppleva en helt ny situation, att fullt ut erkännas som jämlike i arbetslivet, att med lagen och det socialistiska samhället bakom sig hävda kravet på arbete och se det uppfyllt, att bli delaktig i en demokratisk arbetsgemenskap — allt detta kan beräknas få effekter på inställningen, ansvaret och prestationen. Det gäller alla i arbetslivet, men kanske i synnerhet de ur kapitalismens gamla reservarm mobiliserade.

Den socialistiska organisationen skapar ett inbördes sammanhängande system av folkägda, och på främst den allmänna servicesektorn statligt och kommunalt ägda, företag. Framför allt inom den folkägda sektorn skapas möjligheter för samordning och enhetlighet på den administrativa och kamerala sidan. Redovisning och information kan ske efter enhetliga system och kan funktionellt samordnas. Trots den stora ägarkoncentrationen har kapitalismen organisatoriskt och rättsligt bevarat en höggradig uppsplittring av sina administrativa apparater på företag och koncerner. Detsamma gäller forskning och utveckling, där kontakten företagen emellan oftast skärs av på grund av att de har konkurrerande intressen som framkallar hemlighetsmakeri och isolering.

Folkegendomssystemet medger ett långtgående sammanförande av funktioner. Här är ett fält, där betydande rationaliseringsvinster är att hämta. Planeringssystemet och arbetarsjälvstyret har behov av enhetlighet och jämförbarhet i kalkyler och annan information. Även i fråga om t ex upphandling och försäljning medger folkegendomen ett vidsträcktare samarbete mellan

arbetsställen, företag och företagsgrupper. En effekt härav blir frigörande av ytterligare arbetskraft, d v s ökad mobilisering av mänskliga arbetsinsatser.

Inom ett så pass öppet och enhetligt system, som planekonomin utgör, blir inte heller tekniska nyheter, förbättrade rutiner, experiment och forskningsresultat isolerade till de enheter, där de tagits fram. Ny teknologi sprids snabbt och medvetet genom systemet. Också detta ökar effektiviteten.

Under kapitalismens monopolistiska stadium har enskilda inflytelserika storföretag möjlighet att styra och påverka pris- och marknadsförhållanden. De övervinster som därvid kan göras leder till snabbare ansamling (ackumulation) av kapital. För att inte störa sin monopolistiska position, är storföretagen återhållsamma med att återinvestera detta kapital där det intjänats. Det leder till att utvecklingen där fördröjs, kapitalstocken och därmed tekniken förnyas inte, produktivkrafternas utvecklingsmöjligheter tas inte tillvara. Denna negativa effekt av monopoliseringen upphävs under socialismen.

En faktor av speciell betydelse i planekonomin är den stora och systematiska satsningen på skolningen, som blir nödvändig genom de socialistiska samhällsförhållandena. Nu, i slutskedet av kapitalismen, förmår inte utbildningspolitiken spela någon verkligt ledande roll i produktionen. Den kapitalistiska ekonomins svaga tillväxt gör att den inte kan tillgodogöra sig dem som kommer från utbildningsanstalterna. Det råder "överproduktion" på många kategorier utbildade, samtidigt som vida sektorer i samhället missköts eller får stå tillbaka på grund av otillräckliga personella resurser och fackmässig inkompetens. Kapitalismen vill ha en innehållsligt förflackad och automatiserad utbildning. En sådan passar dess uppdelning i yrken och funktioner. Därför minskar i dag tillströmningen till många högre utbildningsbanor. Därför planeras åtstramningar i intagningen och utbildningsorganisationen. Därför tillgodogör sig inte systemet utbildningens möjligheter och inneboende kapacitet.

Av än större betydelse i detta sammanhang är emellertid den i kapitalismens organisation låsta eller nedfrusna kapaciteten hos de arbetande.

Kapitalismens arbetsorganisation är vad man kallar "hierarkisk" — d v s den är ett väl skiktat system av över- och underordning. Det betyder att flertalet arbetande får sina uppgifter starkt begränsade och att de avkrävs ett passivt uppfyllande. De fysiska och psykiska påfrestningarna blir stora, men intellektuellt sker ett oerhört underutnyttjande. Detta har under kapitalismen en maktpolitisk bakgrund — flertalet får helt enkelt inte få för mycket självständighet och inflytande.

Med arbetarstyret rycker de arbetande in i nya funktioner. De tar själva alltmer befälet. Arbetets organisation hänger på deras initiativ och begåvning.

Här sker en mobilisering på bred front av idéer och kunnande, vilka hittills väsentligen varit outnyttjade.

Detta får en starkt positiv effekt på ekonomin. I synnerhet blir detta fallet om man medvetet organiserar grupper av idégivare och rationalisatörer bland de arbetande. Erfarenheterna från t ex DDR ger vid handen att ett sådant systematiskt tillvaratagande av nydaningsförmågan kan ge ett årligt värdetillskott motsvarande 2 % tillväxt. Översatt till svenska förhållanden skulle det betyda en ökning med 50 % av tillväxttakten. Även om man räknar i underkant — med tanke på att den del av effekten endast träder i stället för den gamla ledarkadrernas innovationer — blir verkan på ekonomin högst avsevärd.

För att fullt ut tillgodogöra sig de arbetandes och studerandes intellektuella kapacitet, är en ny utbildningssyn och utbildningspolitik nödvändig. Utbildningens totala omfång måste öka, inte begränsas. Tendensen till "yrkesinriktning" är ett sätt att anpassa människan till det kapitalistiska produktionssättets behov. Den måste ersättas med en allsidigare och mer varierande utbildning, som tränar en mångfald sidor av intellekt och praktiskt tänkande.

Hela den epa-mässiga uppläggningsen av det som nu kallas ”omskolning” ska ersättas med en systematisk ”uppskolning”. Det betyder, att utbildningen ska lyfta den utbildade till en kunskapsnivå, där vederbörande är bredare och högre kvalificerad och därmed också mindre sårbar för förändringar. Man ska bort från den filosofi, som säger att människan bara ska kunna bakgrunden till ett visst yrke. Man ska tillämpa regeln, att ett brett, rörligt, självständigt kunnande utanför den snäva yrkesbasen är det som också i längden skapar skickligast yrkesfolk av den sort socialismen behöver. Detta är både ett kulturpolitiskt intresse och en fråga om teknisk-ekonomisk effektivitet.

Utbildningsinvesteringarna är erkänt de mest produktivetsfrämjande av alla investeringar. Men i sitt slutstadium kan kapitalismen inte tillgodogöra sig verkningarna härav. Den uniformerar utbildningen och begränsar dess expansion. Socialismen har ett intresse av att återskapa det mänskliga vetandets strävan efter mångsidighet och skapande.

Även om man styr en ökad del av utbildningsinvesteringarna till en förstärkt naturvetenskaplig skolning för de breda skikten av arbetande, kan de väntas få en relativt lång genomslagsperiod. Några snabba effekter på produktionslivet är knappast att vänta. Å andra sidan börjar de slå igenom, när t ex verkan av arbetsmobiliseringen börjar avta, d v s efter den första 10-årsperioden.

Slutligen uppnår den socialistiska planekonomin pluseffekter genom att vissa allmänna kostnadsfaktorer starkt reduceras. Så t ex kommer en hög grad av allmän prisstabilitet att kunna skapas. Spekulationseffekter på markpriser försvinner fullständigt. Tätortsmarken upphör — fränsett i självägda egnahemsområden — att ha något pris, eftersom den inte ägs i kapitalistisk mening och därför inte kan säljas. Räntorna kommer att sänkas avsevärt. Räntan blir, i varje fall på den inre marknaden, inte längre priset på krediterna eftersom dessa dimensioneras och fördelas efter politiska beslut. Produktionskostnader, bostads- och affärshyror, kommer att betydligt minska. Detta ökar levnadsstandarden och förbättrar konkurrenskraften gentemot utlandet.

Vi finner alltså i vår översikt mycket stora kvantitativa fördelar, som kan tillgodogöras i den socialistiska planekonomin. Vilka är då främst belastningarna?

Priset för mobiliseringen av mänskliga arbetsreserver är först och främst en fullständig, parallell utbyggnad av barntillsynen. Omkring halva vinsten (gradvis dock mindre) av mobiliseringen åtgår till utbyggnaden. På 10 år ska en 100-procentig utbyggnad ha skett i förhållande till det behövliga platsantalet. Och man måste också oundgängligen ta hänsyn till att de nuvarande barnstugornas kvalitet betydligt måste höjas. För närvarande är den på grund av otillräckliga standardkrav, skrivbordsmässig planering, dålig personalpolitik och andra faktorer djupt otillfredsställande. Att förbättra den kvalitativt är mycket kostnadskrävande.

I den socialistiska ekonomin går det inte att ytterligare öka påfrestningarna i fysiskt och psykiskt hänseende på människorna i arbetslivet. Det beror inte bara på att det vore direkt skadligt för folkhälsan, utan också på att det blir politiskt omöjligt under ett arbetarsjälvstyre. Den del av tillväxten som tagits ut i form av ökad press försvinner. Produktivitetens ökning blir beroende enbart av produktionsmedlens, organisationens och kunskapens effektivisering. En del av vinsten med bättre planering måste alltså betala en lugnare arbetsmiljö.

Arbetarsjälvstyret frigör stora krafter bland de arbetande. Men det kräver också vissa praktiska arrangemang för att fungera. Ett visst mått av tid inom ramen för veckoarbetstiden måste avsättas för möten och sammankomster inom beslutssystemets ram. Till dels ersätter detta tidsmässigt endast de kapitalistiska företagens beslutsprocesser. Beslutsprocessen förenklas också tekniskt, går mer efter rutiner, allt eftersom enhetligheten i folkegendomssystemet skapar underlag därför. Men den breda arbetsplatsdemokratien kräver ändå sin självklara tid och kostar under i övrigt lika omständigheter — ett visst produktionsbortfall.

Man får vidare räkna med att omställningen som sådan till ett socialistiskt beslutssystem kan ge vissa tillfälliga effektivitetsförluster. Det är bl a mot den bakgrunden som en utdragen omställningsperiod vore ogynnsam. En snabb och konsekvent överföring till folkegendom av de kapitalistiska företagen är rent effektivitetsmässigt att föredra.

Det tidiga stadiet av det socialistiska uppbygget innebär ur en annan synvinkel risker för effektivitetsförluster. Det socialistiska beslutssystemets införande betyder en snabb och omvälvande ändring i arbetsvillkoren. Ansvar och initiativet ligger i händerna på de arbetande själva. Kapitalisterna och de verkställande direktörerna utfärdar inte längre dekret som passivt kan följas.

Socialism och arbetarstyre ställer krav, stora krav. Självdisciplinen ska i hög grad ersätta en auktoritetsbunden disciplin. Vi bör se det problemet i ögonen, att det på varje arbetsplats finns enskilda eller grupper, som ännu inte kommer att vara riktigt vuxna ett sådant ansvar. De kan vara svagt politiskt medvetna. De kan ha stämplat av sin tidigare tillvaro av maktlöshet och passivitet. De kan ha vant sig vid ett auktoritärt beteende. De kan ha en borgerlig syn av självcentrerad egoism.

Ingen av oss som levat under kapitalismen har undergått att märkas av den. Vi har alla de nämnda bristerna i större eller mindre grad. Hos ett fåtal kommer de att sitta djupt inne. Vi ska vara realistiska nog att inse, att detta kan skapa problem i form av maskning, ovilja, slarv och undandragande från ansvar. Alla lär sig inte med ens att bära friheten. För många förblir den en svår börda. En medveten och stram kollektiv kamratdisciplin är nödvändig. Ett självövervakningssystem genom förtroendevalda arbetskamrater är oundgängligt. Lärandet har sitt pris.

Vi avslutar denna översikt. Vi har sökt se den socialistiska planekonomins inneboende utvecklingsförmåga utifrån klassiska ekonomiska bedömningar. Vi har funnit, att den har stora reserver av prestationer, tillväxt och effektivitet. Socialismen behöver inte frukta kaos, ineffektivitet och sammanbrott. Den kan ta upp tävlingen med kapitalismen på alla viktigare avsnitt av det som är kapitalismens klassiska mark.

Men sedan kommer vi till, att detta också är en fråga om socialismens ekonomiska och politiska målsättning. Från Sveriges utgångsläge är det inte en ensidigt tillväxt- och effektivitetsinriktad socialism som behövs och som flertalet av oss kommer att vilja se förverkligad. När vi utvecklar resonemangen om den socialistiska planekonomin vidare, måste vi därför lämna de klassiska borgerliga termerna. Vi kan inte nöja oss med att fråga, hur mycket den socialistiska ekonomin producerar. Vi måste fråga, vad sorts ekonomi, vad sorts samhälle vi kan åstadkomma med det socialistiska sättet att organisera produktionen.

Centralism och decentralism i den socialistiska ekonomin

Diskussionen om den socialistiska ekonomin har ibland på ett nästan magnetiskt sätt — kommit att samla sig kring termerna centralism—decentralism.

Det har inte endast att göra med frågan om själva ekonomin och dess sätt att fungera. Det är också en uppenbar följd av att perspektivet centralism—decentralism sammankopplats med hela problemet om makt och frihet.

Att angripa detta stora frågekomplex med hjälp av begreppen centralism och decentralism är emellertid ett misstag. Frågan har många fler dimensioner än så.

Den kan därför inte ställas i så förenklade former. I diskussionen förutsättes mer eller mindre automatiskt en enkel motsättning mellan centralism och decentralism. Centralism är byråkrati, decentralism är ”frihet”. Centralism samlar makten i små gruppers händer, decentralism ger människorna ”mer att säga till om”. Centralism är tungrodd, decentralism är ”smidig”. Centralism får härvid nästan alltid negativa förtecken, decentralism positiva. Detta endimensionella sätt att framställa problemet går igen i t ex de småborgerliga och liberala

elementens kritik mot koncentration och statsinflytande i det kapitalistiska samhället. Det återfinns lika konsekvent i debatten om socialismen. Mot bilden av stalintidens Sovjet sätter man en syndikalistisk idealbild. Mot den central-styrda planekonomin söker man sätta vad man uppfattar som den jugoslaviska modellen.

De historiska erfarenheterna har gjort, att många samhällskritiska människor i Sverige, många hemlösa socialister riktat sin längtan mot ett decentralistiskt lyckoland.

Det finns inga skäl att göra sig lustig över detta. Reaktionen mot centralismen är i och för sig sund. Den senare har under tidernas lopp lett till ur socialismens synvinkel djupt stötande följder. Det är förståeligt, att de sökande människornas tankar närmar sig ett slags alternativ i skalans andra ände.

Men ändå är frågan om centralism kontra decentralism fel ställd. Den är inte tillräckligt verklighetsbetonad. Den politiska analysen hamnar fel om man har den som grund. Vi ska gå närmare in på detta — först mer principiellt, därefter i förhållande till den socialistiska ekonomins uppbyggnad.

Ett av de fel som begås, är att se problemet centralism—decentralism alltför mycket som en fråga om beslutssystemets form. Det avgörande är ju däremot i verkligheten innehållet. Ingenting säger att decentraliserade beslut leder till större rättvisa och frihet eller djupare demokrati. I USA är det delstaterna och kommunerna som hänsynslösast har hindrat och bekämpat afroamerikanernas frigörelse. I Schweiz är det just det decentraliserade systemet, som så länge lyckats beröva kvinnorna deras rösträtt. I Sverige skulle centerns decentralisering av beslut till länen och försvagande av den centrala statsmakten leda till ökade i stället för minskade regionala skillnader. I avsaknad av en nationell politik skulle striden mellan enskilda regioner öka och därmed de starka regionerna hävda sig ytterligare på de svagas bekostnad.

Ett annat fel är att betrakta den lilla beslutsenheten som *i sig själv* mer ”demokratisk” än den stora. Utan tvekan stämmer detta i åtskilliga fall. Men det är absolut ingen allmän regel. En liten beslutsenhet kan likaväl som en stor råka i händerna på småklickar eller byråkrater. Den kommunala byråkratin i Sverige är t ex ofta mycket maktfullkomligare än den statliga. Den lider mer av bristande konsekvens i sin praxis. Den är utsatt för mycket sämre insyn utifrån. Offentlighetsprincipen och överklagningsproceduren är mer genomförda i statlig förvaltning. Reaktionära tendenser har lättare att göra sig gällande på den kommunala nivån — och gör sig också gällande. Korruptionen är värre där än i statsförvaltningen. Man måste alltid ställa frågan: till vem decentraliserar man besluten, när man decentraliserar. Decentraliserar man dem verkligen till folkflertalet? Eller hamnar inflytandet hos en mängd lokala maktgrupper, som är ännu mer svårkontrollerade och ännu mer godtyckliga än de centrala? Och hur är decentraliseringens klass-politiska och ideologiska innehåll?

Men antag nu, att man vid decentraliseringen verkligen uppnår att lägga besluten på basnivån, att låta de arbetande själva bestämma så direkt som möjligt. Leder det automatiskt till mer ”demokratiska” beslut? Säkerligen gör det det i många fall. Men allt beror på frågornas karaktär. Vi låter t ex de arbetande på en av män dominerad arbetsplats själva besluta i vilken utsträckning företaget ska anställa kvinnor. Vad blir följden då? Tyvärr troligen en uppvisning i manlig protektionism. I ett sådant fall är det naturligtvis mer demokratiskt, totalt sett, att fatta centrala beslut mot all könsdiskriminering och att göra dessa beslut tvingande för den lokala arbetsplatsen. Och hur skulle det gå om man decentraliserade en större del av makten inom rättsväsendet till de lokala domstolarna? Oavsett om dessa medvetet eftersträvar det eller ej, skulle man då få en automatisk förstärkning av olikheterna i rättspraxis. En sådan tendens till bristande enhetlighet vore ödesdiger för rättssäkerheten. Naturligtvis kan man leta upp en mängd exempel både från kapitalistiska och socialistiska samhällen, där alltför centraliserade beslutsmekanismer kan ge samma slags ogynnsamma följder. Men det bara un-

derstryker hur sammansatt frågan är.

Ytterligare. Frågan om decentralism och centralism måste ses i förhållande till det produktionssystem, den samhällstyp som råder. Ett starkt lokalbundet produktionssystem behöver givetvis inte samma grad av centralt organiserade viljeyttringar, som ett system på hög industriell nivå. I det senare är sambanden mellan systemets olika delar så intensiva och så betydelsefulla för systemets utveckling, att det inte skulle kunna fungera utan en relativt väl utvecklad central beslutsmyndighet.

Vidare är ”decentralisering” ett mycket mångtydigt begrepp i ett högindustriellt samhälle, där det finns många beslutsnivåer. Decentralisering får helt olika effekter, beroende på hur den sker. Decentraliserar man centrala uppgifter till den regionala nivån, kan det i vissa lägen leda till försvagning av den kommunala nivåns inflytande. Decentraliserar man i en socialistisk ekonomi på det sättet, att regeringsdepartementen får mindre makt, de lokala fabrikscheferna större, kan detta faktiskt mycket väl minska arbetarinflytandet. Sedan kan både centrala och lokala beslutsorgan växla till sitt demokratiska innehåll. Båda kan vara demokratiska, båda kan vara auktoritära. En väl bevakad parlamentsledamot är mindre farlig än en alltför självständig lokal fabriksdirektör. Beslut som fattas centralt efter öppen och livlig folklig diskussion kan mer äkta spegla folkets strävanden, än lokala maffiors hopmyglade tillfällighetslösningar, bland vilka det större nationella sammanhanget och principerna går förlorade. Att splittra upp beslutsprocessen i detaljer kan försvåra för flertalet att aktivt delta i besluten, medan å andra sidan överskådligheten kan bli bättre på central nivå, där det blir lättare att ta ställning till större principer.

En kuriös detalj i sammanhanget är, att diskussionen ofta pekar ut Sovjetunionen som exempel på följderna av ett alltför centraliserat system. Det märkliga som undgått de ytligare skrivbordsdebattörerna är, att Sovjetunionen är ett federalt system. Det är mycket mer federalt än Sverige. Det har i vissa lägen orsakat problem. Ofta kritiseras både från offentligheten och från centrala beslutsnivåer i Sovjetunionen det provinsiella och lokala godtycket. Med detta är naturligtvis inte sagt, att inte centralistiska avvikelser funnits i landet och också vållat allvarliga problem — något som sedan länge diskuterats på sovjetiskt håll.

Vi kan avsluta den allmänna delen av diskussionen om decentralismen och centralismen. Frågan kan inte ses utefter en enkel linje. Man måste bryta upp den i dess verkliga beståndsdelar.

För socialisterna går det inte att diskutera den socialistiska ekonomin och demokratin i termerna decentralism kontra centralism. Vi måste ställa frågan: vad vill vi uppnå? Vad sorts socialism vill vi ha?

Vi vill — och måste, på grund av tidens och utvecklingens problem — ha en medvetenhet, planmässighet och ansvarighet i den nationella utvecklingen, liksom i utvecklingen av folkflertalets allmänna levnadsvillkor. Detta kräver obestriddligen ett större mått av nationella, centrala beslut än under den anarkiska kapitalismen.

Vi vill — och måste om vi vill undvika de misstag som begåtts i många andra socialistiska länder — ha ett mycket högt utvecklat lokalt arbetar- och folkstyre. Detta kräver ett på en lång rad områden de centraliserat beslutssystem.

Det betyder, att vi måste avvisa den långtgående syndikalistiska modellen, som innebär mer eller mindre helt lokalstyrda, från varandra organisatoriskt och juridiskt skilda arbetsplatser och företag. Denna modell förutsätter inte bara en svag styrningsgrad i den centrala, nationella planeringen — något som försvårar arbetet på långsiktiga, medvetna mål. Den betyder också ett bristande samband mellan arbetsplatserna och deras självstyrelseorgan. Ett sådant bristande samband mellan lokala enheter försvagar på det större politiska planet allvarligt arbetarmakten. Det man i ett sådant system vill vinna, nämligen garanti för arbetarstyret och kontakt

med basnivån, hotas. Ju mer separerade och från varandra funktionellt oberoende basenheter, desto svårare för var och en av dem att hävda sig mot den centrala statsmakten.

Den syndikalistiska modellen medför också mycket stora problem för en socialistisk ekonomisk politik. Många avgörande principer och många viktiga fördelar, som är karakteristiska för en socialistisk planekonomi, måste helt enkelt uppges. Man får svårt att låta företag samverka och de kan inte stödja varandra eller göra ekonomiska överföringar mellan sig. Hela kostnads- och intäktskalkylen kommer att ses från isolerad företagssynpunkt. Man missar därmed den oerhört viktiga principen om den samhällsliga kostnads- och intäktsberäkningen. Man förlorar i allt väsentligt möjligheten att ha den sociala nyttan som riktmärke. Man tvingas i stället acceptera någon form av företagsekonomisk vinst- eller överskottskalkyl som avgörande faktor i ekonomiska bedömningar. Man begränsar därmed det ekonomiska perspektivet till att ses från det enskilda företags nivå.

Helt lokalstyrda, självständiga arbetarföretag innebär egentligen, att man bara tar över den kapitalistiska strukturen och gör den arbetarstyrd. Men tvingar arbetarstyret att acceptera och handla utifrån denna strukturs behov och villkor. Motsättningarna mellan olika basenheter i systemet består. Skillnaderna mellan stora och små företag permanentas. En styrd, medveten prispolitik kan inte föras. Olika principer för prissättning, lönebildning, investeringspolitik m m kommer att råda inom systemet. I detta ligger allvarliga risker för inflation och instabilitet, för stora löneskillnader mellan företag och regioner. Man kan dämpa dessa med skattepolitiska och andra medel. Men erfarenheten säger oss att dessa möjligheter är begränsade eller kan kringgås, och att skillnaderna lätt blir självförstärkande.

Allvarligast är emellertid bristen på förutseende, som en sådan ekonomi av syndikalistisk typ kommer att lida av. Säkra bedömningar om utvecklingen i stort är omöjliga att göra — nästan lika svåra som under kapitalismen. Pris- och löneutvecklingen kan inte förutses. Konkurrensen mellan företagen leder till fortsatt monopolisering och utslagning. Vem ska ta hand om följderna därav? Vem ska styra snedvridenheter rätt? De självstyrande företagen kan det inte, så länge de inte är organiserade i högre och större enheter. När i en sådan ekonomi problemen växt sig stora, kommer ropen på centrala ingripanden. I ett sådant läge har man inte byggt upp någon central mekanism, som på ett naturligt sätt är anknuten till arbetarstyrets system. En främmande typ av centralmakt, en makt av byråkratisk typ får då utrymme för att breda ut sig. Den långtgående syndikalismen slår över i byråkratisk centralism eller måste i varje fall tolerera en sådan vid sidan av och ovanför sig. Den föregivet "fria" socialismen framkallar sin egen motsats, sin egen fiende.

Vad detta kan åstadkomma av politisk desillusion inom socialismen och för arbetarstyret är tyvärr lätt att inse.

Men om nu dessa ojämnheter och problem, detta bristande grepp över utvecklingen i stort är priset för ett arbetarstyre? Skulle man då ändå inte tolerera dem?

Nej, inte heller för det lokala arbetarstyret, är den syndikalistiska modellen fördelaktig. Om varje enskilt företag får en stor självständighet i förhållande till andra, om företagen strider med varandra, söker efter mesta möjliga fördel för sig själva, eftersträvar en relation för egen del mellan kostnad och intäkt, som är så fördelaktig som möjligt, söker isolerade från varandra "effektivera" sin produktion — vad blir följderna på varje lokal arbetsplats? Blir det inbördes solidaritet och löneutjämning? Blir det minskad stress och benägenhet att lägga pengar på miljöförbättringar? Blir företagen öppnade för de dittills utestängda: de "handikappade", de utslagna, kvinnorna, de som kostar att lära upp i yrket, de som har svårt att följa en stegrad arbetstakt? Säkerligen inte. Egoismen tilltar. Solidariteten slås sönder. Arbetarstyret blir spelrum för splittring och skoningslöshet — till glädje för de gamla härskarna, som lurar på att komma tillbaka och säga: "Just vad vi förutspådde".

Syndikalism, frigjord från det nationella greppet på ekonomisk planering är ett slags anarki,

egentligen bara ett sätt att göra arbetarna ansvariga för ett permanentande av bristerna i den gamla kapitalistiska organisationen.

Men den jugoslaviska modellen? Ja, den har sina sympatiska drag. Detta dock mera på det politiska och ideologiska än på det ekonomiska planet. Den jugoslaviska diskussionen om planekonomi och arbetarstyre är öppen, intressant och värdefull. Erfarenheterna från självstyret ute på fabrikerna och dess praktiska problem innehåller oerhört mycket att ta fasta på för svenska socialister. Det bästa man kan säga om den jugoslaviska socialismen är kanske, att den verkligen förankrat sina grundtankar om arbetarstyret hos landets arbetarklass. Den har därvid befordrat medvetenheten och självförtroendet på ett ovärderligt sätt.

Men vi måste också se i ögonen Jugoslaviens ekonomiska problem. Det alltför svaga sambandet mellan de enskilda basenheterna har skapat just det som innebär faror: bristande grepp på prispolitiken och kraftig inflation, svårigheter att samordna, stora skaror undersysselsatta, som först på de sista åren börjar sugas upp, faror för arbetarstyret genom att varje basenhet för sig har svårt att hävda sig mot expertvälde och inflytande från bankerna.

Det finns flera orsaker, som politiskt motiverar den ekonomiska linje Jugoslavien följt, och som lett till de nämnda problemen. Konflikten med Sovjetunionen ställde landet inför valet att avstå från hävdandet av sin nationella självständighet eller att forma en socialistisk ekonomi, som accepterade vissa grader av anpassning till den kapitalistiska världsmarknadens villkor. Därtill kom, att den centrala planeringen försvagats genom landets federala struktur, d v s delrepublikernas långtgående självständighet. Denna har varit politiskt nödvändig. Den har i själva verket varit villkoret för den jugoslaviska statens bestånd. Ett försök att hävda förkrigstidens serbiskt dominerade enhetsstat, skulle politiskt sätta landets nationella enhet i fara. Allt detta har haft sitt pris på det ekonomiska planet.

I Sverige har vi inte den federala statens problem. Vi har inte en låg industrialiseringsgrad, som vi obönhörligen snabbt måste komma ifrån. Vi har ingenstans dit vi kan exportera arbetslösa och undersysselsatta. De har rätt till arbete här och socialismen måste mobilisera deras krafter inom sin ram. Det är politiskt och ekonomiskt både en nödvändighet och en bjudande plikt. Vi kan ta fasta på Jugoslaviens erfarenheter. Vi har ingen anledning att vara övermaga mot de jugoslaviska kommunisterna för de eftergifter de tvingats till. Och vi har heller inte plats i vår diskussion för överslag som betecknar Jugoslavien som ett kapitalistiskt land. De har åstadkommit en socialism, som är så pass bra som omständigheterna medgivit. Men — och denna slutsats måste vi dra — deras modell behöver inte och bör heller inte bli vår.

Vi måste alltså föra åt sidan den utpräglad syndikalistiska modellen som icke utvecklingsbar för Sveriges del. Men lika bestämt måste vi avvisa en ekonomi av den statligt centralistiska typen.

Den renodlade modellen för en centralistisk planekonomi har främst följande kännetecken: Det statliga ägandet är utbrett och har en ledande ställning gentemot andra ägandeformer. Tyngdpunkten i den ekonomiska beslutsprocessen ligger inom centrala statsorgan. Det råder i hög grad en byråkratisk, ”inre” beslutsprocess. Andra delar av beslutsystemet intar en osjälvständig, underordnad och i praktiken verkställande ställning. Beslutsriktningen är hierarkisk, d v s går i huvudsak uppifrån och nedåt i systemet. Företagsledningarna utses uppifrån och på administrativ väg.

Nu bör det betonas, att ingen nu existerande socialistisk planekonomi svarar mot denna utpräglade stilbild av centralism. Det finns mer eller mindre starka tendenser till vissa av de beskrivna företeelserna. De har modifierats genom ett på många punkter starkt direkt arbetarinflytande. I t ex Sovjetunionen balanseras den traditionellt starka ställningen för planeringsorganen och fabriksledningarna av mycket starka positioner för fackföreningarna. I DDR har de sk centralstyrda företagen en tung ställning inom ekonomin. Samtidigt finns en

stor sektor lokalt styrda företag och en inte obetydligt privat sektor med statlig medverkan. Antalet engagerade i uppdrag och teknisk förbättringsverksamhet på basplanet är påfallande stort.

Däremot kan man säga, att under en tidigare period planekonomierna företedde starka likheter med den typbild vi nyss skisserade. Dessa äldre, ofta svårartade, centralistiska överslag hade flera orsaker. En var det kaotiska läget och krigsförstörelsen, som var särskilt svår i stora delar av östra Europa. En annan var den akuta bristen på en tillräcklig teknologisk kader på lokalplanet. En tredje var att den ekonomiska administrationen byggdes på de auktoritära politiska tänkesätt, som under stalintiden fick stort spelrum. Enligt dessa tilläts knappast ens en blygsam ström 'av samhällelig meningsbildning i form av självständiga uppfattningar, artikulerade nedifrån i systemet. Styrning och meningsbildning gjordes till en administrativ process.

Stark centralism i planekonomin får en rad, delvis säregna effekter. Att den är oförenlig med ett levande och innehållsrikt reellt arbetarstyre, är uppenbart. De negativa politiska verkningarna härav kommer att genomsyra hela systemet och påverka dess livskvaliteter. Ur funktionell ekonomisk synvinkel framträder en hel skala av allvarliga problem.

Centralismen har en styrka i att vissa beslut snabbt kan fattas och vissa ekonomiska kontroller utföras med kraft. Det är en styrka som visar sig tydligt under kortare perioder, t ex krigssituationer. Men styrkan är begränsad och blir på en smula sikt och i större sammanhang skenbar. Den centralistiska planeringens svaghet är egentligen inte att den är för toppstyrd, utan att den aldrig kan bli så toppstyrd som krävs för att kunna vara fullt effektiv och förankra sina åtgärder nedåt i systemet. Centralismen kan alltså aldrig ersätta det aktiva arbetarstyrets ekonomiska effekter med sina egna. Följden blir nästan obönhörligt, att centralismen tappar återinformation och uppföljningsförmåga. Realismen i dess kalkylsystem undergrävs. Därmed börjar den förlora den egentliga kontrollen och styrningsförmågan. Dess tänkande lösgör sig från verkligheten i en process, som förstärker sig själv.

För att skydda sig från en sådan utveckling kan de ledande i det centralistiska systemet söka "decentralisera". Av dogmatism och i brist på ett levande arbetarstyre sker decentraliseringen med förkärlek till byråkratiska grupper längre ned i systemet, i sista hand till fabriksledningarna. Därmed försvagar centralismen sin kontroll- och styrningsförmåga, men utan att återvinna denna på andra plan. Och decentraliseringen till exempelvis fabriksledningarna brukar under sådana omständigheter inte underlätta utan ytterligare försvåra och fragmentera arbetarinflytandet.

Centralismen i sin extrema form ger en passiv ställning åt de arbetande. Detta gäller i trots av att den i och för sig kan ge en materiell och social trygghet i arbetet, som är vida större än under kapitalismen. Centralismen förlorar därmed viktiga ekonomiska och administrativa fördelar. Dess toppskikt samlar inte endast på sig uppgifter som kunde ha delegerats. Den minskar också den aktiva kader, som skulle kunnat engagera sig i förvaltning, utveckling och effektivisering. Den gör inte bruk av vad man kan kalla det idémässiga energiflöde, som ett verkligt arbetarstyre kan åstadkomma. Detta minskar effektiviteten. Det har också stor betydelse för de ekonomiska och sociala värderingar som ligger i botten av planekonomin och dess uppbyggnad. I den utpräglade centralismen blir det administrationens värderingar och infallsvinklar som dominerar tänkandet. Även om de rör sig inom en politiskt sett bestämd ram, kommer de att permanenta och förstärka en värdeskala, skild från arbetarklassens och präglad av administratörernas egen ställning i produktionsprocessen.

Vi har avvisat de två schablonmässiga ytterlighetsfallen av socialistisk ekonomi — den byråkratiska centralismen och den upplösta, anarkiska decentralismen. Vilka principer bör i stället gälla för uppbygget av den socialistiska planekonomin i vårt land? Hur kan man finna en rimlig lösning på problemet centralism-decentralism? Hur kan man möjliggöra en med-

veten, viljeinriktad nationell politik, samtidigt som man garanterar ett verkligt arbetarstyre?

Låt oss först skissera den socialistiska ekonomins ägandestruktur. Basenheten i planekonomin är arbetsstället/företaget. Inom industri, byggnadsverksamhet, transport, den nuvarande privata tjänstesektorn, de större handelsföretagen och storskogsbruk kommer en speciell ägande- och organisationsform att helt dominera — nämligen de arbetandes produktionsgemenskaper, folkegendomen. De är juridiskt helt självständiga från staten. En mindre sektor speciella företag (däribland energi-, och rustningsföretagen) är statligt ägda. Statlig och kommunal är också den offentliga serviceverksamheten. Kooperativa företag och självständiga småföretag består i sina egna ägandeformer.

I socialismens första skede kommer ungefär följande proportioner att råda med avseende på sysselsättningens fördelning: folkägda företag 55 %, offentlig service 25 %, statsägda 5 %, kooperativa 7-8 %, självständiga småföretag 8 %.

Under den socialistiska uppbyggnaden kan man vänta utvecklingstendenser hos de olika sektorerna av i stort följande slag:

De kooperativa företagen: antalsmässig ökning av de sysselsatta, ungefär oförändrad procentandel. Självständiga småföretag: till en början viss antalsmässig nedgång, därefter stabilisering. Nedgång procentuellt av totala sysselsättningen. Dock kan uppbyggande av egna samverkansformer inom sektorn leda till ett bättre hävdande och en tidigare antalsmässig stabilisering eller begränsad ökning. Sannolikt finns det utrymme för ett i viss grad ökat mått av individuella "frilansuppgifter" i en dynamisk socialistisk planekonomi.

Statsägda sektorn: antalsmässig ökning, troligen något minskad procentandel.

Rationaliseringar inom energisektorn, dämpning av tillväxten inom rustningsindustrin, överföring av en del nuvarande statsföretag till den folkägda sektorn, begränsat äganderättsligt engagemang för staten i nyföretagandet — detta är faktorer som pekar på att den direkt statsägda sektorn närmast kommer att något minska sin andel på sikt av den totala sysselsättningen.

Offentliga serviceverksamheten: starkast antalsmässig expansion av samtliga sektorer, ökning av procentandelen.

Folkägda sektorn: antalsmässig sysselsättningsökning något över den genomsnittliga, därmed också tendens till viss procentuell ökning. Den mest betydelsefulla delen av ökningen kommer att ske genom det nyföretagande som har samband med den stora mobiliseringen av mänsklig arbetskraft.

Som vi ser blir folkägda sektorn den tyngst vägande i planekonomin med hänsyn till sysselsättningen.

Basenheterna (arbetsställe/företag) blir inom folk-egendomssektorn helt arbetarstyrda. Den lokala ledningen väljs av de arbetande. Staten har inget inflytande över val och tillsättningar. Att det bör finnas enhetliga demokratiska metoder härför, måste naturligtvis föreskrivas, men det inkräktar inte på arbetarstyret som sådant.

Allt *inre* arbete i företaget blir i princip det lokala arbetarstyrets ensak. Dit hör uppläggning av produktion och administration. Dit hör fördelning av arbetsuppgifter inom företaget. Dit hör utformningen av arbetsmiljö och säkerhet. Dit hör detaljutformningen av eventuella premiesystem och över de fonder, som företaget själv enligt nationella föreskrifter disponerar över. Dit hör den egna innovations- och rationaliseringsverksamheten. Det lokala arbetarstyret är givetvis bundet av allmän lagstiftning — miljöföreskrifter, bokföringslag, byggnadslag o s v. Av särskild vikt är att man skapar ett enhetligt redovisningssystem. Detta rör emellertid endast metoden för information. Det ger i och för sig ingen möjlighet att lägga sig i de delar av den inre förvaltningen som ankommer på det lokala arbetarstyret.

Även viktiga yttre relationer mellan basenheten och ekonomin i övrigt kan anförtros det lokala styret. Marknadsföring och kommersiella kontakter måste behållas lokalt och utgå därifrån, alternativt kan här flera basenheter samverka, om så är fördelaktigt. Endast genom denna frihet att göra kontakter kan smidighet och marknadskänning garanteras. Förutsättningen är å andra sidan, att det allmänna rapportsystemet uppåt i planekonomin fungerar, så att planmässighet och samordning högre upp i systemet blir effektiv. Ingenting hindrar heller att det lokala företaget själv sköter och etablerar kontakter med utlandsmarknaden. Allvarliga störningar skulle uppstå om dessa kontaktsystem, som till stor del finns etablerade, plötsligt skulle föras över på andra instanser. Eftersom planekonomin har en statlig utrikeshandel, måste också här informationen fungera till det statliga organet. Själva transaktionerna måste också samordnas inom ramen för den handels- och utrikes betalningspolitik som situationen kräver. Men friheten att skapa sig marknader och ständigt stå i kontakt med dem måste det lokala företaget ha.

Genom lokalstyret bevarar man alltså en marknadskontakt, man tillvaratar initiativet nedifrån, man engagerar breda skikt i den ekonomiska förvaltningen och utnyttjar den stimulans som ligger i att de arbetande kan utforma sina dagliga arbetsvillkor.

Men arbetarmakten kräver också en högre organisationsform. Vi vet att helt arbetarstyrda företag, separerade från varandra, i konkurrens med varandra, försvagar arbetarmakten och förstärker statsapparatusens makt. Vi vet att vi måste förlägga viktiga beslut högre upp i systemet, än till det lokala företaget. Detta är enda sättet att ta vara på planmässigheten, att garantera utjämning mellan olika grupper och företag och att kunna tillämpa en annan lönsamhetsprincip än den som bara utgår från det lokala företaget.

För att undvika en maktkoncentration till staten och för att balansera statsmakten med arbetarstyret, måste det sistnämnda organisera sig och framträda på ekonomins högre nivåer. Det sker genom att de folk-ägda företagen tillsammans bildar enheter på kommunal och regional nivå samt, framför allt, kombineras i grupper på nationell nivå. Först då kan de få verklig slagkraft. Först då kan de ta hand om ekonomiska uppgifter, vilka inte lämpligen bör ligga på den lokala nivån. Först då kan arbetarmakten förvalta en ekonomi byggd på social nytta och inte på det enskilda företagens lönsamhet.

De högre nivåerna inom folkegendomens förvaltning består av organ, valda från de lägre. På så sätt bevaras hela tiden förankring och kontakt ända upp på nationell nivå. Vid sidan av statens nationella politiska makt, står alltså arbetarmaktens nationella organ. Vid sidan av statens regionala organ, står det regionalt organiserade arbetarstyret. Vid sidan av de kommunala organen, står varje kommuns grupp av arbetarstyrda företag, och de därifrån utsedda representanterna.

Vad mera är: arbetarstyrets organ på de högre nivåerna behöver inte begränsa sig till att omfatta representanter enbart för de folkägda företagen. I systemet kan likaväl ingå representanter för de arbetande inom statligt och kooperativt ägda företag, för anställda inom statlig och kommunal förvaltning och service samt för samverkande eller organiserade småföretagare.

Vari skiljer sig detta system för ekonomisk förvaltning och utveckling från ett traditionellt planekonomiskt system? Dels som nämnts genom att den centrala statsmakten möter en parallell organisation, utsedd direkt från de arbetande. Arbetarstyrets organ och statsmakten balanserar varandra. Dels genom att man undviker en nivåskiktning mellan den socialistiska statsmakten och det lokala arbetarstyret. Traditionellt möter det lokala arbetarstyret på de högre nivåerna statens direkta makt. De högre nivåerna omhänderhas av staten, de lägre lämnas åt självstyret. Genom att själv organisera sig på alla högre nivåer, onödiggör arbetarstyret en sådan nivåskiktning mellan sig själv och staten. Det slipper möta en "överordnad" stat. Denna ordning ger möjlighet att lösa konflikten mellan statlig centralism

och folklig decentralism, mellan planekonomins behov av samordning och översiktlighet och arbetarsjälvstyrets krav på självständighet gentemot staten. Vi ska något närmare se vad det sistnämnda betyder.

Problemet för en socialistisk ekonomi blir lätt att den måste välja just mellan självstyret och planmässigheten. Det är så — i alla ekonomier och administrativa system — att beslut och uppgifter på något sätt måste skiftas ut på nivåer. Om man lägger en uppgift på för låg nivå, missar man vissa fördelar som det skulle medfört att lösa den på en högre. Att lägga typiska översiktsuppgifter på lokal nivå är lika fel som att lägga typiskt lokala uppgifter onödigt högt upp i systemet.

Om den socialistiska ekonomin vill ha planmässighet, medveten styrning, produktion baserad på social nytta o s v, måste den lösa en rad uppgifter på andra nivåer än det lokala företags. Att lämna över sådana översikts- och kontrolluppgifter till företagen, vore att tappa bort styrningen. I stället för att begränsa arbetarstyret till förmån för planmässigheten, kan man bygga upp arbetarstyret till att omhänderha även de högre nivåerna i beslutssystemet.

I det här skisserade systemet skulle alltså basenheterna/företagen självständigt lösa alla uppgifter av inre natur och dessutom hålla kontakterna med marknaden och konsumtionen. För basenheten är detta en väl proportionerad självständighet.

Om man emellertid sedan skulle ge basenheten frihet att sätta priser och löner, frihet att investera efter behag, frihet att bedöma all sin verksamhet efter den egna enhetens lönsamhet — då skulle man genast få problem. Man vore tillbaka i anarkin. Man tappade planmässigheten. Man öppnade slussarna för okontrollerad prisbildning. Man banade väg för oberättigade löneskillnader. Man föll tillbaka på ett primitivt, kortsiktigt lönsamhetstänkande.

Uppenbart är att prissättningen inte kan vara en lokal affär. Planekonomin kan garantera stabila och enhetliga priser. Grundade på information och material nedifrån — där man har den yttersta marknadskänningen — sätts priserna på alla väsentligare varor av de organ som leder de nationella företagsgrupperna eller branscherna. Återinformationen om effekterna härav får avgöra om prisförändringar senare är motiverade. Man måste också i vissa fall ha en ”social” prissättning, t ex för att stimulera och sprida konsumtion av ur social synpunkt angelägna varor, sortiment och tjänster. Genom att man vet priset kan man i planekonomin kalkylera intäkter och efterfrågeströmmar. Man får en utgångspunkt för lönepolitiken på sikt.

Helt fri investeringspolitik för företagen leder också till orimligheter. Det är i praktiken ett återinförande av konjunkturvariationerna. Det är att styra resurserna inte dit där de behövs, utan där de ger största överskott för det enskilda företaget.

Investeringspolitiken måste utformas på en högre nivå än basenheten. Man måste kunna underordna den långsiktiga sociala mål, som inte kan komma till uttryck om man splittrar avgörandena på de lokala enheterna.

Likaså måste investeringspolitiken hela tiden ses i förhållande till de långsiktiga förändringarna och utbyggnaderna inom varje nationell företagsgrupp. Man kan inte lämna svaga och starka företag åt sig själva. Följden blir en utslagning, som i princip är densamma som i det kapitalistiska samhället. Utbyggnad och avveckling måste ske planmässigt. Utbyggnad på ett håll får inte betyda krasch på ett annat. Man måste kunna säga till den ena basenheten, att hålla an med investeringar, därför att marknadsbedömningen i stort inte stöder dess förslag till utbyggnad. Man måste säga till basenhetens företrädare, att de får begränsa sina föreslagna investeringar, därför att behov på andra håll måste gå före.

Planekonomin måste skapa utjämning mellan företag. Man måste ha ett system för överföring och fördelning av intäkter och kostnader. Vissa varor kan behöva åsättas ett delvis subventionerat pris.

Planekonomin måste kunna skapa utjämning mellan företag. Man måste ha ett system för överföring och fördelning av intäkter och kostnader. Vissa varor kan behöva åsättas ett delvis subventionerat pris. Vissa företag kan behöva få höga kostnader kompenserade under en viss period. Sociala hänsyn kan tala för att hålla en viss produktion i gång, trots att överföring av resurserna i begränsat kommersiell mening skulle vara fördelaktig. Långsiktiga investeringar behöver ofta prioriteras på de kortsiktigas bekostnad, även när detta leder till minskade överskott för de enskilda basenheterna.

Alla dessa översiktliga uppgifter kräver beslut, grundade på en vidsträcktare information än basenheterna var för sig kan ta in. Införandet av en samhällelig kostnads-intäktskalkyl kräver bedömningar på en annan nivå än basenheten, där man endast ser den egna enhetens intäkter och kostnader.

Också hela sysselsättnings- och anställningspolitiken måste grundas på sådana bedömningar, som inte kan tillgodoses på den lokala beslutsnivån. Vill man garantera allas rätt till arbete, reservarmens mobilisering, kvinnornas ekonomiska frigörelse — då kan man inte grunda det på varje basenhets vilja eller ovilja att anställa folk ur den ena eller andra kategorin. Det måste ankomma på andra nivåer i systemet att, i samverkan med fackföreningarna, anvisa folk arbete. Basenheterna får acceptera anvisningarna.

Men det gäller också ett omvänt ansvar. Om basenheterna i de mer översiktliga frågorna har att acceptera högre nivåers beslut, där har dessa nivåer också ansvaret för att bedöma och bistå basenheterna med hänsyn till de krav som ställs. Basenheterna måste kunna lita på, att högre nivåers bedömning av deras resultat tar hänsyn till deras vilja att uppfylla krav, som kanske lett till vissa belastningar på deras kostnadssida eller fått dem att avstå från vissa intäkter. Effekterna härav ska kunna utjämnas. Krav uppifrån, som fordrar extra investeringar, ska konsekvent och effektivt kunna mötas.

Slutligen har frågan om beslutsfördelningen i planekonomin relevans till lönepolitiken. Vi har redan påpekat, att basenheter utan samband och med full frihet att besluta om sina respektive löner är oförenliga med en socialistisk lönepolitik. Följden skulle bli ökade skillnader och okontrollerad efterfrågeutveckling.

Liksom priserna är lönerna något som måste fastställas av hela det nationella systemet för arbetarstyre i diskussion med fackföreningsrörelsen. I den socialistiska planekonomin kan i stort sett stabila priser garanteras vilket starkt underlättar diskussionen om lönerna. Med den enhetliga organisationen av det ekonomiska livet och beslutssystemet får man en bra översiktlighet även över löne marknaden. Med möjligheterna att tillämpa överföringar av kostnader och intäkter inom systemet kan man inte bara hävda den sociala nyttans princip i varuproduktionen. Man kan också få till stånd en gradvis utjämning av löneskillnader mellan företag, regioner och kategorier av arbetande. Det kan i vissa fall bli aktuellt att med lagstiftning stödja likalönssträvandena.

Lönekampen under kapitalismen sker efter sin speciella princip: de lönarbetande vill förbättra eller försvara sina ekonomiska villkor, kapitalisterna vill öka sin profit och minska sina kostnader. I den socialistiska planekonomin får lönepolitiken en helt annan, samhällelig uppgift. Köpkraft och efterfrågan är positiva faktorer för ekonomins samlade utveckling. Planekonomin utbygger förutsätter därför en expansiv lönepolitik. Naturligtvis inte så expansiv att den drabbar balansen. Men lönenivån måste stiga med minst samma takt som prestation och produktivitet. Och lönesumman bör stiga snabbt nog för att underbygga den vidgade bas, som mobiliseringen av den mänskliga arbetskraften kräver.

Självklart kan dessa grundläggande samhälleliga aspekter på köpkraft och löneutveckling aldrig tillgodoses genom att man låter lönesättningen skötas på varje arbetarstyrt företag för sig. Något sådant skulle leda till om möjligt ännu större kaos än under kapitalismen. Här måste arbetarstyrets högre nivåer och den samlade fackföreningsrörelsen dra upp linjerna.

Också de politiska instanserna, vilka är inkopplade på den ekonomiska planeringen har naturligtvis anledning att i plandiskussionen ta upp efterfråge- och löneutvecklingen, ur sina synvinklar.

Det är för alla uppenbart, att den socialistiska ekonomin kräver att översiktliga beslut skall kunna tas på högre nivåer än basenheten. Att likväl bevara arbetarstyrets direkta makt över sådana beslut, kan göras endast om arbetarstyret får organisera sig på de högre nivåerna och där ta hand om besluten. Alternativet är statliga översiktsbeslut, statlig lönepolitik etc.

De förda resonemangen aktualiserar två frågor, som ligger en aning vid sidan om problemet centralism-decentralism. De hänger dock samman med maktfördelningen i planekonomin, varför vi likväl kan ta upp dem här. Det är för det första: vad blir fackföreningarnas roll i den socialistiska planekonomin? Och för det andra: hur går en löneförhandling till under socialismen? Ingen av frågorna är svår. Möjligen känns de något ovana för dem som inte tänkt sig in i socialismens praktik.

En tanke man inte sällan möter bland vissa socialistiska riktningar är, att arbetarsjälvstyret, "rådssystemet", skulle onödiggöra fackföreningar. Trotskij hävdade en sådan tanke 1920, i polemik mot den sk arbetaroppositionen i Ryssland. Hos syndikalisterna skönjer man liknande synsätt — man litar där på en sammansmältning av producent- och arbetarrollen, som förvandlar den fackliga organisationen till en samtidig gemenskap av producenter. Också på andra håll hävdas ibland tesen, att "arbetarråden" skulle vara en sorts "högre" form, i vilken de nuvarande fackföreningarna skulle uppgå.

Sådana tankegångar visar en bristande förmåga att sätta sig in i den praktiska verklighet, som råder i det socialistiska samhället. Socialismen är inget motsättningsfritt samhälle. Den är heller inget samhälle, där de arbetandes skilda sociala och mänskliga roller plötsligt förenas i en enda, helguten.

Visserligen är kapitalisterna som klass borta under socialismen. Fackföreningarna har ingen motpart i den gamla, antagonistiska meningen. Men detta betyder inte avsaknad av motsättningar i lönefrågor och kring andra problem. Inte heller betyder det avsaknad av stridiga intressen.

Arbetarstyrets dagliga verklighet är på detta område alltjämt problematiskt. Som medlem av en lokal arbetsgemenskap, som deputerad för arbetskamraterna på systemets högre nivåer, som företrädare för en samlad facklig rörelse, kan medborgaren i det socialistiska samhället uppleva skilda intressen. De som har beslutsfunktioner i systemet kan ha helt andra synpunkter på t ex lönepolitiken än de som har sitt huvudengagemang på den fackliga sidan. Att det inte förekommer förhandlingar mellan motparter, betyder ju inte att diskussion med olika meningar skulle saknas. De statliga planeringsexeperterna liksom politikerna kommer med all säkerhet att ha sina meningar om lönepolitiken. Olika grupper inom arbetslivet kommer att ha skilda synpunkter. Skulle de då avhända sig styrkan som ligger i en fristående facklig organisation?

Bestämmandet av lönerna kommer naturligtvis att gå annorlunda till än nu. Det blir ett resultat av arbetarsjälvstyrets och de planeringsansvarigas diskussioner med fackföreningsrepresentanterna. Man förhandlar inte fram löner. Man beslutar om dem. Men i diskussionen före beslutet bryts olika meningar och bedömningar. Och i de kooperativa och statliga företagen finns alltjämt i viss mening motparter.

En oavhängig fackföreningsrörelse blir inte mindre betydelsefull i ett socialistiskt samhälle, därför att kapitalistklassen försvinner. Tvärtom. Den får utvidgade uppgifter som bevakare av att både de arbetarstyrda och andra företag lever upp till lagar och sociala krav. Arbetarstyre i ett företag betyder inte att allt blir gott och väl med miljö och säkerhet. Fackföreningen som en fristående kontrollinstans får stor betydelse. Arbetarstyret möjliggör i själva verket att den

kan ta hand om uppgifter den förut hindrats från. Fackföreningsrörelsens uppgifter kommer att öka och behovet av aktivister, inte minst lokalt blir större än förut.

Men också centralt kommer behovet av en samordnad facklig politik att öka.

Löneutvecklingens betydelse för planekonomin är så avgörande, att man oundvikligen måste ha en nationell facklig politik som hela tiden diskuteras och prövas mot den socialistiska ekonomins och det ekonomiska självstyrelsesystemets behov och krav. För första gången får en sådan nationell facklig politik sin verkliga betydelse erkänd. Frigjord från kapitalismens förhållanden kan den inte bindas vid och utnyttjas i klassamarbete och påtvingad inkomstpolitik. Den är på en gång friare och i högre grad ansvarig.

Till sist: hur kommer lönepolitik och lönesättning att förhålla sig till eventuella andra arbetsersättningar i form av premier och bonus? Blir det motsättningar mellan basenheternas intresse att belöna arbetsprestationer i företaget och fackföreningsrörelsens och socialismens allmänna intresse av en jämlikhetslinje i löne- och inkomstpolitiken?

Man ska kanske först fråga: ska basenheterna få hålla sig med egna ekonomiska premieringar? Såvitt jag förstår bör de få det. Arbetarmakten kommer att ställa stora krav på aktivitet och engagemang, aktivitet som till stor del får bli obetald. Att tro att man dessutom ska kunna räkna på ekonomiska initiativ utan särskild premiering, vore idealistiskt i överkant. Nydanare, rationalisatörer, miljöförbättrare måste kunna premieras av företagen. Basenheterna bör här ges fria händer att disponera medel för sådan aktivitet. Däremot bör man hålla premiering strikt skild från den allmänna lönepolitiken. Premieringen får inte bli en sorts andra typ av lönepolitik, som undergräver den samordning och strävan efter utjämning och solidaritet, vilken bör präglade socialistisk lönepolitik. Premieringen bör knytas enbart till idégivningen och initiativen från individerna och utgå från deras konkreta punktprestationer just på de nämnda specialområden. Allmänna arbetsprestationer bör helt ankomma på den allmänna lönesättningen att ersätta — på det sätt som är förenligt med de socialistiska målen.

Ekonomisk utveckling och social nytta

Den socialistiska planeringen genomför under sina tidiga stadier en omvandling av ekonomin med utgångspunkt från två övergripande målsättningar. Den ena är mobiliseringen av de arbetslösa och undersysselsatta i produktionen. Det andra är avskaffandet av vinstmaximeringen som styrande faktor i det ekonomiska livet och dess ersättande med den sociala nyttans princip.

Vilka frågeställningar möter i främsta rummet under denna utveckling? Vi ska betrakta tre olika huvudaspekter av planekonomins villkor: tillväxt och hushållning, strukturen — d v s sammansättning och inriktning, samt frågan om ekonomisk balans i utvecklingen.

Två definitioner: i resonemangen använder vi begreppet social nytta som beteckning för utbytet ("behovstillfredsställelsen") av varu- och tjänsteproduktionen. Levnadsstandard används för att beteckna den sociala nyttan plus förmåner, som icke direkt framgår av produktionsapparaten, t ex bevarad natur o dyl.

Ekonomisk tillväxt kommer att ta sig helt andra former under socialismen än under kapitalismen. Det blir helt vilseledande och meningslöst att mäta tillväxt på det nuvarande sättet.

En tillväxt kommer otvivelaktigt att ske under socialismen. Det blir en tillväxt i social nytta och levnadsstandard. Däremot är det inte självklart, att det också blir en ständig fortsatt tillväxt i intaget av ekonomins materiella basprodukter — energi och råvaror. Dels är det tänkbart, att en långsiktigt ökad knapphet kan uppstå på det internationella energi- och råvarufältet. Dels — och framför allt: det existerar inget direkt eller automatiskt samband mellan tillväxt i social nytta och tillväxt i mängden tillförd energi eller tillförda råvaror.

Självklart finns det ett samband mellan ekonomins allmänna utvecklingsnivå och den allmänna nivån på energiintaget. Ett högt industrialiserat samhälle kan inte hållas igång med ett energiintag av 1700-talsomfång. Men med en given hög nivå av energiintag kan en fortskridande tillväxt i den sociala nyttan mycket väl åstadkommas utan ytterligare tillväxt i energiintaget. Omvänt kan ett starkt växande energiintag likaväl gå parallellt med oförändrad eller t o m urholkad och reducerad social nytta. En kritisk granskning skulle exempelvis med stor sannolikhet visa, att det genomsnittliga innehållet i levnadsstandarden sedan 10 år förblivit oförändrat eller gått något tillbaka i de flesta västeuropeiska industriländerna, detta trots ett starkt ökat energiintag.

Att kapitalismen ständigt måste ta in mer och mer energi beror helt på dess strävan efter vinst. Och vinsterna beror inte i första hand på de värden, kapitalismen erbjuder till konsumtion. De beror på de värden systemet omsätter. Det är de omsatta värdena som ska realiseras på marknaden. Och ju större värden som omsättes, desto större total profitsumma, desto större expansionsmöjligheter för kapitalistisk företagsamhet. Därför är slöseri, dålig hållbarhet, slit- och slängvaror, bilolyckor och meningslös lyxkonsumtion alltid till fördel för kapitalisterna. Det ökar de omsatta värdenas summa. Det spelar ingen roll om de omsatta värdena nyttjas till konsumtion eller spolas ut i havet — så länge de bara kan realiseras.

Under socialismen försvinner betydelsen av de omsatta värdenas storlek. Där är det i stället graden av socialt nyttiggörande som är avgörande. Och det sociala nyttiggörandet utgår dessutom från värderingar, som medger en kvalitativ gradering av kvantitativa värden. Ändring i produktionens sammansättning kan ge tillväxt i social nytta även vid oförändrat totalintag av energi. Omfördelning av den givna produktionen mellan olika befolkningsskikt kan också i viss mån öka summan av social nytta.

T o m minskning av energiintaget kan mycket väl gå sida vid sida med ökning i den sociala nyttan. Det gäller t ex om man lyckas minska det totala transportbehovet — något som kan ske genom att gynna energisnåla trafikformer eller genom en planering av bebyggelsen, som medför besparingar i det totala omfånget av transportprestationer.

Slutligen gäller, att den sociala nyttan kan öka med minskad varuvolym och tvärtom — beroende på varornas hållbarhet. Given volym, sänkt hållbarhet ger minskad social nytta. Nyttan ökar med minskad eller oförändrad varuvolym, om varje varuens genomsnittliga hållbarhet ökar.

Under socialismen kommer man att få en stark tillväxt i produktionens samlade sociala nytta. Särskilt stark kommer tillväxten att bli för de hittills sämst ställda kategorierna i samhället. Men en stor del av tillväxten kommer att ske utan ökat totalt intag av energi.

Förekomsten av inbyggt slitage i varorna ska under socialismen systematiskt bekämpas, eftersom den är ett samhälleligt slöseri och ett sätt att bedra konsumenten. Det inbyggda slitaget kommer att gradvis begränsas för att slutligen förbjudas. Högsta tillgängliga tekniska obligatoriskt tillföras de producerade varorna och tjänsterna. Det inbyggda slitaget är av två slag. Dels görs mängder av varor avsiktligt mindre hållbara än som är möjligt, detta på grund av själva materialet — t ex elektrotekniska detaljer, TV-apparater m m. Dels görs själva konstruktionen ofta på ett sätt som kombinerar hållbarare delar med vissa dåligt hållbara men för hela konstruktionen avgörande detaljer — metallkonstruktioner förses med plastbrickor, som inte kan bytas ut o s v. Sådana ”svaga länkar” i konstruktionerna hindrar inte mycket höga priser på varorna ifråga. Ett borttagande av det inbyggda slitaget betyder på vissa punkter att ökad hållbarhet måste betalas med ökat pris. I så fall begränsas givetvis ökningen i social nytta. En stor del därav kvarstår dock, då vinsten i hållbarhet oftast kan göras mycket större än kostnadsökningen. I flertalet fall vinns dock ökad hållbarhet utan ökad kostnad och utan ökad insats av energi — där är det ren ökning av den sociala nyttan.

En avsevärd ökning i den sociala nyttan åstadkommes genom den typ av besparingar, som blir

följden av att vissa av kapitalismens parasitbetonade kostnadsfaktorer helt enkelt försvinner. Under socialismen finns, bortsett från enskilt ägd jord- och skogsmark samt egnahemstomter av vissa slag, ingen privat mark. Marken är folkegendom. Den har som ren mark inget pris. Den är inte längre någon kostnadsfaktor och framtvningar heller inga räntekostnader via upplåning. Kraftiga nettovinster i form av minskade levnads- och tillverkningskostnader blir följden av de drastiskt reducerade tomt-, bygg- och lokalkostnaderna. Hela den samhällsliga kostnadsnivån förs ner på lägre nivå. Detta skulle i en kapitalistisk ekonomi registreras som minskad "tillväxt". I verkligheten är det en avsevärd ökning i tillväxten av den sociala nyttan. Det är en ökning som åstadkommes genom en omfördelning. Dess indirekta verkningar ger emellertid också fördelar i handels- och valutapolitiken.

Sänkningen av främst bostadskostnaderna medför i andra ledet ytterligare besparingar. Bostadssubventioner och socialhjälp behövs inte i samma utsträckning som förr. Hyrorna kommer t ex att reduceras med betydligt mer än vad som nu i gynnsammaste fall utgår i form av bostadsstöd. I samma besparande riktning verkar den gradvisa mobiliseringen av den mänskliga arbetsreserven. Den onödiggör stora delar av det som i dag kallas arbetsmarknadspolitiska utgifter. Likaså kommer de — låt vara rätt blygsamma — kostnaderna för lokaliseringstöd att försvinna. Investeringarna styrs genom politiska beslut. Mutor och lockelsemedel blir helt onödiga.

Det är vidare möjligt, att spara och frigöra resurser genom medveten stramhet i synen på många av de vanliga förbrukningsartiklarna och redskapen. Valfrihet i konsumtion är upp till en viss nivå en fördel för individen. Men i fråga om varor av vardaglig,

funktionell typ når mångfalden rätt snabbt en nivå, utöver vilken ytterligare variation är meningslös för individen och dessutom ekonomiskt oförnuftig. "Valfriheten" existerar där bara som snobberi eller någon annan form av verklighetsförfalskning — vidmakthållen genom dyrbar reklam.

Det är t ex helt likgiltigt om antalet tvättmedelstyper är 8 eller 20. Det behövs uppenbarligen inte 10 typer av sopspselar, utan kanske bara 3 som enbart är varierande i storlek. Den överdrivna variationen leder till förluster i ändamålsenlighet och social nytta. Märkesmångfalden skapar också ett försvarande av utbytbarheten av delar och apparatur.

En särskild form av skenbarhet i mångfalden har skapats på det textila området. De meningslösa säsongvariationerna i den dirigerade klädmaken medför inte bara en orationell tillverkning och ett slöseri i form av minskad hållbarhet och omotiverat utbyte av produkter. Den är dessutom strängt taget ett slag mot konsumentens verkligt fria val — genom att den vid varje given tidpunkt dikterar utförandet och framtvningar uniformitet i tänkandet. Ytterligare en brist i klädedräkten är dess ofta påfallande avsaknad av ändamålsenlighet och bekvämlighet. Det konventionella klämodet innehåller en mängd orationella och hindrande moment, som lätt kunde rationaliseras bort. Bristen på ändamålsenlighet är påtaglig inte minst i fråga om barnkläder — med den speciella form av slitage, som barn i normal daglig verksamhet utsätter kläder för, vore en standardisering högst önskvärd.

Med den alltmer enhetliga teknologiska nivå, som kommer att råda i det av öppenhet och informativt utbyte präglade socialistiska systemet, kommer märkesvariationer inte att tillåtas hindra en ändamålsenlig standardisering och utbytbarhet. Här är en klar rationaliseringsvinst att hämta, som med samma insats av energi och råvara ger längre serier och sänkta kostnader.

Det medvetna lyxutförandet är naturligtvis också en belastning för produktionen, i den mån det bygger på annat än estetiska och konstnärliga värden (vilket det mera sällan gör). Statusvaror och statusutförande kommer att i den socialistiska produktionen steg för steg utmönstras. Det kommer att medföra ökade möjligheter till standardisering. En anpassning av t ex möbelkulturen till ett mer funktionellt och mindre statusbetonat synsätt, kan via standardiseringen förbilliga produktionen.

Men, ropar våra kvarvarande liberaler, blir då inte den socialistiska vardagen oerhört grå och tråkig? Varför det? Utsorteringen av rena smaklösheter måste närmast minska den nuvarande tråkigheten. När det sedan gäller variationer i varornas yttre dräkt, föreligger från de liberala marknadsentusiasterna en missuppfattning om vad som är tråkigt och vad som är stimulerande. Den kapitalistiska ekonomin har med sina värderingar knutit det ”vackra”, det ”roliga”, det ”nya” till en speciell mänsklig filosofi. Dels är skönheten (den liberala, vill säga) kombinerad med överpriser, det förment sköna ska betalas extra, även om det inte föranlett någon särskild produktionskostnad. Dels premierar den kapitalistiska synen det personligt exklusiva, det statusbetonade, det skrytaktiga — det som skiljer individen från andra och ger henne ett inbillat värde. Slutligen kombineras i den kapitalistiska varuproduktionen det ”roliga” och ”sköna” oftast med en parasitisk inställning — det passiva betraktandet sätts före den praktiska funktionen, det är på fritiden, inte i arbetet och i vardagen man ägnar sig åt det sköna. Främlingskapet och kluvenheten i den kapitalistiska synen på människan visar sig med grym tydlighet i den kontrast som finns mellan nonchalansen för arbetsmiljön och den förljugna flykten till fritidens skrytkonsumtion. Socialismen kommer att realisera funktionalisternas program — att det funktionella, det stramt rena och enkla också bäst förmår utveckla de estetiska värdena. Rationalitet och design ska återförenas. Varan ska bli medlet i stället för självändamålet.

Ska det socialistiska produktionslivet leva upp till den sociala nyttans princip, räcker det naturligtvis inte med centrala anvisningar och allmänna paroller. Det förutsätter en aktiv medverkan av de arbetandes flertal. Arbetarsjälvstyrets beslutssystem ger kanalerna för denna medverkan.

Det fordras dessutom en teknisk-ideologisk skolning av en typ som saknats i Sverige — nämligen en utbildning som siktar på att till breda skikt bland de arbetande förmedla kunskaper, som hittills varit reserverade för specialistkadrerna. Denna teknologiska uppskolning av de arbetandes breda skikt kommer att kombineras med en politisk-social skolning som sätter den höjda tekniska kompetensen i samband med den sociala nyttans princip för produktionen.

När den skolning, som här förts på tal, börjar avsätta resultat, blir den sannolikt en av de mest effektiva vägarna för kvantitativa besparingar och kvalitativa fördjupningar i produktionen. En hushållning grundad på den sociala nyttans princip drar nytta av den socialistiska organisationen. Den drar nytta av arbetarstyret. Men den kräver sist och slutligen alltid också en utveckling av en bestämd linje i det systematiska mänskliga tänkandet. En linje där man medvetet tänker i den sociala nyttans politiska termer och där de arbetandes teknologiska kunskaper är sammanmälta med dessa termer.

Det socialistiska produktionslivet kommer att växa också kvantitativt. En miljon människor ska i uppbyggnadsskedet mobiliseras i arbetslivet förutom dem som redan befinner sig där och förutom det tillskott av arbetstillfällen som måste skapas i stället för dem som försvinner.

Det betyder, att vi de första 10-15 åren av den socialistiska planekonomin måste ha en väsentligt ökad totalinsats i den årliga investeringen. Det är nya byggnader och anläggningar, det är nya trafikmedel, det är stora insatser för den inre och yttre miljön, det är tillgodoseende av en vid skala av mänskliga behov som i dagens kapitalistiska samhälle nonchaleras eller endast ofullständigt kommer fram till marknaden.

Eftersom investeringarna i anläggningar måste öka på nästan alla fronter, är det rimligt att förmoda, att energiintaget ökar. Ökningen av energiintaget behöver inte stå i samma proportion till ökningen i investeringar och produktion som under kapitalismen. Insatserna kommer kvalitativt att ha en annan sammansättning än under kapitalistisk tillväxt. Vissa besparingseffekter kommer redan i första skedet att göra sig gällande.

Sett på sikt, kommer den socialistiska ekonomins energi- och resurspolitiska situation att ha

förändrats. Efter de första tio åren saktar insatserna snabbt ner i fråga om ökad sysselsättning. Verkningarna av den resursbesparande utvecklingen av produktionen börjar på allvar visa sig. Utbildningsinvesteringarna börjar ge avkastning i produktion och administration.

Genomslagskraften för nya forskningsresultat tilltar med produktionsorganisationens allt större enhetlighet och inarbetning. Högförädling, som är energisnålare än halvförädling tar över en ökad andel av den totala produktionen. Den kvalitativa ”fördjupningen” av den totala massan varor och tjänster blir den ledande faktorn. Tillväxten i social nytta och levnadsstandard kan — uppskattningsvis 15 år efter övergången till den socialistiska planekonomin — därefter försiggå under sakta minskad energiförbrukning.

Det är ytterst svårt att göra förutsägelser om den energi- och resurspolitiska situationen i ett framtida socialistiskt Sverige. Vi vet ännu inte vilket utgångsläge, som socialismen kommer att ärva av kapitalismen.

En kortfattad sannolik prognos kan se ut så här:

Fissionskraften (den ”smutsiga” kärnkraften) kommer att ha utbyggts i viss grad under kapitalismens slutskede. Dock har troligen folkopinionen framtvingat en avsevärd begränsning i utbyggnaden. Oljeberoendet har relativt sett minskat, men absolut sett ökat. Tillväxten i energiintag har fortsatt men i lägre takt än nu. Inga större insatser har gjorts på alternativa energikällor. Fissionskraftens säkerhetsproblem kommer alltså att vara olösta och dess kostnadsutveckling att ha blivit ofördelaktigare än väntat.

Den socialistiska ekonomin kommer med detta utgångsläge att tvingas överge fissionsprogrammet. Allsidigare handelspolitik ger under en övergångsperiod en tillräcklig försörjning med fossila bränslen och gas. Det statliga oljemonopolet kan i viss mån pressa de stegrade priserna. Framtidsprogrammet för energin kommer inte att kunna bindas vid en enda bestämd linje. Massiva forskningsinsatser kommer att ske på flera linjer. Man kommer att tvingas inse, att landets litenhet inte utgör någon nödvändig begränsning för en forskning, vars huvudfaktor är insatsen av vetenskapligt tänkande snarare än insatsen av jätte lik materiell apparatur. Tre huvudlinjer kommer att följas: geotermisk energi, solenergi, fusionsenergi. De kommer att kompletteras med ett brett urval mer marginella kraftkällor. Det är inte osannolikt att den geotermiska energin kan komma först. Solenergin är en fråga om ekonomisering av tekniken, fusionsenergin alltså ett grundforskningsproblem. Alla tre energi-slagen kommer att ingå i den framtida energibalansen. Avmattning i förbrukningen kommer att ge andrum för utvecklingen.

Den socialistiska ekonomins speciella tillväxtform innebär stora inre förändringar i ekonomin. Struktur och varutyper förändras. Fördelningen av sysselsättningen påverkas kraftigt jämfört med kapitalistiska förhållanden.

Borgerliga teoretiker i Sverige talar om vad de kallar det ”postindustriella” samhället. De menar därmed, att rationalisering och utslagning inom industrin medför en ständigt minskad sysselsättning där. I stället ska servicesektorn öka sin sysselsättning. Industrisamhället skall bli ett servicesamhälle. Eftersägarna i SAP-apparaten brukar ansluta sig här till och framhålla expansionen av den statliga och kommunala servicen som central för sysselsättningens utveckling.

Teorin om det ”post-industriella” samhället är en produkt av kapitalismens kris. Den är ett accepterat av att nedgången i industrisysselsättningen fortsätter. Den är också ett accepterat av de mekanismer och den arbetsmiljö, som vållar utslagningen. Nedgången i industrisysselsättning under kapitalismen är inte en följd bara av rationaliseringen. Den är framför allt orsakad av att den kapitalistiska tillväxtgraden minskat och att därför underlaget för produktionen inte utvecklas. I samband därmed sker också en växande kapitalutförsel. Svag löneutveckling och långsiktigt växande undersysselsättning förhindrar tillräcklig breddning av marknaden. Det fasta kapitalet i industrin växer därför alltför snabbt i

förhållande till totalkapitalet för att sysselsättningen i industrin ska kunna bibehållas.

En relativ förskjutning i sysselsättningen sker alltså till servicens förmån under kapitalismen. Detta är dock inte frågans egentliga kärna. Denna utgörs av andra faktorer. Servicen inom sektorn stat-kommun är under monopolkapitalismen inget i och för sig expansivt moment i utvecklingen, även om den ökar sin sysselsättning. Dess utvidgning grundar sig på en överföring av resurser skattevägen från de lönarbetande. Monopolkapitalismen behöver i själva verket denna utvidgning av stat-kommunsektorn, både för att förhindra depression och för att ta hand om de sociala problem systemet ger upphov till. Överföringen av resurser till servicesektorn sker på basis av en total sysselsättningsbas som i stort sett står stilla. Begränsningen av totalramen urholkar dessutom servicens djup och kvalitet.

Under socialismen förändras detta läge i grunden. Mobiliseringen av det mänskliga arbetet breddar hela efterfrågebasen. En lönepolitik förs, som ger de arbetande lönestegringar i takt med produktiviteten och produktionslivets behov av marknadsunderlag. Kapitalexport av nuvarande slag upphör.

Sysselsättningen inom industrin får en helt annan grund redan genom själva breddningen av sysselsättnings- och efterfrågebasen. Fördjupningen av den materiella konsumtionens mönster bidrar här till. Nya sociala behov tas fram både individuellt och kollektivt. Det är behov som ställer stora krav på industriproduktionen. En stark vidgning och fördjupning av den kollektiva servicen sker. Det ställer motsvarande anspråk på industrin — i form av både anläggningar och materiel. Det stimulerar uppkomsten av nya produkter.

När de verkliga sociala behoven får ta sig ekonomiska uttryck — då blir följden inte ett ”post-industriellt” samhälle. Den blir ett samhälle, där såväl industri- som tjänsteproduktionen vidgas och fördjupas. Det innebär inte att industrisysselsättningen minskar. Tvärtom. Däremot kommer tjänstesektorns sysselsättning att växa snabbare än industrins. Men sektorerna stöder varandra, i stället för att ersätta varandra. Begränsningarna av statusvarorna liksom andra besparingar möjliggör en förskjutning av industriproduktionen i riktning till stöd för tjänstesektorn och dess nya tillgodoseende av hittills underskattade eller försummade sociala behov.

Det konsumtions- och levnadsmönster vi ser utvecklas i den socialistiska ekonomin går efter ungefär följande linjer: Mängden varuenheter i cirkulation minskar, insatsen lägges ner i kvalitet, varaktighet och förenkling. Varutypernas antal minskar, den enkla, praktiskt anpassade, billiga bruksvaran blir den för vardagslivet väsentliga. Hela den rent materiella sidan av produktionen, inklusive status- och skrytutförande, tonas ned. Utvidgning sker i stället inom den del av förbrukningen, där den materiella varan är ett medel för konsumtionens fördjupning och utvecklande av människan: leksaker, pedagogiskt material, litteratur och material för olika egna skapande funktioner. Konsumtionen av en del kapitalvaror för privat bruk: hushållsmaskiner, bilar osv når en mättnadsnivå, som gör att nyproduktionen därav betydligt minskar. Tjänsterna tas till allt större del över av kollektiv service och trafik.

Däremot ökar de delar av den materiella konsumtionen, vilka består av hjälpmedel för att uppnå socialt viktiga effekter i individens materiella utgångsläge: utrustning i miljöbevarande verksamhet, hjälpmedel för rörelsehindrade m m.

Den kollektiva konsumtionen ökar väsentligt sin andel av den totala förbrukningen av varor och tjänster. Den sker i mycket hög grad i form av tjänster. Mycket stora insatser görs för allt som innebär ökad utveckling för och omsorg om människans person. Barnen kommer i centrum för de kollektiva ansträngningarna. Utbildning blir ett stående inslag i varje individs liv. Diskussion och samvaro — på enskilt initiativ såväl som för samhällseliga behov — blir ett ökande element i mönstret. Den av fruktlöst skryt- och kompensationsstänkande präglade sk fritidskonsumtionen av diverse varor minskar. Varor, tjänster och tidsmässiga förmåner,

vilka främjar den direkta naturupplevelsen ökar. Det rörliga friluftslivet ökar, det fasta tonas ner och minskar. Bebyggelseformer och trafik förändras. Bebyggelselösningar som förenar stad och land utvecklas gradvis. Kollektivtrafiken, speciellt den spårbundna utvecklas till sin högsta kapacitet och förbilligas. Förskjutningen av konsumtionsmönstret till den icke-materiella sidan skapar förskjutningar även i den direkta materiella produktionen — tillverkningen av hjälpmedel och teknik för den kollektiva sektorns sociala funktioner ökar starkt.

Så förändras konsumtion och produktion för att bli ett medel för det socialistiska samhällets målsättningar: avskaffandet av klasserna, bekämpandet av diskrimineringen, befrielse från varan som gud och fetisch, utvecklandet av människans sinne för det väsentliga och för förståelse av omgivningen och världen.

Under de första 10 åren av den socialistiska ekonomins uppbyggnad ökar antalet sysselsatta med bortåt en miljon. Sannolikt kommer 20 å 25 % därav att gå till den parallellt utbyggda sektorn för barntillsyn och barnavård. De närmast största tillskotten är att vänta inom vård-, kultur- och undervisningssektorerna, speciellt den tekniskt-sociala uppskolningen av de breda skikten bland de arbetande. Det sistnämnda blir också bestämmande för typen av sysselsättningsökning inom industrin. Det är arbetarkadrer med hög teknisk-social allmänbildning som kommer att svara för mer än själva nettoökningen. Det är från detta ständigt ökade skikt, som arbetarstyrets ledning, administration och utveckling ska hämta sin bästa stimulans. Det är på utvecklingen av denna kader som möjligheten att rationalisera bort tunga och påfrestande funktioner utan påföljande arbetslöshet beror.

En så omfattande vidgning och fördjupning av hela den samhällseliga produktionen är förknippad med svåra balansproblem. Det är inte ens tänkbart att genomföra något dylikt under kapitalistiska marknadsförhållanden, även om dessa kombineras med betydande styrmekanismer. Det finns under kapitalistiska förhållanden överhuvud ingenting som kan betecknas som balanserad tillväxt. Obalansen mellan ekonomins sektorer, mellan arbetets och kapitalets positioner, mellan produktion och faktiska sociala behov är i det kapitalistiska systemet kronisk.

I en planekonomi är balansproblemet fullt möjligt att bemästra. Förutsättningen är emellertid smidiga informationssystem och sammansmältning mellan centrum och basenheterna av den typ vi skisserat för folkegendomen och dess beslutssystem.

Den socialistiska ekonomins utveckling innehåller balansproblem av två skilda slag. Det ena består i de fasta samband, som finns mellan vissa grundläggande led i utvecklingen, vilka alltid måste nära följas åt.

Det andra utgörs av samband, som kan varieras beroende på plansystemets gradering av olika sociala behov.

Till de fasta sambanden hör givetvis den totala efterfrågans överensstämmelse med den totala produktionen, men också den totala sysselsättningsökningens överensstämmelse med satsningen på barntillsynen. Till samma typ av samband hör nettolönesummans överensstämmelse med produktionen inom de sektorer, vilka tillgodoser den individuella förbrukningen av varor och tjänster. Möjligheter att variera föreligger beträffande den exakta proportionen mellan individuell och kollektiv konsumtion, mellan olika typer av kollektiv konsumtion samt i den takt med vilken förändringar ska genomföras i den samlade utbyggnaden och den inre förskjutningen. Miljöinvesteringar kan tex varieras friare än utbyggnad av barntillsynen, ehuru takten självklart får verkan på produktiviteten. För den individuella konsumtionen föreligger styrmöjligheter beträffande både totaliteten (beskattning) och sammansättningen (arbetarsjälvstyrets bedömning av produkturvalet) men dessa möjligheter har en gräns. Basenheternas marknadskänning måste via kalkylsystemet registrera de individuella önskemålen huvudinriktning.

Varje fast relation, liksom varje konkret beslut om de samband som via politiska beslut kan varieras, kan — enkelt sagt — uttryckas i bestämda kvotförhållanden. Vissa av dessa är med mycket hög sannolikhet förutsebara och kontrollerbara centralt, andra förutsätter snabb och säker information nedifrån i systemet. Graden av förutseende och säkerhet ökar, ju större andel av den totala konsumtionen av varor och tjänster som sker i kollektiva former. Och uppenbart är att en uppbyggnad av planeringen och den ekonomiska utvecklingen efter den sociala nyttans princip kommer att öka den kollektiva konsumtionens andel. Också den del av industriproduktionen som arbetar för den kollektiva konsumtionens räkning ökar sin andel av industrins tillverkning totalt. Ökningen av den kollektiva konsumtionen och den därav beroende produktionen underlättar också prispolitiken. Priset på den kollektiva konsumtionen behöver ju i princip aldrig tas ut av konsumenten. Kostnadstäckning kan nås på kollektiv väg via beskattningssystemet. Däremot måste man på den individuella konsumtionens område alltid vara relativt noga med att fastställa priser, som svarar mot förhållandet tillgång-efterfrågan, d v s grundas på marknadskänning. I princip kan naturligtvis betydande avvikelser ske också här, men man måste då parallellt göra nödvändiga överföringar mellan olika grenar inom området. Man får dessutom aldrig tappa prisets förhållande till kostnader och intäkter. Däremot innebär hänsynen till marknaden inte att man är tvingad att ha rörliga priser. Konsumtionen är kontrollerbar, varusortimentet inom vissa ramar alltid styrbart. Med ett nära samband mellan basenheterna och planeringsorganen och det enhetliga informations-systemet är det också möjligt att göra snabba anpassningar för att skydda de stabila priserna.

Som framgår, är det inre sambandet (integreringen) i den socialistiska ekonomin av grundläggande betydelse för möjligheterna att bemästra uppbyggnadens balansproblem. Detta talar för att socialistiska partier och radikala folkfronter, som når regeringsmakten måste sätta sina mål i relation till graden av inre sammanhang och grepp över ekonomin. Det talar också för att man, när statsmakten väl övergått i socialistiska händer och den revolutionära rörelsen på basplanet blivit stark nog, inte onödigtvis bör fördröja den äganderättsliga och organisatoriska förändringen i näringslivet. Ett tillstånd, där endast vissa nyckelindustrier socialiserats, minskar kraftigt möjligheterna att garantera balans och prisstabilitet. Under ett tillstånd av detta slag måste socialisterna avstå från de mer ambitiösa planerna på omformning av ekonomin. Sådana planer skapar nästan med nödvändighet reaktioner inom privatsektorn som inte är kontrollerbara. Först stats- och folkegendomens absoluta dominans, prissystemets fasthet och enheten i produktionens sätt att fungera och befördra information kan utgöra grund för en radikal samhällsomdaning i övrigt. Först då kan det socialistiska samhället utveckla samtliga sina sidor och kvaliteter.

Den socialistiska demokratin

Demokratin som begrepp

Demokrati är inte - och kan inte vara — något entydigt begrepp. Demokratin är en rörelse, en strävan bland folket. Under olika historiska tider har den burits upp av olika klasser och skikt i samhället. Därför har den också fått olika innebörd.

Enligt marxistisk syn kan den fulla mänskliga friheten förverkligas först med det klasslösa samhället. Där klasser och stat finns, finns ingen verklig frihet. Demokratin är en stegvis strävan i riktning mot den verkliga friheten. Demokratin är en medvetandesutveckling. Dess nivå beror av produktions- och klassförhållandena.

Därför är demokratin relativ. Ett samhällstillstånd är mer eller mindre demokratiskt i förhållande till ett annat.

Medeltidens gotländska bonderepublik erkände inte herremän och adelskap. Men den erkände träldom. Den var en demokrati för husbönder på egen grund. De som bar upp den kunde inte ha någon strävan att vidga dess innebörd. Det skulle ha hotat deras ordning.

Den liberala demokratin har burits upp av borgarklassen och med arbetarklassens stöd. Den var ett oerhört framsteg i den samhälleliga utvecklingen. Men den begränsade sig till vissa delar av statslivet. Att vidga den till hela statsapparaten skulle ha hotat dennas borgerliga klassnatur. Att vidga den till själva produktionsordningen vore ett hot mot hela den borgerliga ordningens grund. Den har sin begränsning i att dess viktigaste frihet är friheten att vara kapitalist.

Bundenheten till den kapitalistiska produktionsordningen påverkar hela den liberala demokratin innehåll. Dess fri- och rättigheter är i många fall praktiskt användbara endast för begränsade skikt av människor. De tillämpas också ofta olika för folk ur skilda klasser eller åsiktsriktningar. Rättigheterna är lika på papperet, olika i praktiken. Pengar och klassposition påverkar den grad av rätt och frihet man åtnjuter. Men också med dessa begränsningar har fri- och rättigheterna ytterst central betydelse för arbetarklassen. Det är därför alltid motiverat att socialisterna ställer upp till dessa rättigheters försvar, där de angrips.

Den socialistiska demokratin bärs upp av arbetarklassen och de med den förbundna skikten i samhället. Den är det första exemplet på en demokratisk strävan som utgår direkt från folkflertalet och dess intressen. Den socialistiska demokratin undanröjer den begränsning som ligger i den kapitalistiska egendoms- och produktionsordningen. Först därmed råder över det samlade samhälleliga fältet demokrati, i betydelsen folkvälde. Den socialistiska demokratin gör demokratiseringen allmän och fullständig. Den är därför enda genomfartsväg till friheten, det klasslösa samhället.

Den socialistiska och liberala demokratin har gemensamma rötter i historien. De formella demokratiska rättigheterna, allmän, hemlig och lika rösträtt, yttrande-, åsikts-, organisations- och församlingsfrihet är gemensamma beståndsdelar i den liberala och den socialistiska demokratin. De får emellertid ett vida mer reellt innehåll, när den kapitalistiska produktionsordningen är upphävd.

Det måste samtidigt betonas, att formen för rättigheternas utövande ingalunda alltid är avgörande för demokratin verkliga innehåll. Det faktiska demokratiska inflytandet liksom rättigheterna kan komma till uttryck i flera olika former, av vilka många ser annorlunda ut än den speciella svenska strukturen. Så är t ex det demokratiska inflytandet i Tanzanias enpartisystem, betydligt bredare och djupare än i USA:s tvåpartisystem, som helt kontrolleras av små grupper knutna till speciella penningintressen. Att ha ett parti med genuint folkliga kanaler är oftast mer demokratiskt än att ha flera partier som bara är självcentrerade apparater

eller redskap för ekonomiska fåtals-grupper. Detta gäller ännu mer om enpartisystemet kombineras med existensen av andra intresseorganisationer.

Man får emellertid aldrig diskutera frågan om en- eller flerpartisystem som en allmän, principiell fråga. Den kan enbart bedömas utifrån varje lands historiska utveckling, den politiska kampens villkor samt partitraditionerna. Mot den svenska bakgrunden är det helt uppenbart, att begränsningar i partischemat skulle vara liktydigt med ett steg bakåt för demokratin.

Det finns ett samband mellan den liberala och den socialistiska demokratin utveckling. Har den liberala demokratin innehåll varit svagt utvecklad, har den demokratiska kampen under kapitalismen tryckts ned, får detta negativa effekter på den socialistiska demokratin innehåll. Har den demokratiska kampen däremot varit framgångsrik i det borgerliga samhället, underlättar detta den socialistiska demokratin utveckling. Detta understryker vikten av att socialisterna konsekvent ställer upp i kampen för demokratin under det borgerliga stadiet.

I de demokratiska strävandena under kapitalismen uppträder en logisk tendens att rikta sig mot och vilja gå utöver de kapitaliska samhällsförhållandena. Så är speciellt fallet i kapitalismens senare stadium. Detta medför, att skikt inom borgerligheten vänder sig mot de demokratiska rättigheterna. En borgerlig motrörelse av detta slag är att beteckna som fascism.

Fascism kan etableras såväl i form av enparti- som flerpartisystem. Den har snarast större möjligheter att härska med bibehållna flerpartisystem, då dessa är politiskt mindre komprometterade. En svensk fascism skulle sålunda med all säkerhet garnera sig med ett — på lämpligt sätt begränsat — flerpartisystem.

Den liberala och den socialistiska demokratin har ideologiskt olika accenter. Den liberala demokratin har en stark tonvikt på individen. Den har ytterst att göra med att skydda de egendomsägande, d v s friheten att vara kapitalist. Den liberala demokratin har varit mindre intresserad av den stora majoritetens faktiska möjligheter att hävda sina personliga rättigheter. Det har tyvärr ibland lett till en brist på förankring hos breda skikt av människor, som inte alltid uppfattat att den liberala friheten angick dem personligt. Det har underlättat fascist- och glistrutendensernas framgång.

Socialismen har en motsvarande tendens till överslag i sin demokratiska ideologi. Den fäster stor vikt vid spridningen av den demokratiska processen via stora kollektiv. Den socialistiska demokratin förkroppsligas till stor del i kollektiven och organisationerna. Det leder lätt till en underskattning av de individuella rättigheternas betydelse inom kollektiven. Detta medför ibland bristande förankring inom de skikt som ska bära upp socialismen. Man riskerar därmed att få en jordmån både för stalinistiska tendenser och för en politisk reaktion.

En mätare på friheten och på demokratin djup är otvivelaktigt den grad i vilken ett system inom sin ram accepterar avvikelser och förnyelse. En speciell mätare på den socialistiska demokratin kvalitet är dess förmåga att förena en vidgad personlig frihet med en fördjupad prägel av kollektivt agerande och kollektiv samhörighet i det sociala beteendet.

Demokrati brukar betecknas som flertalets bestämmanderätt. Det är givetvis en mycket ofullständig sanning. Avgörande är ytterst alltid beslutets innehåll. Ett flertalsbeslut kan mycket väl vara odemokratiskt. En lag som t ex diskriminerar zigenare förblir lika odemokratisk även när 99 % av befolkningen godkänner den. Varje beslut som syftar till att avskaffa de demokratiska fri- och rättigheterna är odemokratiskt, oavsett om det stöds av ett flertal eller ej. Varje försök att återföra demokratin till ett lägre stadium är odemokratiskt, även om majoriteten är för det. Sådana försök måste socialisterna i princip alltid bekämpa. Vi ska hålla detta i minnet för den kommande diskussionen.

Den liberala demokratin nedgång

Den kapitalistiska koncentrationen och den kapitalistiska krisen förblir givetvis inte utan

verkan på demokratins utveckling. Likaväl som det uppåtstigande borgerliga samhället var en bärare av den borgerliga demokratin, blir det nedgående borgerliga samhället ett hot mot demokratin.

Den demokratiska rörelsen i vår tid bars till en början upp av borgarklassen. Den var bunden till borgarklassens primära intresse: att bryta ner de feudala samhällsformerna och bereda sig själv spelrum. Tidigt stödde den framväxande arbetarklassen den borgerligt-demokratiska kampen, så t ex redan under franska revolutionen.

Den demokratiska rörelsen koncentrerade sig främst på att bryta den envåldsmakt, som var koncentrerad i statsledning och statsapparat samt dessas förgreningar i lokalt feodalstyre. Det förkapitalistiska samhället hade en statsmakt som uppifrån suveränt skötte både beslut och verkställighet. Den borgerliga demokratin krävde en statsmakt vars utövare var valda och av vars beslut statsledning och byråkrati var beroende.

Den liberala parlamentarismen lyckades under 1800- och början av 1900-talen bryta igenom den byråkratiska envåldsmakten. Men genombrottet blev ofullständigt. Detta berodde delvis på att borgarklassen själv började få en dubbeltydig inställning till demokratin. En konservativ, tidvis fascistisk, strömning stod mot en liberal. Den konservativa riktningen lärer sig tidigt med auktoritära, halvfeodala element i statsapparaten.

Den verkställande statsledningen och byråkratin bevarade en grad av oberoende mot de valda folkrepresentationerna. Vissa områden inom statslivet förblev slutna för effektiv parlamentarisk insyn — så t ex utrikes- och militärpolitiken.

Även rent allmänt bevarade statsledningen en ställning som gav den initiativet och ledningen gentemot folkrepresentationen. Den senare granskade och diskuterade, statsledningen arbetade och handlade. Folkrepresentationen förmådde aldrig hävda sig som den tyngdpunkt i statsapparaten, som den förutsattes vara enligt den liberala teorin. Det klassiska historiska exemplet på denna snöpnings av liberalismen är det wilhelmska Preussen — fö en av de ledande inspiratörerna för svensk statsteori och praktik.

Det halva misslyckandet i kampen för makt åt folkrepresentationerna var delvis att hänföra till ett grundfel i den liberala statsteorins syn på maktens problem. Liberalerna har trott, att om man bara inrättade parlament och föreskrev att statsledning och byråkrati skulle följa dess beslut, så skulle parlamentet automatiskt vara statsapparatens centrum.

Men makt beror inte av författningsparagrafer. Den beror av ett statsorgans praktiska förmåga att hävda sin makt. Och denna förmåga får ett organ inte i kraft av val eller pappersbefogenheter. Den kräver organisatoriska hjälpmedel för att ta initiativ, arbeta fram beslutsunderlag, styra och kontrollera hela den övriga statsapparaten. Den kräver framför allt att man kan räkna på full lojalitet från den del av apparaten, som står för statens tvångsmakt och väpnade resurser.

Det var på denna punkt den borgerliga demokratins folkrepresentationer saknade makt. De fick i stället uppleva, att arm, polis, domstolar och administrativ byråkrati betraktade folkrepresentationen som en inträngling på det statliga fältet. De sektorer som representerade statsmaktens tyngdpunkt tolererade folkrepresentationen så länge de inte uppfattade den som ett hot. I annat fall inskränkte de dess demokratiska karaktär, hotade den till underkastelse eller — i sista hand — gjorde sig av med den.

Den liberala statsteorin saknar anknytning till klassförhållandena. Därför tar den inte med i beräkningen, att det kan ligga en klasskonflikt mellan valda folkrepresentanter och statsapparatens maktpolitiska kärna. Den utgår från att folkrepresentationens majoritet har makten bara därför att den är majoritet. De inser inte att makt kan utövas av minoriteten bara denna har de praktiska makt- och tvångsmedlen. Parlamenten hade sällan arméerna på sin sida. Och de förstod oftast inte att mobilisera egna arméer ur folkets led. Ett parlament, som inte har reella

maktmedel till sitt förfogande går i den övriga statsapparaten koppel — om det nu får gå överhuvudtaget.

Det ofullständiga genombrottet för den liberala parlamentarismen fick helt nya, allvarliga följder, när statsapparaten roll ökade i kapitalismens högre skede. Denna ökade makt föll på statsledning och byråkrati, inte på parlamenten. Dessa började minska i relativ betydelse. Egenartat nog betydde principen om regeringens förankring i folkrepresentationens flertal inte en förstärkning av folkrepresentationens makt. Det blev i stället ett medel för statsledningen att uppifrån styra parlamentsmajoriteten. I Sverige i dag har t ex den socialdemokratiska riksdagsgruppen ingen makt över regeringen. Det är regeringen som leder och kontrollerar gruppen.

Statsfunktionernas utökning är ett behov hos den avancerade kapitalismen. Den behöver en aktiv statsapparat — med AMS, socialpolitik, forskning och utbildning, motorvägsbyggen, lokaliseringsstöd och militarisering av polisen.

Statsapparaten funktioner kräver en ökad mängd beslut. Initiativ och förberedelser därav kommer alltmer att hamna hos statsledning och byråkrati. Av den totala mängden beslut fattas numera en snabbt växande del på intern, d v s byråkratisk väg. Allt färre reella beslut fattas i riksdagen. De senare blir dessutom allt oftare allmänna ram- och principbeslut, som statsledning och byråkrati sedan självständigt fyller med praktiskt innehåll.

För Sveriges del har riksdagens roll också försvagats därav, att uppgifter inom det svenska statssystemet i så hög grad delegeras till de ”självständiga” ämbetsverken. Inom dessa växer kraftigt antalet beslut. Ämbetsverkens ”självständighet” förhärligas ofta av reaktionen som en garanti för deras ”opartiskhet”. I verkligheten är den ett allvarligt hinder för den parlamentariska kontrollen över statsapparaten.

Statsledning och byråkrati styr parlamentens arbetsformer. I Sverige har riksdagen aldrig förmått samla sig till att driva igenom ett självständigt beslut på initiativ nedifrån. Dess beslut är i stort sett knutna till regeringens initiativ. Dessas innehåll är i sin tur en produkt av byråkratin.

Riksdagen är formellt lagstiftare. Men riksdagen saknar möjlighet att reellt kontrollera byråkratins tillämpning av lagarna. Därmed blir byråkratin i verkligheten alltmer en självständig lagstiftare i konkurrens med riksdagen. Detta markeras ju fler praktiska beslut som fattas inom statsapparaten byråkratiska del.

Det är inte bara så, att statsledning och byråkrati tagit ledning över riksdagen. Byråkratin har också blivit allt självständigare gentemot statsledningen. Ministerierna vet oftast inte mycket om vad som verkligen pågår ute i förvaltningen. Inga egentliga uppföljningar sker. Nyckfullheten och oenhetligheten i praxis har ökat i och med dess växande oberoende av parlamentet och regeringen. Symbolen för riksdagens kontrollmakt — justitieombudsmännen — spelar knappast längre någon reell roll. Även upprepade anmärkningar från JO leder numera inte till annat än axelryckningar och lätt irritation i byråkratin. De har upphört att ha någon maktpolitisk innebörd.

Den allt mäktigare byråkratin träder i kontakt med de ekonomiska privatintressena genom ett ständigt vidgat nät av kanaler. Detta ökar den korporativa karaktären i systemet — d v s samverkan mellan privata och offentliga ledningar och maktgrupper. Det ökar statsapparaten direkta anknytning till de ekonomiska maktkoncentrationerna.

En speciell utväxt inom det svenska systemet ökar byråkratins makt. Det är det administrativa rättsväsendet, d v s rättskipningen inte genom domstolar utan genom administrationen. Till skillnad från t ex USA och Tyska Förbundsrepubliken finns i Sverige inget domstolssystem för överprövning av administrativa beslut — vars betydelse och omfång starkt ökar. Detta är ett primitivt drag i den svenska apparaten, som alltså vissa andra kapitalistiska länder i någon

mån sökt avvärja hos sig själva.

Sedan länge är alltså den liberala demokratin på tillbakagång. Själva dess begrepp urholkas och får ny innebörd. Detta döljs i indoktrineringen. Så sker genom odlandet av en rad officiella myter. Ju fler beslut som överflyttas till byråkratin, ju mer utbredds myten om ”demokratisering” av samhället. Ju mindre riksdagen vet om praxis, ju mer talas om ”ökad insyn”. Byråkratiska procedurer framställs som ”demokratiska spelregler”. Sverige framhålls som ett land med ”urgammal” lokal självstyrelse — trots att det sedan 1300-talet aldrig funnits någon lokal administration i landet som inte inrättats uppifrån och som en förlängning av statsmakten. Till skillnad från Frankrike har det i Sverige aldrig uppstått någon lokal demokrati utifrån en från statsapparaten självständig politisk rörelse.

Är då bilden av demokratins utveckling under monopolkapitalismen uteslutande svart och negativ? Nej, också andra tendenser visar sig. Visserligen har lekmannapolitikers indragande i byråkratin inte haft stor verkan, då de hämtats i en liten krets, som redan samverkade med byråkraterna. Och visserligen har det ökade fackliga inflytandet över vissa arbetsmarknadsförhållanden åtföljts av en minskad medlemsdemokrati, liksom av en ökad förpliktelse till lojalitet med det kapitalistiskt-byråkratiska systemet som helhet. Men obestriddligen har de demokratiska fri- och rättigheterna lett till ett ökat spelrum för självständiga opinioner och opinionsrörelser nedifrån. Försök från statsapparaten att bekämpa dessa har varit mångfaldiga. Repressionen har ökat. Men detta har hittills inte hindrat en genomsnittlig stegring av det självständiga demokratiska medvetandet hos ett vidgat skikt av människor utanför den härskande klassen och apparaten.

Frågan är hur striden mellan dessa båda tendenser kommer att utfalla. Byråkratismens utveckling i den kapitalistiska koncentrationens kölvatten är en fara för demokratin. Den kan bana väg för en auktoritär väg.

Frågan blir: kan socialismen bryta denna utveckling och föra den demokratiska rörelsen upp på en ny, högre nivå. Eller blir den nedärvda byråkratismen ett element som fortlöpande stärks och som kapslar in även socialismens förmåga att bli ett demokratins sprängstoff?

Den socialistiska författningen

I det socialistiska samhället blir författningsfrågan inte längre bara en fråga om utformningen av statslivet. Den blir en fråga om utformningen av hela samhället. Den berör inte endast medborgarnas rättigheter och skyldigheter gentemot staten. Den berör dem i alla deras samhälleliga roller. Det är inte längre fråga bara om maktförhållandet stat-individ. Det är fråga om hela den samhälleliga maktstrukturen. Det är inte heller längre en fråga om statsrätt. Det är en fråga om ett systems faktiska sociala innehåll. Allt detta är en naturlig följd av att beslut och beslutsmakt inte längre kan knytas till ägande av kapital eller överhuvud till vissa individers och grupperns ansamling av ekonomisk makt. Friheten och rätten att besluta blir över hela fältet allmän.

Övergången till socialismen innebär att statsmakten blir socialistisk, d v s med hela sin apparat fungerar som maktpolitisk uppehållare av socialistiska samhällsförhållanden. En sådan socialistisk statsmakt är något annat och mer än en socialistisk regering. En sådan regering kan i och för sig bildas även under borgerliga samhällsförhållanden. Ett socialistiskt parti kan vinna ett parlamentsval och bilda regering. Men enbart av detta skäl ändrar inte statsmakten sin grundläggande karaktär. Dess maktpolitiska centrum ligger inte regeringens partipolitiska färg utan i dess verkställande roll som uppehållare av borgerliga ägande- och samhällsförhållanden. Och dessa uppehålls av apparaten — inklusive dess väpnade styrkor — oavsett regeringens partifärg. Först om och när regeringen och folkflertalet kan tvinga statsapparaten att delta i kapitalismens störtande eller alternativt upplösa sig till förmån för en ny apparat — först då blir statsmakten socialistisk, d v s ändrar sin klasskaraktär.

Övergången till socialismen innebär dessutom något mer än att statsmakten blir socialistisk. Det innebär upprättandet av en arbetar- och folkakt över hela det samhällsliga fältet — produktionslivet, boendet, naturresurserna o s v.

Det nu nämnda är en av kärnpunkterna för den socialistiska författningsteorin. Visserligen är också den socialistiska staten uttryck för arbetarmakten. Men arbetarmakten existerar ju i en mycket vidare, allmän mening. Staten och statsapparaten är inte den enda uttrycksformen.

Det finns ingen grundläggande motsättning mellan staten och arbetarmaktens övriga sidor. Klassmässigt har de samma grund. Men de är fördenskull inte identiska. Det betyder bl a att det inte finns någon garanterad frihet från motsättningar. Sådana kan mycket väl utvecklas, och de måste förutses. Vi vet att detta varit ett problem i socialistiska länder. Det vore att blunda och idealisera, om man påstod något annat. Olika delar av arbetarmakten kan avlägsna sig från varandra. Det kan ske i form av byråkratism i statsapparaten. Det kan ske genom en egoistisk lokal- och skräppolitik på arbetarmaktens basnivå. Båda företeelserna kan medföra konflikter och störningar i den socialistiska demokratin, även om de inte ändrar statens och systemets grundkaraktär.

Man måste också ta en annan fråga med i beräkningen. I det socialistiska samhället finns andra klasser och skikt än arbetarklassen. Först gradvis förverkligas klasslösheten. Det finns alltså ett avsevärt antal människor, med andra intressen än arbetarklassen och folkflertalet. Inom den socialistiska ramen kan de påverka beslutssystemet. Påverkan kan vara olika stark i systemets skilda delar. Även på denna väg kan skillnader och motsättningar uppstå mellan arbetarmaktens olika delar.

Alla dessa faktorer gör, att författningsteorin och den rättsliga utformningen av maktstrukturen inom det socialistiska beslutssystemet är viktig. Den är inte bara en ytlig, formell dräkt. Den bör utformas med omsorg för att garantera gynnsamma villkor för utvecklingen av friheten och den socialistiska demokratin innehåll.

Här har tidigare skisserats en modell för den socialistiska planekonomins sätt att fungera. Detta system blir grundläggande även för den konstitutionella (författningsrättsliga) sidan av det socialistiska samhället.

Med den skiss som här valts, blir den socialistiska författningen och beslutssystemet dualistiskt till sin typ. Det vill säga att det får två sidor, som kombineras med varandra. Det är två sidor som tillgodoser olika behov, som kompletterar varandra, men som också balanserar varandra som motvikter.

På det centrala planet kommer folkrepresentationen, riksdagen, att väljas i allmänna, fria och hemliga val med lika rösträtt — liksom nu. Detta är en av utgångspunkterna för den socialistiska demokratin i Sverige.

Därmed är dock ingalunda riksdagens roll uttömd. Den socialistiska demokratin förutsätter ett utvecklande av folkrepresentationens ställning och arbetssätt. Riksdagens roll stärks och fördjupas.

Detta är en fråga som har tre olika sidor. Den första gäller riksdagens allmänna samhällsliga maktområde. Den andra berör dess ställning inom statsapparaten. Den tredje angår dess förankring bland väljarna.

Riksdagens maktområde utvidgas helt naturligt avsevärt i den socialistiska demokratin. Hela det maktområde som förut legat i händerna på privata kapitalägare ska under socialismen övertas av folkliga organ. Riksdagen tar självklart över det centrala ansvaret för de yttre riktlinjerna och den breda utvecklingen när det gäller den socialistiska planekonomin. Huvudmål-sättningarna för planekonomin blir riksdagens uppgift. Likaså får riksdagen överta ansvaret för den översiktliga regleringen av de arbetsplats- och sociala förhållanden, som nu ligger

under kapitalägarnas och de privata företagsledningarnas makt. Överföringen av den mesta marken till folkegendom ger också ett fördjupat ansvar för riksdagen, då det gäller principerna för miljövard och fysisk planering. Överhuvud måste man räkna med att riksdagens lagstiftningsmakt starkt vidgas. Kapitalismens anarki och privatmakt ersätts på alla områden av medvetna politiska beslut.

Riksdagens ställning inom statsapparaten måste stärkas. Det är nödvändigt med tanke på hur den redan i det borgerliga samhället passiviserats i förhållande till statsledning och byråkrati. Det är särskilt nödvändigt med tanke på dess vidgade arbetsområde under socialismen. Detta får inte glida över i byråkratins händer. Därför måste riksdagen bli en mer arbetande och ledande folkförsamling, och mindre en som debatterar och beslutar om vad som föreläggs den av andra delar inom statsapparaten.

Det kan ske på olika vägar. Riksdagen kan bygga upp ett eget utredningsväsen eller ställa delar av det statliga utredningsväsendet under sin direkta makt. Riksdagen bör som lagstiftare och fattare av politiska beslut vida utförligare än nu ge föreskrifter för tolkning och tillämpning av lagstiftarnas avsikter. Stramare krav bör föreskrivas för beslutens utformning för att begränsa sådana allmänt hållna beslut, vars innehåll kan avgöras av byråkrati och statsledning utan insyn.

Framför allt måste riksdagens kontrollmakt och insyn kraftigt stärkas. JO-ämbetet är både kvantitativt och till sin konstruktion otillräckligt. Det är alltför ensidigt juridiskt, har för små resurser och lägger för liten vikt vid den aktiva granskningen i förhållande till den passiva, dvs. sagerandet på basis av framställningar utifrån. JO-ämbetet måste kompletteras.

Ett ur folkrepresentationen direkt hämtat organ för fortlöpande kontroll och inspektion av statlig och kommunal förvaltning bör tillsättas. Dess uppgift ska vara att granska och följa upp förvaltningens tillämpning av riksdagens och andra statliga organs beslut. Granskningen ska bestå t ex i systematisk genomgång av förvaltningsbeslut och domar, närvaro vid handläggning- och arbetsprocedurer i förvaltningen, genomgångar och information för de förvaltningsanställda o s v. Den genom granskningen inhämtade informationen ska återföras till riksdagen med eventuella förslag till åtgärder för att ändra fel och otillräckligheter i praxis. Lagstiftarna ska äntligen ta ett fast grepp över byråkratin. F n har varken regering eller riksdag någon egentlig bild av vad som sker ute i förvaltningen — i praktiken råder subjektivism och anarki. Den liberala statsteorin har skapat förutsättningarna härför genom sin idealistiska och dogmatiska uppdelning av lagstiftande och verkställande funktioner. Under socialismen ska lagstiftarens ledande ställning hävdas.

På ett teoretiskt plan innebär det nu sagda att gränsen mellan verkställare och lagstiftare till dels avskaffas. Inte så, att lagstiftarna ska kunna ingripa i de konkreta fallen och beslutsprocessen därkring — detta måste förbli förvaltningens sak. Men lagstiftarna följer upp och återför information, är aktiva i processen, återkommer med nya anvisningar och lagar överallt där deras granskning av praxis så motiverar. Det innebär en minskning inte bara av byråkratins utan också i viss mån av regeringens makt. Mot detta står dock att omfånget även av regeringens arbetsuppgifter ökar. Det gäller särskilt dess översiktliga organiserande och ledande uppgifter inom den ekonomiska och allmänna samhällsplaneringen. Regeringen som initiativtagare till snabba, korrigerande åtgärder på kortare sikt inom den ekonomiska politikens område kommer sannolikt att speciellt starkt markeras. Planekonomins sätt att fungera förutsätter ganska breda tidsmarginaler för alla större och mer långsiktiga beslut. Korrigeringsmekanismerna från dag till dag är däremot också ytterst nödvändiga och blir naturligen en regeringsuppgift.

Folkrepresentationens nya och vidgade roll ställer helt andra krav än nu på dess enskilda representanter.

Man kommer inte som nu att kunna ha en riksdag, där den egentliga aktiviteten och makten

utövas av en liten elitgrupp och där övriga ledamöter passiviseras i en högaktningfull attityd till ledarskapet och den byråkratiska apparaten. Man kan inte ha en folkrepresentation som — sagt utan alltför stor tillspetsning — till 3/4 består av personer, vars huvudsakliga parlamentariska uppgift är att trycka på voteringsknappar och att lyfta lönen. Inte heller går det att ha riksdagsledamöter, som vid sidan av sin parlamentariska uppgift har en serie lukrativa uppdrag eller yrken. En arbetande folkrepresentation, sådan den blir nödvändig i det socialistiska samhället, förutsätter en helt ny typ av parlamentariker.

Folkrepresentationens förankring bland folket kommer att förstärkas i det socialistiska systemet. Det sker främst genom själva den författningsmässiga uppbyggnaden och representationens nya roll. Folkegendomssektorns beslutssystem engagerar på bredaste bas de arbetande och boende. Som medlemmar av en arbetande folkrepresentation träder riksdagsledamöterna i ständig kontakt med folkegendomssektorns förtroendevalda, liksom med de arbetande överhuvud. Denna kontakt blir mer konsekvent och djup än parlamentarikernas nuvarande slumpartade kontakt vid sporadiska partimöten eller med besökande påtryckargrupper av oftast ensidigt urval.

Regionala och kommunala församlingar kommer att på motsvarande sätt få sina uppgifter fördjupade i fråga om lokal ekonomisk och fysisk planering. Det blir en följd av kapitalismens ersättande med ett medvetet, politiskt beslutssystem och den privata äganderättens ersättande med kollektiva äganformer. Det blir sannolikt också nödvändigt att ändra de beslutande församlingarnas karaktär för att också här säkra deras grepp över de nu alltför mäktiga verkställande organen. Den kommunala byråkratin är ett särskilt problem som måste ägnas stor uppmärksamhet. Här har riksdagens granskningsorgan och de lokala församlingarna en synnerligen angelägen uppgift. Kommunalbyråkratin är det borgerliga samhällets minst kontrollerade, mest godtyckliga och korruperade del.

Vi har uppehållit oss vid den ena sidan i skissen till socialistisk författning — d v s fördjupningen och vidgningen av arbetsområdet för de representativa institutioner, som tas över från den liberala demokratin.

Men det socialistiska beslutssystemet har en annan, ny sida. I den modell vi här skisserat tas beslutsmakten inom produktions- och boendesektorn över av ett system som direkt utgår från de arbetande och boende. Detta beslutssystem har folkegendomen som bas. Det fungerar parallellt med det klassiska representativa systemet — riksdag och kommunala församlingar

Den direkta folkmakten har bostadsområdet och arbetsplatsen/företaget som basenhet. Inom varje basenhet deltar samtliga arbetande respektive boende med samma rättigheter i arbetar- respektive områdesförsamlingar. Dessa församlingar väljer lokal ledning. De väljer också deputerade till de högre nivåerna i den direkta folkmaktens system. (Man kan naturligtvis tänka sig flera alternativa förfaranden — antingen kan man ha stegvisa val, så att närmast lägre nivå utser deputerade till närmast högre eller också väljes alla deputerade nedifrån basenheterna). I dessa basenheternas församlingar måste man dessutom tillämpa en lägre kvalifikationsålder än den officiella myndighetsåldern. Lärningar och unga arbetare, liksom ungdomen i bostadsområdena måste få komma till tals i arbetarefolk makten.

Systemet av deputerade inom den parallella beslutssektor den direkta folkmakten utgör organiseras dels territoriellt, dels i olika företagskombinationer. Basenheterna i en kommun har ett gemensamt beslutsorgan inom kommunen. Basenheterna i en region har ett motsvarande organ. Därutöver tillhör alla basenheter ett nationellt kombinat av företag, varje kombinat organiserat efter funktionsmässiga ekonomiska principer (vilket kan ge kombinaten en annan indelningsgrund än de nuvarande branscherna, som till stor del är föråldrade och skrämmässiga). Inom boendesektorn finns motsvarande organ på kommunal och regional bas.

Beslutsfördelningen är i princip den, att interna angelägenheter beslutas av basenheterna,

samordnande uppgifter med kommunal respektive regional räckvidd av de på dessa nivåer verkande organen. De frågor inom den centrala ekonomiska planeringen vilka är specifika för varje kombinat, beslutas i dessas organ. Diskussion och förslag rörande den centrala ekonomiska planeringens utformning och målsättningar sker i alla organ inom systemet. Beslut på en övre nivå sker på basis av systematiskt organiserad information från de nedre och återförs automatiskt nedåt i systemet.

Balansen i beslutssystemet garanteras genom att alla beslut med principiella aspekter tas över av de övre nivåerna, den praktiska utformningen och de löpande uppgifterna av basen. Basen gör också i allt väsentligt marknadskontakterna. På så sätt bevarar man ett lokalt självstyre utan att sätta basenheterna i motsägande och övermäktiga beslutssituationer, vilka innehåller konflikter mellan mål, som inte är förenliga på basnivån. Exempel: en basenhet ska inte tvingas välja mellan en utbyggnad och en miljöförstöring — högre enheter ska fatta beslut, som garanterar att eventuell utbyggnad inte förstör miljön, t ex genom att sprida kostnaden härför på den större ekonomisk-sociala gemenskapen. En basenhet ska inte fatta beslut om att inte rekrytera kvinnor — detta är ett principiellt beslut. Sådana ska fattas högt upp i systemet (i detta fall på den nationella nivån) och följande aldrig kunna ta formen av ett hinder för en viss kategori att få arbete. Och omvänt: ett högre organ ska inte besluta om en basenhet ska öka produktionen på grund av marknadens omedelbara behov — däremot ska basenheten omgående rapportera detta uppåt för att säkra plansystemets informationsbas.

Prissättning är en fråga för marknad och produktionsliv i stort, inte för en basenhet. Priser fastställs lämpligen av de nationella produktionskombinaten i samråd med det centrala planorganet.

De två sidorna av den socialistiska demokratin kan träda i relation till varandra och sammanbindas på olika nivåer. På den kommunala nivån sker en samplanering mellan kommunens organ och den direkta folkmaktens organ — dvs de deputerade som valts från basenheter inom kommunens territorium. På regional nivå sker en motsvarande samplanering. Denna förutsätter inte nödvändigtvis några särskilda samordningsorgan av typen kommunala och regionala "näringsråd". Sådant kan vara överorganisation i ett system, där informations-systemen är öppna och enhetliga på ömse håll. Däremot är det av stor betydelse, att man låter folk ur arbetarsjälvstyret inträda i olika regionala och kommunala organ. Det gäller speciellt de sociala nämnderna, domstolarna, nykterhets- och kriminalvård, det allmänna skolväsendet och universiteten. En inbrytning från arbetsplatserna i dessa föga skapande institutioner kan åstadkomma en värdefull förnyelse.

Målsättningarna för den sociala och ekonomiska utvecklingen fastställs av den nationella folkrepresentationen, riksdagen. De har emellertid inte sitt ursprung blott och bart hos riksdag och regering. De kommer dit först som slutpunkt i en process. Målsättningarna framgår ur en omfattande diskussion, där alla led, ända ner till basenheterna, deltagit. Diskussionens resultat sammanfattas och systematiseras av det centrala statliga planeringsorganet — ett nytt element i statslivet. Detta centrala planeringsorgan leds av valda folkrepresentanter — dels från riksdagen, dels från folk-egendomssystemet, dvs den direkta arbetar/folkmakten. Till sitt förfogande har organet en omfattande kader av folk med specialkunskaper, men också tvärvetenskapligt utbildade. Av särskild vikt är att organet inte inriktas på ekonomi i begränsad mening utan också anlägger sociala, etiska och kulturella aspekter i sitt planeringsarbete.

Inom det centrala planeringsorganet sker utarbetandet av de ekonomisk-sociala utvecklingsplanerna, som sedan föreläggs riksdagen. Planeringsorganet kombinerar på central nivå de båda beslutssystemen i den socialistiska demokratin — det klassiska med riksdag, regionala och kommunala församlingar samt den direkta folkmakten med dess arbetarförsamlingar på basnivå och dess deputerade på högre nivåer.

Ett par noteringar kan göras till regeringens ställning. I ett socialistiskt system ska regeringen

liksom nu vara förankrad i den centrala folkrepresentationen, d v s äga riksdagsmajoritetens förtroende (eller åtminstone vara tolererad av den). Men som framgår av den här skisserade modellen, uppnås förstärkningen av riksdagens ställning och upprättandet av den direkta arbetar/folkmaktens beslutssystem i viss grad på regeringens bekostnad. Med fler initiativ från riksdag och från folkegendomssystemet, med det centrala planeringsorganets viktiga beredande och uppföljande arbete, blir regeringen ett mer utpräglat verkställande organ än nu. Ur demokratins och maktbalansens synpunkt är detta snarast en vinst. Det får dock inte innebära att regeringen nedsjunker till att bli blott en del av den verkställande statsbyråkratin. Dess ledningsfunktioner måste klart utformas då det gäller dess befäl över byråkratin, dess möjligheter att utåt företräda nationen och att svara för kortsiktiga åtgärder inom ramen för de givna riktlinjerna. Men att ministrar inte blir lika mäktiga och uppburna av massmedia som i det nuvarande borgerliga Sverige är nog tydligt och inte något att sörja över.

Den utvecklingsmodell som här skisseras är alltså en tvåsidig, ”dualistisk” demokrati. Modellen har lanserats som ett alternativ både till en socialism med stark statsdominans och till socialism av ”syndikalistisk” typ med ringa central sammanhållning. Modellen är ett försök att underlätta den diskussion, som rör konfliktlösningen mellan staten och den direkta arbetar- och folkmakten genom att s a s ställa dem parallellt.

Modellen har uppställts just därför att debatten om socialismen, inte minst i Sverige, betraktat som central just frågan om balansen mellan statsmakt och direkt arbetar- och folkmakt. De historiska erfarenheterna visar också hur väsentligt det är att denna fråga kan lösas. Den är i hög grad avgörande för den socialistiska demokratins innehåll och det socialistiska samhällets kvalitet. Den ”dualistiska” uppbyggnaden kan tänkas underlätta en lösning av detta makt-politiska balansproblem.

Men är inte det dubbla beslutssystemet en onödig konstruktion? Klyver det inte beslutsområden som borde förenas? Varför inte låta den centrala planeringen helt tas över av statsorgan och den lokala av region- och kommunorgan? Stora nyckelföretag kunde ägas av staten, mindre mer lokalbetonade av kommunerna.

Frågan är givetvis berättigad. Men det finns tungt vägande skäl mot att låta det statligt-kommunala beslutssystemet ta över på detta sätt. För det första skapas med den kapitalistiska äganderättens upphävande en oerhörd ökning av den totala mängden samhälleliga beslut. Övertagandet av det kapitalistiska näringslivets beslutsområde förutsätter alltså en starkt vidgad samhällelig beslutsorganisation. Skulle stat och kommuner direkt svara härför, bleve det en enorm arbetsökning för dem. De representativa organen skulle inte kunna hantera detta. Följden skulle bli en jättelik ökning av byråkratin och ett undanskjutande av de representativa organen. För såvitt man inte drog in de arbetande och boende själva i beslutsfattandet och administrationen. Men då fick man alltså ändå lita till något slag av direkt arbetar/folkmakt. Och varför skulle kommunledningen då vara överordnad den? Sanningen är helt enkelt, att den erforderliga kompetensen i hög grad måste hämtas från de arbetandes och boendes led direkt, inte i de traditionella offentliga byråkratierna eller bland politikerna.

Men blir det inte opraktiskt med dubbla beslutssystem? Nej, man kan i vilket fall som helst inte ha vanlig stats- och kommunalförvaltning hopblandad med ledning av produktionen. Likaväl som man administrativt måste skilja rättsväsen, socialpolitik och fysisk planering, måste man administrativt särskilja produktionen. Samhällssektorernas inre samband får garanteras på annat sätt, ty en administrativ specialisering måste ske, om det inte ska bli förvirring. Att hålla samman alla lokala samhällsfunktioner på en gång skulle bli en övermäktig uppgift för en kommunal fullmäktigeförsamling.

Vad viktigare är: de traditionella kommunala och statliga organen saknar direkt samband med arbetsplatserna. De väljs av en samlad väljarkår i geografiska områden. Administrativt har de varken i sin verksamhet eller via valsystemet några kanaler till lokala arbetsplatser eller

bostadsområden.

Enda alternativet skulle vara att låta de representativa församlingarna väljas efter ett system, som garanterar ett sådant samband. Det vill säga: man skulle låta den direkta arbetar/folk-maktens deputerade utgöra kommunfullmäktige, riksdag o s v. Men då infinner sig en annan svårighet. Dessa deputerade, som har händerna fulla med produktionens praktiska problem, skulle plötsligt få ta ansvar också för sjukvård, elförsörjning, socialpolitik. En representation av deputerade i dessa organ är värdefull, men ett totalansvar vore orimligt. Skiljandet av produktionen från den offentliga administrationen är rent tekniskt en nödvändighet. Det dubbla beslutssystemet är alltså funktionellt motiverat. Organiserandet av den socialistiska planekonomin är en omfattande och svår uppgift. Den bör inte företas samtidigt med ett sönderbrytande av hela organisationen för det traditionella statligt-kommunala beslutssystemet. Bättre är att n formera det sistnämnda gradvis och i lugn och ro med tillvaratagande av dess existerande kapaciteter.

Men blir det inte under det ”dualistiska” systemet egentligen två statsmakter? Ja och nej. Utåt finns det bara staten som nationens företrädare. Det författningsenliga, politiska huvudansvaret för beslut rörande samhällets allmänna utveckling har folkrepresentationen och regeringen. Utan deras beslut agerar ingen annan del av det författningsenliga beslutssystemet.

Men givetvis blir riksdag och regering påverkad och beroende av det beslutsunderlag som flödar upp till centralmakten från den direkta arbetar/folkmaktens basenheter och högre nivåer. Det är ett mer direkt flöde av politiskt inflytande än det som kan organiseras via de återkommande parlaments- och kommunalvalen. Det är just detta som är idén — att göra demokratin mer direkt, ge den fler och allsidigare kanaler.

Det finns också en annan idé i ”dualismen”. Den direkta arbetar/folkmakten är just till för att kunna ta över vissa statsfunktioner. Arbetarlivets folk och människor ute i bostadsområdena ska in i den kommunala praktiken när det gäller t ex socialpolitiken. Socialpolitiken ska inte vara myndigheters omhändertagande av människor, utan medmänniskors stöd åt medmänniskor i besvärliga situationer. Ekonomisk planering ska inte vara riksdagsledamöters och regerings av byråkratin förberedda program, utan slutpunkten i en bred och omfattande folklig diskussion utifrån basnivån och uppåt. Det är ett långsiktigt utvecklingsmål för socialismen att statsfunktionerna ska spridas bland folket.

Och på kort sikt ska man ha ”dualismen” för den maktpolitiska balansens skull. Arbetarsjälvstyret och den övriga direktmakten ska ha en sådan ställning, att ingen statsmakt ska kunna undergräva den. Arbetarsjälvstyret ska dock inte i normala lägen träda i den egentliga statsmaktens ställe. Båda sidorna i systemet är bevakare av varandra. Men de är också varandras garant. Potentiellt kan man säga att det finns två statsmakter. Skulle en politisk reaktion förstöra eller förlama den ena, kvarstår den andra som den socialistiska demokratins organiserade makt.

Friheten och rätten

Frihetens problem koncentrerar sig väsentligen i tre frågor. En är de praktiska möjligheterna för människorna att utöva frihet. En annan är vilka avsnitt och vilken typ av frihet ett samhälle lägger tonvikt på. En tredje är frihetens gränser. Dessa frågor står olika, beroende på vilket slags klassamhälle som råder. Först i det klasslösa samhället blir friheten självklar, lika och odelbar.

Den klassiska liberala och den socialistiska frihetsuppfattningen har vissa gemensamma ideologiska rötter. På de klassiska frihetsprinciperna — yttrande-, åsikts- och tryckfrihet, mötes-, organisations- och demonstrationsfrihet etc. — brukar liberaler och socialister skriva under med samma varma själ.

Sedan börjar svårigheterna i frihetens praktiska villkor. Liberalerna har haft ett svalt intresse för den stora massans möjligheter att praktiskt göra bruk av friheten. De har ogärna velat diskutera sambandet mellan frihet och pengar, liksom de allvarliga inskränkningar i friheterna som följt av den kapitalistiska egendomsordningen. De har befordrat en passiv och frihetsuppfattning, som accepterat folkflertalets underkastelse under en andlig skräpkultur. De har satt den kommersiella friheten före den kulturella. Inför den växande progressiv kritik, har de ofta slagit över i auktoritär riktning. Deras tolerans håller inte inför hot mot den borgerliga egendomsordningen. Tysklands liberaler röstade 1933 för Hitlers fullmaktslag.

Men också socialismen har ett avsevärt syndaregister. Den har i sina olika former starkt ökat den kollektiva friheten, men i regel underskattat frihetens individuella sida. Den har fördjupat friheten på många områden, men samtidigt snävat in dess yttre gränser. När den i pressade lägen infört frihetsinskränkningar har dessa ofta fått bestå, även sedan läget mildrats. De har därmed byggts in i den socialistiska samhällsstrukturen. Socialismen har inte rätt förstått frågan om gränsen mellan politisk makt och rättstillämpning, vilket ibland fått närmast katastrofala följder. Också liberalerna syndar på denna punkt, men socialismen har i vissa fall förnekat själva principen.

Att blunda för frihetsproblemet sådant det ställs under socialismen vore hyckleri. Att ha en mekanisk och idealistisk uppfattning därav vore oursäktligt. Problemet kan inte tigas ihjäl eller idealiseras bort. Det ska aktivt angripas i socialismens ideologi och samhälleliga praktik.

I 1973 års svenska författning är de grundläggande klassiska friheterna formellt fastslagna. Så brukar det vara i nästan alla moderna statsförfattningar. Sådana stadganden är i och för sig inte de maktpolitiskt intressanta delarna av frihetens författningsrättsliga reglering. Intressanta är i stället de föreskrifter som gäller för möjligheterna att begränsa och upphäva friheterna. Varje samhälle hamnar vid återkommande tillfällen i lägen, där staten önskar företa sådana inskränkningar eller upphävanden. Det kan vara av situationens nödtvång, men det kan lika gärna vara i en medveten avsikt som inte framkallats av något nödtvång. En nödsituation kan också utnyttjas till att göra mer genomgripande begränsningar i friheterna än situationen i och för sig motiverat.

Reglerna för frihetsinskränkningar är i den nya svenska författningen synnerligen allmänt formulerade. I princip kan de grundlagsenliga friheterna inskränkas i obegränsad utsträckning genom enkla lagbeslut. Genom bemyndiganden på förhand kan regeringen ensam förskaffa sig befogenhet att inskränka friheterna. Författningen ger inga föreskrifter om att inskränkningar i friheterna ska kunna ske endast i bestämda situationer. De kan formellt ske när som helst. Till de något tragikomiska friheterna hör sålunda regeringsformens kapitel 2, § 3 — garantin mot telefonavlyssning och brevkontroll. Det är en frihet som redan när paragrafen godkändes av riksdagen var betydligt inskränkt — sådan avlyssning och kontroll utövas ju fortlöpande och med flit av myndigheterna mot stora grupper medborgare. Undantagna från direkta inskränkningar är tryckfriheten, som dock indirekt kan inskränkas genom allmän lagstiftning eller genom förordningar, som utvidgar eller skärper det område inom vilket tryckta uppgifter är straffbara.

Också i allmän lagstiftning och i rättsproceduren föreligger allvarliga luckor och oklarheter, då det gäller de praktiska gränserna för friheternas utövande. En rad lagbegrepp får sin innebörd bestämd helt av de politiska konjunkturen (t ex ”spioneri”, ”försök till spioneri”, ”störande av allmän ordning”, ”förargelseväckande beteende”, ”samhällsfarlig ryktesspridning” eller ”beljugande av myndighet”). De är inte relaterade till bestämda typer av situationer, ej heller till väl avgränsade slag av handlingar.

Vidare är rättsprocedurerna i grundlagsfrågor öppna för missbruk. Tryckfrihetsförordningen har kunnat sättas ur spel genom att ett formellt otillåtet förskjutande av gränsen mellan denna och brottsbalken passerat och godtagits. Dubbla åtal har företagits trots att detta är grundlags-

brott. Bestämmelser har tillämpats i samhällseliga lägen, för vilka de ej är avsedda.

Det finns inga grundlagsbestämmelser mot att lagar grundar sig på principer, vilka är oförenliga med rättsstatens principer, t ex den om indirekt skuld, "guilt by association". Det finns inga procedurer för att korrigerera att verkställande myndigheter feltolkar lagar avsiktligt (lagen om "tillfälligt omhändertagande"). Det finns en rad bestämmelser, som skyddar myndigheter från insyn men inga som skyddar en medborgare som bryter sekretess i de fall denna använts för att dölja olagligheter eller missbruk. Slutligen finns — som aktuella erfarenheter visat — inga gränser för vad statligt underrättelseväsen får göra eller inte. Statliga säkerhetsorgan står i sin verksamhet utanför lagen.

Det allmänna intrycket är inte, att friheterna är särskilt starkt förankrade i den svenska författningen. Tvärtom är de ovanligt allmänt och diffust behandlade. Det är tekniskt sett förhållandevis enkelt att kringgå och uppluckra dem.

Det socialistiska författningsarbetet ska ta sikte på att förse de medborgerliga friheterna med betydligt effektivare juridiska garantier.

Den socialistiska författningen ska utvidga de författningensliga friheterna och skärpa skyddet kring dem. Det kan ske i huvudsak genom följande åtgärder:

Ytterligare friheter ska grundlagsfästas: strejkrätten, rätt till demokratisk självstyrelse på arbetsplatser, i bostadsområden, undervisningsanstalter och vårdinstitutioner samt skyldighet för alla enskilda organisationer att tillämpa genomförd medlemsdemokrati.

Kvinnornas rätt till fullständig likställighet med männen ska grundlagsfästas. Frihet från diskriminering på grund av ras, åsikt, nationalitet o s v ska grundlagsfästas. Flyktingsrätt till asyl ska grundlagsfästas. Barnens rättigheter ska grundlagsfästas. Tvivelaktigheter som terroristlagen eller lagen om tillfälligt omhändertagande ska förklaras grundlagsstridiga.

De i författningen inskrivna fri- och rättigheterna ska i princip inte kunna inskränkas eller upphävas genom allmän lag. De ska kunna förändras i den för grundlagsparagrafer föreskrivna ordningen — två riksdagsbeslut med mellanliggande val.

De situationer, där inskränkningar i friheterna i annan ordning ska kunna ske, ska förse med stränga kvalifikationskrav och särskilt preciseras: krigsfara, epidemier, svårare inre oroligheter. Endast de friheter ska kunna inskränkas, som har direkt med situationen att göra. En epidemi är t ex skäl att inskränka församlingsfriheten men inte tryckfriheten.

Frihetsinskränkningar, som regeringen ensam i nödsituationer företagit, ska efter en kortare tid alltid föreläggas riksdagen för godkännande. Regeringens nödfallsbefogenhet ska räkna begränsad tid.

Regeringen ska under inga omständigheter tillåtas att genom förhandsbeslut eller allmänna bemyndiganden från riksdagen hålla en reserv av frihetsinskränkande bestämmelser, som sättes i verket vid behov. De situationer då inskränkningar får ske ska vara fasta och preciserade. De ska vara preciserade i grundlag,

Tryckfriheten ska stärkas. Tryckfrihetsförordningens karaktär av exklusiv (ensam) straff- och processlag ska garanteras. Brott som utgör förberedelser eller led i begåendet av tryckfrihetsbrott ska bedömas gemensamt med tryckfrihetsbrottet.

Offentliggörande av sekretessbelagd uppgift ska vara straffri, om offentliggörandet syftat till att uppenbara brott eller felaktighet inom förvaltningen.

Gränserna för brott mot staten ska preciseras. De ska knytas till förövarens medvetna avsikt och handlingarnas faktiska effekt och betydelse. Begrepp som "eventuellt uppsåt" och "indirekt uppsåt" ska utmönstras. Brott under benämningar som "samhällsfarlig ryktes-spridning" eller "beljugande av myndighet" ska kunna beivras endast i särskilda

nödsituationer, om vilka grundlagen talar.

Underrättelseverksamhet ska försiggå med användande endast av de metoder vilka finns särskilt föreskrivna. I inget fall ska i underrättelseverksamhet tillåtas handlingar, vilka strider mot svensk lag. Regeringen ska godkänna med vilka främmande länders underrättelsetjänst samarbete ska få ske. Ansvarig minister ska underrättas om uppgifternas art.

Åtskilligt kan sålunda göras för att bereda starkare rättsliga garantier för de medborgerliga friheterna. Det väsentliga är emellertid de praktiska betingelser för friheten, som det socialistiska samhället kan skapa.

Upphävandet av de kapitalistiska egendomsförhållandena och införandet av folkegendom och arbetarsjälvstyre ökar i en oerhörd grad friheten, makten över den egna tillvaron, engagemanget i den samhälleliga verkligheten. överallt blir människan infogad i beslutssystem — det må gälla målen för den socialistiska produktionen, det må gälla om man ska plantera träd i sitt bostadsområde. Överallt diskuterar och beslutar människorna över de samhälleliga förhållandena. Systemets praktiska möjligheter att fungera består just däri.

De arbetandes självstyre och den socialistiska planekonomin förutsätter att befolkningens breda skikt engageras i ett utbildningssystem vars mål är att tekniskt-administrativt och socialt-politiskt skola fram en kompetens och en självständighet, som svarar mot självstyrets behov av utveckling. Detta ökar friheten.

Genom mobiliseringen av alla mänskliga reserver i den socialistiska produktionen undanröjs grunden för en rad former av socialt beroende, både det som drabbar kvinnorna, det som drabbar de s k handikappade, det som drabbar de till AMS-apparatens surrogatlösningar hänvisade människorna. Allt detta ökar friheten.

Möjligheterna att rent praktiskt utöva fri- och rättigheter kommer även de att vidgas i det socialistiska samhället. Diskussionsfrihet i samhälleliga frågor hålls inte längre ute från arbetsplatserna, den blir i stället en del av arbetslivet. Genom det folkliga beslutssystemet, den direkta demokratin, framtvings också ett undanröjande av yttre svårigheter för diskussion och mötesverksamhet. Inga privata intressen, inga kostnader behöver längre försvåra tillgängligheten till mötesplatser och platser för opinionsbildning och propaganda. Sådana finns automatiskt i anslutning till arbete och boende. Allmänna platser är folkegendom — varuhusledningar och myndigheter har inga befogenheter att utestänga opinionsbildning från sådana platser. Detta ökar friheten

Socialismen har alltså alla förutsättningar att utvidga utrymmet för människornas fria beslut. Den har också alla möjligheter att fördjupa frihetens innebörd — d v s förvandla den från i huvudsak en frihet att tycka, till en frihet att bestämma. Den borgerliga frihetsuppfattningen är begränsad till en tämligen passiv inställning i detta avseende. För liberalismen har huvudsaken i regel varit statens och myndigheternas passiva tolerans mot förekomsten av olika åsikter. Men friheten blir i djupare mening ett sken, om den väsentligen består i rätten att framföra åsikter, som maktpolitiskt inte betyder något. Friheten att inte frukta repressalier, därför att man har en viss åsikt, är oerhört viktig. Men den är fortfarande bara en halv frihet. Det är en maktlöshetens passiva frihet. De socialistiska produktions- och ägandeförhållandena öppnar vägen för den aktiva friheten, en frihet till makt över den egna och den samhälleliga tillvaron.

I denna kvalitetsskillnad hos den socialistiska friheten ligger en stor vinning, men också roten till problem. Dessa problem finns på tre plan. Dels kan i viss utsträckning motsättningar uppstå mellan frihetens olika sidor. Dels skärps frågan om frihetens yttre gränser. Slutligen framträder frågan om förhållandet mellan politisk och rättslig teori i det socialistiska samhället och i den marxistiska ideologin. Alla dessa problem är bekanta från de socialistiska ländernas samhälleliga praktik.

De finns i och för sig redan i den borgerliga samhällsformen, men ställs under socialismen på

ett annorlunda sätt.

Den passiva friheten — vad vi summariskt kallat friheten att tycka — är till sin natur individualistisk och i princip socialt odisciplinerad. Dess värde består just i att den ska kunna vara det. Den aktiva friheten, friheten att besluta och utöva makt förutsätter en helt annan grad av social disciplin. När beslut på en arbetsplats eller en deputeradeförsamling är fattade, måste individuella åsikter träda tillbaka till förmån för det kollektiva handlandet. Om friheten inte är i stånd att frambringa en sådan kollektiv disciplin i handlandet, blir självstyret inte i stånd att fungera. Uppstår sådana brister i dess handlingskraft, skapas utrymme och motiv för centralistiska och byråkratiska krav på att ingripa i beslutsprocessen.

Socialismen och dess självstyrelseformer innebär en ökning av friheten, men då företrädesvis den kollektivt utövade friheten. Detta är inte en frihet som man bara kan ”åtnjuta”. Det är en frihet som ställer helt nya krav på arbetarklassen och folkflertalet. Att lyda andras order kräver en auktoritär disciplin. Att lyda order, som man själv beslutat om kräver social självdisciplin och den är svårare att skaffa sig. I det kapitalistiska samhället får flertalet människor bestämda order. På den privata sektorn kan de tillåta sig en åsiktsfrihet, som är avskild från deras sociala tillvaro och vars innehåll inte alltid är särskilt brett, eftersom de är färgade av den auktoritära sociala miljön. I det socialistiska systemet blir det på ett mycket direktare sätt en motsättning inom människan själv mellan behovet av individualism och kravet på kollektiv självdisciplin. Under socialismens utveckling kommer denna motsättning att kunna upphävas. En förutsättning är att den ekonomiska utvecklingen medvetet inriktas på klassernas avskaffande. En annan förutsättning är utvecklandet av sociala livsformer, som befrämjar en större öppenhet till de sociala gemenskaperna och en alltmer självklar förmåga till frivillig social hänsyn. Men vägen dit är mycket lång, och i socialismens uppbyggnadsskede kommer motsättningen att göra sig gällande. Den kan ta sig uttryck i individers undandragande från ansvar som de upplever som en börda eller i missnöjesreaktioner mot det lokala kollektivet. Detta måste hindras från att utlösa bestående konflikter in om kollektivet, liksom frestelser från den valda ledningen att med rent administrativa metoder uppehålla sammanhållning och handlingskraft. Väl utformade rättigheter för individen om juridisk trygghet till arbete kan mildra farorna. Av särskild betydelse är att en självständig fackföreningsrörelse har en stark ställning i det socialistiska samhället och kan föra en dialog på medlemmens vägnar med produktionsgemenskapen och dess valda ledning. Av största betydelse är också, att en konflikt av nämnda slag tas om hand inom den lokala gemenskapen på ett skapande sätt. Triangeln individ-fackförening-produktionskollektiv får inte brytas. Dess sidor måste ständigt samverka för att skapa balans och lösa konflikter.

Vi leds automatiskt över till den allmänna frågan om frihetens yttre gränser. Kommer den socialistiska samhällsformen att innebära problem för bredden på åsiktsfriheten och på minoriteters situation? Rent allmänt tycks det inte bereda några svårigheter att tvärtom vidga utrymmet för åsiktsfriheten. Just de folkliga beslutsformerna kommer att aktivera en diskussion, där bredden blir större än nu. De praktiska förhållandena underlättar, som nyss konstaterats, för såruppfattningar att komma till uttryck. Lättillgängligheten till offentlig uppmärksamhet kommer att öka genom att restriktioner för framträdande i olika sammanhang minskar. Den kapitalistiska egendomsordningens avskaffande innebär också, att köpt propaganda inte kan förekomma, i varje fall inte i nämnvärd utsträckning. Det bör öka möjligheten för åsikter med små ekonomiska resurser bakom sig att göra sig hörda.

Man kan trots detta ställa frågan: när åsiktsfriheten inte längre är en fråga om en passiv frihet att ”tycka”, när åsikter verkligen får en maktpolitisk betydelse — kan då frestelsen för majoritetsintresset att minska toleransen mot en minoritet med i sammanhanget ”irriterande” åsikter förstoras?

Svaret är, att en sådan frestelse uppenbart föreligger. När framförandet av en viss åsikt verkli-

gen betyder något, blir den alltid för vissa intressen ”farligare” än tidigare, när tyckandet saknade maktpolitiskt genomslag. Detta har föranlett inskränkningar i den politiska åsiktsfriheten i många socialistiska länder. Vissa avvikande uppfattningar har juridiskt klassificerats som t ex ”förtal” mot staten eller nationen. Den politiska delen av strafflagstiftningen har utsträckts.

Nu ligger dock inte problemet däri, att åsiktsfriheten i vissa avseenden inskränkes, att vissa offentliga yttranden är straffbara. Sådana inskränkningar är nödvändiga i varje klassamhälle. De accepteras med vissa nyansskillnader både av den liberala och den socialistiska demokratins teori.

Ingen reser rimligen invändningar mot att ett socialistiskt samhälle förbjuder propagerandet av anfallskrig. I det socialistiska Sverige finns det alla skäl att behålla nuvarande lag om hets mot folkgrupp. Överhuvud finns det motiv för att straffbelägga sådan propaganda, som hävdar tesen om vissa människogrupperns mindervärdighet i jämförelse med andra, det må sedan gälla kvinnor, zigenare, invandrare eller homosexuella. Det ligger direkt i det frihetliga tänkandets intresse, att staten markerar en ideologisk hållning i sådana allmänhumanistiska frågor. Staten stöder ju därmed uppenbarligen den ideologiska kamp, som både av socialistiska och liberala demokrater måste föras gentemot fördomar på nämnda områden. Det är här fråga om att staten skyddar vissa människor från andra. Det är inte fråga om att staten främst skyddar sig från kritik mot sig själv eller mot rådande samhällsordning.

När staten inskränker möjligheterna till kritik mot rådande samhällsordning är det därför ett delvis väsensskilt problem från de nu nämnda skyddsbestämmelserna. Vad det handlar om är risken för att under socialismen viss typ av allmän samhällskritik som sådan görs straffbar eller eljest försvåras med offentligt-administrativa medel.

Utan att här ta upp de speciella lägen och de historisk-politiska bakgrunder, vilka präglar de nuvarande socialistiska länderna, bör det otvetydigt fastslås bland svenska kommunister, att kriminalisering av samhällskritiska yttranden principiellt är lika litet försvarbara i den socialistiska som i den liberala demokratin.

En del socialister kommer då omedelbart att ropa: ska inte socialismen och den socialistiska staten skydda sig mot försök att undergräva, sabotera eller störta det socialistiska systemet?

Jo, naturligtvis. Det ska ske i de preciserade nödsituationer och med de preciserade inskränkningar i friheterna, vilka förutses i författningen.

Men det ska icke ske genom att införa åsiktsbrott i vanlig strafflagstiftning. Det ska heller icke ske genom lösliga och efter de politiska konjunkturerna växlande tolkningar av vad som är ”statsfientligt”. På detta område föreligger missförstånd i den marxistiska diskussionen. Marxismen har i sin statsteori helt riktigt klargjort de klassmässiga och maktpolitiska realiteter, som ligger bakom begrepp som stat, frihet, demokrati, diktatur o s v. Det finns ingen neutral stat. Det finns ingen neutral frihet i ett klassamhälle. Bakom staten står i sista hand alltid det obegränsade våldet. Friheten betingas av klassförhållanden.

Det handlar dock icke om riktigheten av denna analys. Frihets- och rättsproblemet under socialismen rör sig inte därom. Den marxistiska statsteorins riktighet berättigar inte slutsatsen, att se det enbart som en maktfråga var gränsen ska gå för statlig maktutövning mot socialismens fiender. Drog man en sådan slutsats, blandar man samman de lägen i vilka motsättningen mellan socialismens anhängare och motståndare är öppet antagonistisk (oförsonlig) med de lägen där den icke tar sig sådana oförsonliga uttryck. Ett klassintresse, som i sin grund är oförsonligt till den socialistiska staten och arbetarmakten, framträder fördenskull inte i alla lägen i sin oförsonliga form. Det är bara i speciella fall så sker. Det kan därför aldrig vara för- enligt med marxistisk rättsuppfattning, att kriminalisera vissa åsiktsyttringar utan att fråga inom ramen för vilken omedelbar samhällelig motsättning de uppträder. Insikt om de grundläggande maktpolitiska realiteterna är absolut ingen frisedel för maktpolitisk cynism och

administrativ urskillningslöshet. Överhuvud är kriminalisering av åsiktsyttringar, vilka riktar sig mot staten och systemet, maktpolitiskt och i synnerhet juridiskt fullständigt ologiska och ändamålslösa.

Vad en statsmakt — socialistisk eller ej — har skäl att skydda sig mot, är lägen och handlingar, vilka utgör faktiska hot mot dess författningsenliga auktoritet. Det är alltså inte handlingens innehåll eller art i och för sig, som har någon betydelse. Inte heller har det betydelse vem som företar handlingen. Av betydelse är juridiskt sett enbart vilken maktpolitisk effekt handlingen får eller direkt avses resultera i.

Det är själva hotet eller störandet av den författningsenliga ordningen som staten behöver skydda sig mot. Skyddet behöver inte riktas allmänt mot handlingar som endast under vissa speciella betingelser kan innebära sådant hot. Lagbestämmelser som riktar sig mot vad som allmänt kallas "antisocialistisk propaganda" eller använder liknande begrepp är därför politiskt förkastliga i den socialistiska demokratin. De är dessutom juridiskt irrelevanta i förhållande till det problem de utger sig för att vilja lösa.

Vidare är det juridiskt ointressant vem som företar en handling med författningsstridiga effekter. Den rättsliga bedömningen av handlingen får inte påverkas av vad den som företar handlingen i övrigt är för person. Det betyder, att gränsen för vad som är straffbart inte får varieras med hänsyn till gärningsmannens grundinställning till staten eller den författningsmässiga ordningen. En handling ska bedömas lika och påföljden för samma handling bli lika, oavsett om handlingen begås av en som är fiende till hela socialismen eller av en som accepterar den i andra stycken än de som handlingen är riktad mot.

Vad mera är: en person kan hata socialismen. Vederbörande kan vara anhängare av socialismens störtande med författningsstridiga medel och ha en önskan om att detta ska ske. Att det i den socialistiska demokratin ska vara fullt lagligt att i och för sig hysa en sådan inställning, är uppenbart. Hysandet av önskemål är ju f ö inte ens juridiskt åtkomligt. Vederbörande ska t o m offentligt i tal och skrift kunna ge uttryck för denna önskan — även detta ska vara lagligt. Det är hela tiden fråga om effekten, inte om åsikten. Det är hela tiden fråga om att effekten blir ett hot mot den författningsenliga ordningen, inte att den riktar sig mot denna ordning som sådan. Endast i preciserade nödsituationer får ett propagerande av åsikter karaktär av hot mot författningsenlig ordning — och propagerandet måste då f ö också ske systematiskt och inte individuellt för att reella hot ska kunna uppstå. Ett aldrig så hatiskt propagerande är juridiskt ointressant så länge det inte innebär ett faktiskt hot.

De nu diskuterade problemen för oss in på frågan om socialismens rättsuppfattning och rättsteori. Under kapitalismen har de socialistiska och kommunistiska rörelserna kämpat för de demokratiska fri- och rättigheterna med mod och konsekvens. Ett överväldigande antal av dem har mist livet i kampen. Det är mot denna bakgrund lika otillfredsställande som tragiskt, att den socialistiska rättsteorin inte varit fastare och klarare utformad. Förrän så sker föreligger inga garantier mot de ödesdigra auktoritära tendenser, som visat sig kunna slå igenom även under socialistiska samhällsförhållanden.

Även i rättsteorin föreligger en brist och en vulgarisering av den marxistiska samhällsuppfattningen. Marxismen hävdar helt riktigt, att det icke finns någon objektiv, allmängiltig rättsuppfattning. Rättsuppfattningen är en produkt av klassamhället. Den speglar den härskande klassens värderingar och intressen. Rättsväsendet och rättstillämpningen grundar sig härpå. Det finns inga neutrala lagar och inga neutrala domare. Det finns inget "oberoende" rättsväsen, i betydelsen oberoende från klassförhållanden. Allt rättsväsen utgör någon form av klassjustis.

Denna i och för sig nyktra och riktiga tolkning av förhållandena har emellertid vulgariserats och missbrukats. Den omständigheten att rättssystem och rättstillämpning aldrig kan ha ett absolut oberoende, motbevisar eller hindrar inte alls, att de kan ha ett relativt oberoende. Att rättsväsendet ytterst är ett medel för den politiska makten, betyder inte att det är eller måste

vara ett passivt medel utan en egen auktoritet.

Karaktären av klassjustis är en allmän ram för varje rättssystem. Men inom ramen kan råda olika förhållanden. Det kan råda fasta regler, klarhet och konsekvens i rättstillämpning och lagstiftning. Det kan råda brist därpå. Det kan råda rimlig jämvikt mellan åklagare och anklagad och mellan parter. Det kan råda slagsida i utgångsläget. Procedurreglerna kan lämna större eller mindre utrymme för manipulering av rättegången. Fastheten, konsekvensen och den förutsebara proceduren är rättsstatens främsta kännetecken. De kan finnas oavsett systemets karaktär av klass-justis. De kan saknas oavsett typen av klassjustis. Saknas de är det ett hot mot friheten och demokratin.

I många socialistiska länder har man tillämpat rättssystem, som åtminstone under långa perioder saknat de väsentliga rättsstatliga kännetecknen. Det har förekommit också i många borgerliga länder. Även det system, som tillämpas i Sverige har i detta avseende brister. Allt detta ökar den socialistiska demokratin förpliktelse att hävda och befästa den rättsstatliga karaktären hos sitt rättssystem.

I en rättsstat skiljer man på lagstiftande och dömande funktion. I Sverige är detta en huvudprincip, låt vara att den ingalunda iakttages konsekvent. Många rättsfall avgörs i praktiken som makt- och konjunkturfrågor. Trafiken över gränsen mellan lagstiftare och domarmakt är vissa tider nog så livlig.

Förhållandet lagstiftare-domarmakt är också faktiskt mer komplicerat än vad den klassiska maktindelningsteorin ger vid handen. Denna feltolkas ofta, eller tolkas inte alls.

Det är exempelvis inte så enkelt, att ju friare domstolarna är att tolka och tillämpa lag, desto större är rättssäkerheten och friheten. Följden av detta blir dels, att rättssystemet kommer att bygga på domarnas värderingar, dels att domarna upphöjs till lagstiftare genom ett omfångsrikt prejudikatssystem. Det medför i sin tur en efterblivenhet i praxis i förhållande till samhällsutvecklingen.

Ett rättssystem, som ska bygga på framåsyftande värderingar måste ha aktivare lagstiftare, som riktar in tillämpningen genom generella tillämpningsanvisningar. En rättsstats kännetecken består ju inte däri att domarkåren får husera inom vidast möjliga ramar. Den består däri, att lagstiftaren bestämmer ramar för domstolarnas verksamhet och sedan avstår från att ingripa i tillämpningen för enskilda fall. Hotet mot domstolarnas oberoende kommer inte från lagstiftarna utan från statsledningen och byråkratin. Rättsstaten kräver, att domare inte ska behöva riskera påtryckningar. Men den kräver minst lika mycket, att domstolarna är underkastade en generell politisk-konstitutionell ansvarighet. Vissa borgerliga teoretiker tycks tro, att domstolarna står fria från sådan kontroll och vid sidan av den politiska makten. Ingenting är mer absurt. De står under konstitutionell kontroll. Denna utövas av den politiska makten, d v s folkrepresentationen. Det är bara denna som kan tolka grundlag.

När allmänna domstolar — som i IB-affären tolkar grundlag är det författningsbrott. Det är en uppgift för grundlagstiftaren ensam, alternativt för en särskild författningsdomstol, till vilken lagstiftaren delegerat sin rätt.

Inte heller är folkrepresentationen förhindrad att i rättsstaten när som helst diskutera och kritisera domstolarna. Det gäller inte bara deras allmänna praxis. Det gäller också konkreta rättsfall. Det är en författningsteoretisk missuppfattning, att folkrepresentationen inte får diskutera rättsfall. En sådan diskussion är absolut nödvändig för att fortlöpande garantera det demokratiska innehållet i rättssystem och tillämpning. Det är i synnerhet nödvändigt för att hindra eftersläpning i praxis. Vad folkrepresentationen däremot aldrig får göra i en rättsstat är att besluta i rättsärenden.

Den socialistiska rättsteorin kan således avvisa den stalinistiska (vulgärmarxistiska) uppfattningen av domstolarna som en osjälvständig förlängning av den politiska makten. Den

kan också avvisa den borgerliga teori, som mer eller mindre vill göra rättstillämpningen till en den juridiska byråkratins ensak. Ingen av dessa uppfattningar kan ge bidrag till utvecklingen av ett demokratiskt och för medborgarna i ett socialistiskt samhälle säkert rättssystem.

Pluralism och socialism

Skulle ett socialistiskt system i Sverige innebära flerpartisystem? Och hur skulle i så fall situationen bli för partier, som företrädde icke-socialistiska uppfattningar?

På den första frågan är svaret, att den obegränsade organisationsfrihetens princip skulle råda. ”Folket formar fritt sina organisationer”, heter det i VPK:s partiprogram. Detta innebär självfallet flerpartisystem. Inom laglighetens ramar ska alla organisationer verka fritt i det socialistiska Sverige.

Partiers och andra organisationers arbete underlättas rent praktiskt av de socialistiska samhällsförhållandena. Som konstaterades i förra avsnittet vidgas utrymmet och minskar kostnaderna för opinionsbildande verksamhet överhuvud. Men den socialistiska demokratin ändrar även i vissa andra hänseenden de traditionella politiska partiernas villkor.

Genom att det inte längre finns stora privatföretag, kan inte partier finansieras från små privata finansgrupper med stora resurser. Man kan alltså under socialismen inte längre köpa åsikter och propaganda i stor stil. Det kommer också att bli nödvändigt med förbud eller begränsningar för partier att ta emot materiellt stöd från utländska intressen. Försök från exempelvis USA att ekonomiskt understödja satellitpartier i Sverige måste rimligtvis förhindras och olagligförklaras.

På samma sätt vore det orimligt att under socialismen kunna finansiera partier genom att kollektivansluta andra organisationer. Sådana förfaranden är principiellt helt oförsvarbara. Oavsett de — något tvivelaktiga — historiska traditioner, som på detta område utbildats i svensk arbetarrörelse, har kollektivanslutningen definitivt överlevt sig själv i den socialistiska demokratin. Kommunistiska partier har alltid förkastat kollektivanslutning.

Det blir praktiskt lättare och billigare att bedriva opinionsbildning under socialistiska förhållanden. Genom självstyrelsesystemet i bostadsområden och på arbetsplatser skapas också helt nya kanaler för folklig påverkan och diskussion. Detta kan med stor sannolikhet medföra, att politiska frågor i ökande grad drivs via andra vägar än det traditionella partisystemet.

Partierna blir kanske inte de enda som nominerar kandidater till de valda församlingarna. Partisystemet har sina begränsningar. Urvalet av kandidater har oftast gynnat folk i etablerade positioner. Det finns fortfarande en påtaglig stelhet i urvalssystemet. Inom arbetarsjälvstyrets ram är personval bestämt att föredra, och det kommer att gynna andra och säkerligen bättre urvalsprinciper än partisystemet. Det är i så fall en breddning av den demokratiska basen, som är värdefull.

I den socialistiska demokratin är det sålunda troligt, att kandidater till riksdag och kommunala församlingar kan nomineras även direkt från arbetsplatser och bostadsområden. Möjligt är, att fackliga organisationer, kvinnorörelser, miljögrupper och andra kommer att självständigt blanda sig i nomineringen. Den friheten ska de givetvis ha. Det är en vitalisering av demokratin. Det gamla partisystemets monopol är ju varken nödvändigt eller önskvärt i en mer utvecklad demokrati som den socialistiska. Det har i det borgerliga samhället alltmer fått funktionen att överskylla verkliga meningsskiljaktigheter och därmed förfälska och förflocka både den politiska diskussionen och folkviljans uttryck.

Det finns ett brett skikt av människor, som kan tillföra samhällsarbetet insatser och idéer, men som fördenskull inte nödvändigtvis är beredda att sluta sig till något parti. Dessa människor bör den socialistiska demokratin på allt sätt ta tillvara. En relativ nedtoning av partisystemets dominans är ingen nackdel. Visserligen heter det att partier är fria staters liv, men den

politiska friheten består dock i mera än bara partier.

På vilka grunder kan då borgerliga partier verka inom den socialistiska demokratin?

De kan verka på samma författningsenliga grunder som alla andra organisationer, inklusive det kommunistiska partiet. De ska öppet kunna föra fram sina åsikter och program. De ska öppet kunna kritisera samhällsförhållandena och det socialistiska systemet. För dem som för andra går gränserna där författningen bestämmer. Vi har förut beskrivit den socialistiska författningen. Vi har redogjort för de förstärkningar av fri- och rättigheterna som är angelägna för det socialistiska författningsarbetet. Dessa förutsättningar gynnar ett fritt meningsutbyte och omger det med säkrare garantier än nu.

Vad den socialistiska demokratin kräver av ett icke-socialistiskt parti är alltså, att det ska verka på författningens villkor. Det har frihet att propagera för ändringar i författningen, på det sätt denna föreskriver. Ett sådant partis handlingar är tillåtliga eller straffbara på samma villkor som andra partier.

Får då ett icke-socialistiskt parti förespråka en återgång till det kapitalistiska systemet? Ja. Framförandet av åsikten som sådan är naturligtvis laglig. Vad som tillåts enskilda individer får i detta hänseende också tillåtas partier.

I förra avsnittet behandlades frågan, vad som skedde om en individ offentligt förespråkade socialismens störtande med olagliga medel. Vi fastslog då, att även detta var tillåtet, så länge det rörde sig om en allmän åsiktsyttring. Detsamma måste i princip gälla för partier. Nu får ju emellertid en massiv propaganda till förmån för författningsfientliga åtgärder en annan dimension, när det framförs av ett helt parti. Ett parti når alltså tidigare än en enskild individ den gräns, när propagandan blir till ett verkligt hot mot den socialistiska författningen. Likväl är det klart, att det endast är i de författningsenligt förutsedda formerna, som ett sådant hot kan förklaras föreligga. Åsiktsyttringen är som sådan icke straffbar. Det fordras att den innebär konkret hot eller innehåller uppmaningar till olagliga handlingar. Lagliga repressalier mot partiet som sådant — i form av t. ex. organisationsförbud — ska inte kunna följa annat än när partiet i fråga identifierat sig med den olagliga propagandan. Vad som sägs från grupper eller enskilda utan en partilednings stöd, eller med dess direkta avståndstagande, ska givetvis endast kunna föranleda individuellt ansvar.

Det finns kanske de som menar, att det ligger en fara för socialismen i att visa en så hög grad av tolerans. De anser, att detta är att blottställa sig för reaktionens angrepp.

Socialismen löper alltid faran att bli angripen av reaktionen. Den faran kommer att finnas så länge reaktionen kan räkna på stöd från någon stark utländsk kapitalistisk stat. Frågan gäller hur faran bäst kan mötas. Klara skäl talar för att socialismen bör förenas med en mycket hög grad av åsiktstolerans högre än i dagens Sverige. Det är både en fråga om socialismens livskvaliteter och en fråga om dess praktiska skydd mot fiender.

Försök att inskränka den lagliga åsiktsramen motverkar i flertalet normala fall sitt eget syfte. Inskränkningarna påverkar aktionsutrymmet även för helt andra grupper än de öppet reaktionära. De skapar en allmän praxis och stämning mot samhällskritiska åsikter överhuvud.

Oerhört många borgerligt tänkande människor är beredda att visa lojalitet mot den författningsenliga ordningen under socialismen, om inte annat så just för att den är författningsenlig. Det vore fullständigt felaktigt att skapa sådana begränsningar i deras åsiktsfrihet att de likställdes med den författningsfientliga reaktionen eller så att en oberättigad skugga kastades även över deras lojalitet. En lojal opposition bör bemötas lojalt och inte diskrimineras. Diskriminering kan bara bidra till att driva den i armarna på den öppna reaktionen.

Inskränkningar i åsiktsfriheten drabbar också alltid indirekt alla positivt och konstruktivt syftande kritiker. Sådan kritik kan aldrig göra rätt verkan annat än inom ramen för en hög-

gradig allmän tolerans. Man måste ta det goda med det dåliga. Begränsningar skulle drabba även kritik från socialismens anhängare. Det skulle skapa stelhet i socialismens utveckling. Det skulle tendera att skapa en ”officiell” version av socialismen, som skulle hämma det fria och vetenskapliga tänkandet.

Slutligen skulle begränsningarna i den lagliga åsiktsramen faktiskt försvåra i stället för underlätta kampen mot reaktionen. En reaktionär stämning, som möts med administrativa repressalier lär sig snabbt att bli mer disciplinerad. Den blir därmed svåröverskådligare och farligare. Den blir svårare att bekämpa. Man vet aldrig hur stort dess inflytande kan bli i ett eventuellt krisläge. Att driva den under jorden är detsamma som att kraftigt öka den socialistiska statsmaktens beroende av byråkratins säkerhetsorgan — ett beroende som i sanning icke är något att eftersträva. Socialismen ska inte ha någon stat i staten.

Reaktion och borgerliga åsikter kan effektivast bekämpas öppet — genom fri diskussion och öppen kamp ute i samhällslivet. Det är först då man kan tvinga fördomarna ut i ljuset och avslöja dem. Det är först då man i verklig mening kan göra slut på dem — inte bara kapsla in dem, driva dem in i ett svåråtkomligt dunkel för att i ett senare skede tvingas se dem blossa upp igen.

Vi kommer till en annan, nära nog klassisk fråga. Om man har fri åsiktsbildning, fria och hemliga val samt borgerliga partier — vore då en återgång från socialism till kapitalism möjlig i lagliga former? Frågan rör vid ett ytterst väsentligt förhållande. Men den är fullständigt felaktig och orealistiskt ställd. Den bygger på den klassiska liberala vanföreställningen att byte av politik och byte av samhällsförhållanden är liktydigt med byte av ministrar.

Först och främst är övergången till socialismen betingad av en objektiv social utvecklingsprocess. Denna kan aldrig i längden hållas tillbaka, än mindre kan den fås att gå i motsatt riktning. Det vore lika orimligt som att i det kapitalistiska Sverige föreställa sig att man kunde återgå till feodalismen. T. o. m. om man hade stor majoritet för den sistnämnda åsikten, skulle den aldrig gå att förverkliga. En reaktionär seger i socialismens tidiga uppbyggnadsskede kan naturligtvis i och för sig betyda att det fortfarande är praktiskt möjligt att överlämna produktionsmedlen till de forna ägarna. Men ju mer etablerat det socialistiska systemet blir, desto omöjligare blir det rent praktiskt att övergå till något annat. Det är då lättare för reaktionen att på olika sätt vinna inflytande inom den socialistiska organisationen utan att rubba dess yttre former.

Varje förnuftig människa inser, att man inte kan byta samhällssystem vart tredje år. Om borgare och socialister ömsevis vinner valen, kan de inte byta ut ett helt socialt systems organisation och innehåll. Sociala omvälvningar av detta slag går bara inte till på det sättet. Följden skulle endast bli en konstant samhällskris, som aldrig kunde lösas inom den författningens ramen. En ren maktstrid skulle uppstå, som avgjordes genom att ena sidan tvingade den andra till underkastelse.

Det avgörande skälet i frågan ligger emellertid på ett annat plan. Teoretiskt vore det möjligt att borgerliga grupper under ett socialistiskt samhällssystem skulle vinna ett val till folkrepresentationen. Men det kan självklart inte betyda en återgång till kapitalismen.

Varför inte?

Låt oss se på nuläget i Sverige. Under årtionden har folkflertalet tillkämpat sig viktiga demokratiska rättigheter. Dessa är författningens accepterade inom systemet. Vi antar, att en majoritet i den nuvarande riksdagen skulle inväljas, vilken förespråkade ett avskaffande av vissa sådana rättigheter. Vi antar t. ex. att majoriteten ville begränsa rösträtten, tryckfriheten m. m. Skulle detta få genomföras?

Svaret är naturligtvis nej. Dels skulle det vara ett brott mot demokratins princip. Och detta blir inte mindre vägande av det skälet att själva beslutsproceduren skulle vara oklanderlig. Dels

skulle det strida mot de viktigaste delarna av grundlagen. Skulle man medge majoriteten en rätt att genomföra sådant, då var det också rätt att medge det tyska nazistpartiet att genomföra fullmaktslagen av 1933.

Saken är inte märkvärdigare under socialistiska förhållanden. En majoritet kan inte, bara för att den är majoritet, trampa vunna demokratiska rättigheter under fötterna. Detta är ingen fråga för formella procedurer. Det är en fråga om kamp. Demokratins anhängare ska bekämpa sådana försök, t. o. m. om de är i minoritet. Försöken kan aldrig bli "demokratiska" utan är alltid odemokratiska.

Lika litet som en kommunistisk majoritet skulle tillåtas begränsa demokratin, lika litet skulle detta tillåtas någon annan majoritet. Socialismen skulle betyda införandet av demokratiskt självstyre via folkegendomens system. Dessa rättigheter att på arbetsplatser och i bostadsområden ha den avgörande beslutsmakten, skulle inte kunna lagligt avskaffas. De ska skyddas i den socialistiska författningen. De ska skyddas med bestämmelser, som inte går att lagligt upphäva.

I det borgerliga Italien är det olagligt att väcka frågan om republikens avskaffande. På samma sätt skulle det i det socialistiska Sverige vara olagligt att väcka fråga om inskränkning eller raserande av det beslutssystem socialismen byggt upp och om ersättande av detta med ett beslutssystem i kapitalistiska former. Varje försök att rubba folkegendomen och arbetarsjälvstyret ska vara olagligt. Något verkställande av sådana beslut ska inte lagligen kunna ske. Det ska tvärtom ankomma på den socialistiska statsmakten att med tillgängliga maktmedel bekämpa sådana försök. Varje gång den demokratiska kampen tar ett steg framåt måste den garantera sig mot en återgång till ett passerat stadium, där rättigheterna var mer inskränkta. Försvaret av vunna demokratiska rättigheter, av nya områden för arbetarklassens och folkflertalets makt sker naturligtvis inte i första hand med hjälp av grundlagsparagrafer. Men kampens utgångsläge förbättras när den kan föras utifrån en författningens enlig grund.

Byråkrati och statsapparaten

Progressiva regeringar, som når sin ställning genom ett parlamentariskt val, lider ofta av tron, att statsapparaten utanför dem själva är till för att verkställa deras beslut. De tror att apparaten står till deras "förfogande".

President Salvador Allende och hans regering fick göra den erfarenheten, att både domstolarna och de väpnade styrkorna stod i helt andra makters tjänst. I verkligheten vände de sig mot den lagliga regeringen.

Den chilenska bakgrunden är en annan än den svenska. Men den chilenska erfarenheten innehåller också ett allmängiltigt drag. En folkrepresentation och en regering kan aldrig räkna på att den övriga statsapparaten bara ska vara ett verktyg för dem. En progressiv, och speciellt en socialistisk regering har att räkna med att den övriga statsapparaten inte står till deras förfogande. En socialistisk regim måste vidta åtgärder häremot. Gör den inte det, kommer den först att bli saboterad, sedan med stor sannolikhet störtad. Dess enda alternativ till sabotaget är att samarbeta med byråkratin och de väpnade styrkorna på dessas villkor. Det betyder att regimen måste upphöra att ha ett socialistiskt innehåll. Den måste acceptera statsmaktens borgerliga karaktär. Den måste med andra ord själv finna sig i rollen som en borgerlig regim.

Den marxistiska statsteorin förutsätter bestämda förändringar i samband med varje övergång till ett nytt samhällssystem. Marxisterna vet, att parlamentet inte är statsmaktens maktpolitiska centrum. Detta centrum ligger i administrationen och de väpnade styrkorna. Parlamentet kan inte klara sig utan byråkrati och väpnade styrkor. Byråkrati och väpnade styrkor kan däremot mycket väl klara sig utan ett parlament. Borgerlig byråkrati och borgerliga väpnade styrkor kan alldeles utmärkt klara sig utan ett parlament med socialistisk majoritet.

Upprättandet av ett socialistiskt samhällssystem förutsätter enligt den marxistiska teorin, att den borgerliga statsmakten krossas. Allende-regimens problem var att den ännu inte befann sig i det läget, att den skapat förutsättningarna för en socialistisk revolution. Den kunde alltså inte krossa den borgerliga statsmakten. Den var hänvisad till att söka leva med den och samtidigt bygga basen för en senare övergång till socialismen.

Innebörden av den borgerliga statsmaktens ”krossande” är något oklar i en del socialistiska kretsar. Ibland tycks man uppfatta det hela som om det innebar ett raserande av alla existerande statsorgan och uppsättande av helt nya sådana över hela linjen. Så är det inte.

Det som krossas är statsmakten i det borgerliga systemet, d. v. s. den gamla statsapparatusens förmåga att uppträda som en samlad kraft till värn för den kapitalistiska samhällsordningen. Självklart betyder inte detta att man avskedar alla landets domare och sticker postverket i brand. Sådana anarkistiska fantasier har inte med verkligheten att skaffa.

Tvärtom är det ytterst betydelsefullt, att det socialistiska samhället kan tillgodogöra sig den kunskap och den organisation, som finns samlad hos de existerande statsorganen. Ju mindre man behöver radera och ju mer man kan överföra, desto smidigare och bättre. Problemet att administrera den socialistiska uppbyggnaden bjuder på så många svårigheter, att man helt enkelt allvarligt skadar uppbygget, om man försätter delar av den samhällseliga administrationen i kaotiska tillstånd eller skapar tomrum i apparaterna.

Detta betyder å andra sidan inte, att statsapparaten i hela sin föreliggande form och utan förändringar i sin inre sammansättning bara kan föras över under socialistisk kontroll. Även om man från den socialistiska regimens sida har full maktpolitisk kontroll, d. v. s. politisk ledning, har man inte löst problemet. Man kan inte bara ersätta den maktpolitiska ledningen. Visserligen garanterar man då omedelbart byråkratins ställning som en del av den socialistiska statsmakten. Den är inte längre något aktivt maktcentrum i en borgerlig statsapparat. Dess funktion är att upprätthålla den socialistiska regimens yttre makt. Men det handlar ju också om att hindra byråkratin från att skaffa sig egen makt i den socialistiska staten. Det handlar om att hindra den från att konservera borgerliga värderingar och idéer. Det handlar om att den inte får bli ett passivt, återhållande element som småningom genomsyrar och tar död på innehållet i det socialistiska uppbygget.

Att genomföra socialismens uppbyggnad, att garantera samhällsbyggets socialistiska kvaliteter — det nås icke bara genom att skaffa en aldrig så fast kontroll över den yttre maktpolitiska ramen. Låter man inom denna ram byråkratin bestå och röra sig självständigt, tappar man förr eller senare kontrollen över politikens innehåll. I så fall ligger också fältet öppet för byråkratin att framträda som en egen politisk kraft. Man kan då få en byråkratism, som visserligen är i yttre mening solidariserad med regimen och systemet, men som förändrar dess innehåll efter egna värderingar och driver det i konservativ riktning. Alla tendenser till undergrävande av den socialistiska demokratin, till förstelning i de samhällseliga grundvärderingarna under socialismen har utgått icke från den politiska makten utan just från byråkratin.

Den svenska byråkratin består av ett mycket förfinat system av rutiner och organisation. Det är viktigt för en socialistisk statsmakt att tillgodogöra sig detta, att snabbast möjligt utan störningar få byråkratin i sin hand. De mer grundläggande rutinerna, kompetensfördelningen mellan avdelningar och enheter och liknande praktiska ting bör i första omgången rubbas så litet som möjligt. Att vända upp och ner på apparaternas sätt att rent tekniskt fungera, vore fullständigt ohållbart. Det skulle helt äventyra det praktiska genomförandet av de många uppgifter socialismens samhällsbyggare ställs inför.

Men samtidigt vore det omöjligt, att lämna byråkratin åt sig själv med avseende på dess inre karaktär eller dess makt att självständigt svara för verkställigheten av politiska beslut.

Svensk byråkrati är mycket hierarkiskt uppbyggd, d. v. s. bygger på ett strängt system av

över- och underordning. Den egentliga makten utövas av ett skikt högre tjänstemän, som är de verkliga beslutsfattarna. Dessa är som regel män och män i medelålder eller övre medelålder. Deras värderingar är solitt konservativa (i ordets allmänna mening: även socialdemokratiska ämbetsmän är etablerat konservativa). De utgör en återhållande kraft i samhället. De utformar i stor utsträckning efter egna värderingar och bedömningar de politiska beslutens praktik.

Om vi tänker oss in i, hur denna etablerade kader kommer att bete sig när den ställs inför en socialistisk regim, inser vi lätt vilka svårigheter som möter. En del av byråkratins ledning kommer att under den formella lojalitetens mask ha en dold avsky för det nya systemet. En annan del kommer att finna sig i sin verkställande roll. De kommer att söka verkställa beslut. Men de kommer att ändra deras innebörd. Småningom kommer det socialistiska lagstiftnings- och samhällsarbetet att i sin praktik få en ny mening byråkratins mening. Det är en process som i och för sig inte ens behöver vara medvetet avsedd från byråkratins sida. Den blir en oplanerad följd av dess inre karaktär.

Vad det ytterst handlar om är att en traditionell byråkrati aldrig kan rätt förstå vad ett socialistiskt samhällsbygge innebär. Den förstår oftast inte socialismens värderingar och framför allt inte orsaken till värderingarna. Den uppfattar inte nödvändigheten av en tänkandets allmänna förnyelse och är i alla händelser inte i stånd att utveckla den. De står inte i någon levande relation till de värderingar som styr socialistisk lagstiftning och samhällsomvandling. De kan därför inte levandegöra dess praktik. De är i djupare mening ur stånd att handla i den nya dimension, som socialismen innebär. De kan på det hela taget endast förborgerliga den.

Uppenbart är, att det socialistiska systemet inte kan utsätta sig för att ha en byråkrati, vars hela anda driver varje beslut i konservativ riktning eller urholkar dess verkliga innehåll. En djupgående inre omvälvning också av byråkratin är nödvändig.

Här är det nödvändigt att gå fram på två olika vägar. Den ena innebär att den arbetande folkrepresentation, som måste finnas under socialismen, bygger upp ett allmänt system för insyn och uppföljning av sina beslut. Detta innebär inte att man bryter in i beslutsprocessen kring de enskilda fallen — det vore en form av politisering, som inte är förenlig med rättsstaten. Men det betyder, att man föreskriver utförliga tillämpningsprinciper och att man fortlöpande granskar och utvärderar byråkratins praxis.

I en sådan av folkrepresentationen kontrollerad förvaltning kan det uppenbarligen inte finnas centrala ämbetsverk med den grad av oberoende — eller snarare självsvåld — som är utmärkande för det borgerliga Sverige. Ämbetsverken får sluta vara styrelsernas eller generaldirektörernas kungariken. Deras ”självständighet” är en barriär mot folkmakten och en garanti för en intern, byråkratisk maktutövning efter traditionella värderingar. En del av ämbetsverken, t. ex. Arbetarskyddsstyrelsen bör upplösas och deras uppgifter läggas under arbetarsjälvstyrets organ.

Det är dock långtifrån tillräckligt att på detta sätt vidga den politiska kontrollen över byråkratins arbetsprinciper och arbetssätt. Det fordras också en inre reformering av förvaltningen. Ett samhälle, där nya principer och värderingar måste fås att bryta igenom, kan inte ha en byråkrati, som leds av personer uppvuxna i en helt annan föreställningsvärld. Ett system, som föresätter sig att genomföra kvinnofrigörelsen kan inte lita till en byråkrati, som leds av könsrollspräglade äldre herrar. Socialpolitiken kan inte få sin praktik utformad av ämbetsmän, som vant sig vid att betrakta utslagning som något normalt och samhällssolidaritet som liktydigt med omskolningsbidrag eller AMU-verkstäder. En jämlikhetspolitik kan svårligen förverkligas av en byråkrati som själv bygger på en sträng gradering av löner och makt.

En inre maktförskjutning inom byråkratin blir nödvändig. Ett avskaffande av senioriteten (principen att äldre ämbetsmän med många tjänsteår automatiskt ska beföras) är nödvändigt. Ett upphävande av byråsystemet (chefsväldet) är nödvändigt.

Vad det gäller är att få en mer demokratisk och kollegial beslutsprocedur i byråkratin. Yngre människor med bättre förankring i tidsutvecklingen ska inte underordnas personer med värderingar rotade i en förgången värld. Dessa personer i sin tur ska utsättas för den stimulans den kollegiala beslutsprocessen innebär. En ny kader ska bryta fram inom förvaltningen.

Säkerligen kommer en sådan grundlig reformering att innebära påfrestningar för många inom den gamla toppbyråkratin. Det kommer dock även att bli en positiv stimulans och förnyelse för många av dem. Ett mer spritt ansvar innebär också en lättnad både arbetsmässigt och i psykisk press. Karriärismen ska trängas tillbaka till förmån för arbetsresultatens samhälleliga innehåll.

Lönesättningen ska utjämnas inom hela förvaltningen. Också folk i biträdes- och kontorsyrkena ska börja ta del av själva innehållet i den byråkratiska beslutsprocessen. Även i stats- och kommunalförvaltningen kommer det att finnas ett arbetarsjälvstyre i inre frågor. Genom detta kommer också folk i de tidigare "lägre" karriärerna att föras in i beslutande funktioner. Skillnaden mellan "chefer" och "personal" mellan styrelserum och skrivbyrå, liksom den perversa maktfördelningen mellan beslutande direktörer och underdåniga aktuarier och amanuenser ska upplösas.

Den socialistiska förvaltningsreformen innebär inte något allmänt avskedande av ämbets- och tjänstemän. De ska ha samma trygghet som alla andra i det socialistiska arbetslivet: rätten till ett meningsfyllt arbete. Det är inte alls fråga om någon utrensning, där vissa kategorier tjänstemän skulle ställas på gatan. Möjligen kan det bli aktuellt att några av de mest oförstående eller de politiskt allra svartaste försätts i disponibilitet, d v s pensioneras. Men i stort behöver den socialistiska administrationen sitt folk. Skyddet mot avsked ska gälla. Ingen ska försättas i ekonomiskt trångmål. Däremot får åtskilliga finna sig i att dela makten med andra och uppges sina chefsprivilegier.

Förnyringen av byråkratins beslutsmekanism kommer att föra fram nya idéer och nya initiativ i arbetet. Den kommer att väcka entusiasm bland de breda skikt, som nu är underkastade det traditionella chefsväldets tunga hand. Den kommer att radikalt förändra tillämpning och praxis på alla områden. Den nyrekrytering, som i stor utsträckning blir nödvändig genom förvaltningens fortsatta tillväxt, ska ske på grundval av nya kombinationer av meriter med sikte att gynna experimentellt nytänkande och avancerade fackmässiga uppfattningar. Uppsorteringen av tjänstemännen i separata utbildningsfack ska upphöra. Naturligtvis kommer det alltjämt att finnas specialisering, men det ska finnas en gemensam utbildningsbas och en mycket stor utbytbarhet mellan olika kategorier. Psykologer och sociologer ska kunna tjänstgöra i domstolar, en socionom ska kunna arbeta med stadsplanering, och — deputerade från arbetsplatser och bostadsområden ska kunna rycka in på en mängd administrativa funktioner inom miljöskydd likaväl som inom socialpolitik. På detta sätt tillgodogör man sig i helt annan utsträckning kapacitet och initiativ från de nuvarande

lägre tjänstekategorierna, vilka hålls tillbaka av chefsväldet och är underkastade dess värderingar. Man får också in helt nytt folk i förvaltningarna, som därmed mister sin karaktär av reservat för folk i avgränsade utbildningskarriärer. De forna chefstjänstemännen mister sin speciella ställning och blir sidoställda i ett kollegialt beslutssystem och en kollegial arbetsfördelning. Kontorsyrkena får en ny karaktär och kopplas gradvis samman med beslutsuppgifter. Det allmänna systemet med uppskolning av de arbetande levererar inte bara mer kvalificerade kontorister genom vidareutbildning. Det levererar också kontorister, som är med och tillför själva beslutsfunktionerna sina kunskaper och erfarenheter. Allt eftersom det gamla skiktet av chefer går i pension dras deras tjänster in och ersätts med nya, som är infogade i det kollegiala systemet och har en mer utjämnad lönsättning.

På vissa områden är det emellertid inte nog att garantera en skapande och progressiv förvaltning genom dessa inre reformer. Där ett djupgående nytänkande och en snabb

reformerings är särskilt angelägen, får man ytterligare komplettera förnyelsen av själva förvaltningen. Det finns en lång rad områden, där sådana omvälvande förändringar i den statligt-kommunala apparaten är nödvändiga.

Som ett exempel kan vi ta mentalsjukvården. Hela dess grundval är ovetenskaplig. Dess behandlingsformer har mer och mer kommit att strida mot vetenskapens landvinningar. Den klassiska institutionsvården, den klassiska sjukdomssynen, den föråldrade politiskt-administrativa ledningen, den psykiatriska utbildningen — allt uppvisar en bild av bristande ändamålsenlighet. En omvälvning i områdets hela organisation är nödvändig.

Ett annat område är socialpolitiken. Dåligt kvalificerade och traditionellt tänkande socialnämnder huserar utan central kontroll med människors förhållanden. Den ordinära typen av lokalpolitiker har lyckats göra denna sektor till ett godtyckets och den reaktionära familjesynens kaos. Den rent administrativa misskötseln är, särskilt utanför storstäderna, i många fall häpnadsväckande.

Ett tredje exempel är kriminalvården. De politiska riktlinjerna har i väsentlig mån fått stanna på papperet. I anstaltspraktiken spelar den sk vårdaspekten en underordnad roll. Anstalterna har en utformning som i åtskilliga fall är en ren utmaning mot den officiella målsättningen.

Ett fjärde exempel är kvinnofrigörelsen. När övergången till socialismen sker, kommer frigörelsen inte att ha gjort nämnvärda landvinningar jämfört med nu. Den kapitalistiska ekonomin frigör visserligen långsamt kvinnorna i ekonomisk mening. Men den skapar hela tiden nya former av diskriminering genom lönesättning, arbetsfördelning nya reaktionära strömningar i den familjesociologiska synen osv.

På dessa speciella områden krävs alltså massiva insatser för att bryta sönder gamla värderingar och administrativa strukturer. Den ökade politiska insyn och uppföljning, som folkrepresentationen förutsätts ta om hand måste kompletteras. Det kan ske genom särskilda, nya administrativa planeringsgrupper. Deras uppgift ska bli att totalt omforma de berörda områdenas riktlinjer, praxis och organisation. Dessa grupper blir ett slags rörliga ”stötpatruller” inom administrationen. De ska ansvara direkt inför regering och folkrepresentation och ha befogenheter att snabbt genomföra reformer.

Till ”stötpatrullernas” uppgifter ska exempelvis höra att fullständigt förnya grunderna och synen i fråga om den psykiska sjukvården. De ska hålla räfst och rättarting med de kommunala apparaterna. De ska tillse att kriminalvården omorganiseras och fängelserna rivs. ”Stötgrupperna” ska sammansättas av ansvariga politiker ur det socialistiska beslutssystemet och av företrädare för avancerad forskning och modern administrativ expertis.

Ett viktigt drag i den socialistiska förvaltningsreformens inverkan på byråkratins karaktär utgör naturligtvis självstyrets uppbyggnad också på den statliga och kommunala sektorns arbetsplatser. Detta medför makt för de arbetande i inre angelägenheter, arbetsfördelning, arbetsmiljö osv. På sjukhusen betyder detta att den toppstyrda strukturen bryts sönder — sjukvårdsdirektörer och överläkare mister det mesta av sina befälsfunktioner, biträdespersonalen rycker fram till avgörande inflytande över arbetsorganisationen och tillför även själva behandlingsmetodikerna sina kunskaper och erfarenheter. Patienterna infogas aktivt i diskussioner och beslut.

Inom utbildningssektorn är självstyrets och självansvarets princip kanske särskilt angelägen. Socialismen har bruk för en annan typ av människa än kapitalismen. Det socialistiska samhället ställer på varje medborgare krav om självansvar, initiativ, skapande fantasi. Socialismen har föga glädje av underkastelse, auktoritär disciplin, ensidig specialisering. En långtgående utveckling av självansvaret hos studerande av alla kategorier är därför nödvändig. Detta måste införas redan i den tidiga barnåldern. Styrelse- och rektorsvälde är oförenligt härmed och bör avskaffas. Illusionen om fasta kursplaner och fasta kunskapsmätt

bör ge vika för en friare, mer skapande studieform. Disciplineringen måste komma som en naturlig följd av själv-ansvarets utveckling. Den mer auktoritära studieformen har också den starkaste tendensen att befästa klasskillnaderna.

Högskoleväsendet måste undergå en djupgående förändring. Studerande och personal måste ges självstyre på institutionsnivå efter principen om allmän och lika rösträtt. Professorsvälde och köpt forskning ska avskaffas. Ledningen för universiteten bör bestå av valda, politiskt ansvariga representanter. Här kan deputerade från arbetarsjälvstyrets organ bli en betydelsefull grupp. Arbetarsjälvstyrets representanter bör kunna komma in också som kontaktskapare direkt med institutionerna.

En speciell del av statsapparaten blir problematisk — de väpnade styrkorna. Vilken lösning som här är den naturliga blir givetvis i högsta grad beroende av hur den militära byråkratin förhållit sig i samband med övergången till socialismen. Om detta är det för dagen inte möjligt att göra bestämda förutsägelser.

Traditionellt är officerskårerna i de västeuropeiska militärapparaterna en starkt konservativ maktfaktor. Bilden är dock inte entydig. Officerskårens beteende beror dessutom av situationen och inte endast av deras subjektiva åsikter.

Militära officerare, som förespråkat eller sökt verkställa åtgärder avsedda att motarbeta folkflertalets strävanden i samband med övergången till socialismen, måste självklart räkna med att bli försatta i s k disponibilitet. Detsamma gäller de ansvariga för de speciella säkerhetsorganen.

Däremot vore det felaktigt, att behandla officerarna som kår enbart som en reaktionär massa, vilken alltid är potentiellt illojal mot den socialistiska författningen. Här liksom i fråga om den civila byråkratin är det en fråga om maktpolitisk kontroll. En konservativ officer får bedömas helt på grundval av sitt faktiska beteende, sin författningstrohet. Den politiska insynen i militära förehavanden ska stärkas på samma sätt som gäller för den civila byråkratin. Officerskåren ska inte sköta annan del av värnpliktsutbildningen än den i strikt mening militärt-tekniska. Samhällsinformation ska ankomma på civila myndigheter. De värnpliktiga ska uttryckligen erinras om att officerares order, vilka icke bevisligen är författningenliga och sanktionerade av den politiska styrelsen, under inga omständigheter får ålysdas. Den politiska styrelsen ska ha tekniska möjligheter att upprätta snabb direktkontakt med soldaterna på varje förband, för att kunna kontrollera att de värnpliktiga i kritiska lägen får rätt information. Lokal politisk kontroll via valda representanter för de meniga och från det lokala arbetarstyret ska utövas på varje förband.

På samma sätt ska en omorganisation ske inom polisstyrkorna. Militariseringsen av ordningspolisen ska helt avvecklas. Också i polisväsendet är det viktigt, att man skiljer på de reaktionära element, vilka driver militariseringsen, och de grupper som dominerar t. ex. kriminalpolisen och som har en annan inställning.

Skulle det visa sig att mer avsevärda delar av den militära och polisiära yrkeskadern skulle aktivt motsätta sig en övergång till socialismen, kan naturligtvis inte problemet begränsa sig till de nu nämnda sidorna. En fullständig upplösning av hela organisationsstrukturen hos de nämnda delarna av statsapparaten blir då oundgänglig.

Oavsett hur lojalitetsfrågan står i en övergångssituation är det dock klart, att den socialistiska rörelsen och den regim, som framgår ur den, inte enbart kan förlita sig på en politisk kontroll över den militära och polisiära apparaten.

Den socialistiska regimen och arbetarsjälvstyret kommer inte ifrån att skaffa sig en väpnad makt, som är förankrad på annat sätt än den traditionella. En sådan väpnad makt behövs som garanti mot alla oförutsedda händelser inte bara i övergångssituationen utan också framgent. Den är en faktor till stöd för arbetarsjälvstyret. Den är dessutom ett led i statsfunktionernas

förankring bland folket, något som blir aktuellt på alla områden av samhällslivet.

Man kan tänka sig denna fråga löst genom uppsättandet av en särskild milisstyrka, förankrad i det folkliga beslutssystemet, d v s på arbetsplatser och i bostadsområden. Rekryteringen till milisen kan ske dels utanför de värnpliktsinkallade årsklasserna men också genom att värnplikten delvis fullgöres inom milisen. Det senare är en mycket rationell ordning, eftersom styrkornas lokala förankring under denna del av utbildningen sparar kostnaderna för all kasertering. Milisen kan självklart rekrytera även kvinnor.

Milisen ska vara en civil styrka och ska icke stå under det traditionella militära befälet. Den kan överta vissa ordningsuppgifter och därmed onödiggöra den för allmänheten främmande och ur politisk synpunkt betänkliga militariserade ordningspolisen. Den kan också tänkas medarbeta i med ordningsuppgifterna sammanhängande socialpolitiska uppgifter. Den blir, kort sagt, en väpnad styrka av nytt slag, förankrad direkt i folket och ägnad skyddet av dess fri- och rättigheter.

Vi ska slutligen i detta avsnitt ta upp frågan om de klassiska statsorganens förhållande till arbetarsjälvstyret ur praktisk, arbetsmässig synpunkt.

I vissa socialistiska riktningars tänkande har man formulerat tanken om den socialistiska statsmakten så, att ett system av arbetarråd i sig själva bildar den nya statsmakten och tar över ansvaret för alla statsfunktioner.

Detta är en utopisk bild av hela frågans lösning. Den är verklighetsfrämmande ur två synpunkter, sett med utgångspunkt från den svenska situationen.

För det första förutsätter lösningen med arbetarråden som statsmakt, att det finns ett centralt, nationellt råd — som alltså fyller funktionen som en central folkrepresentation. I och för sig är detta givetvis inte svårt att organisera. Men det är en typ av lösning, som inte är politiskt möjlig annat än i en bestämd situation — nämligen, när de borgerligt-demokratiska rättigheterna är starkt inskränkta och en grovt auktoritär borgerlig regim (av mer eller mindre fascistisk typ) existerar i övergångsläget. Om däremot övergången kan ske fredligt, och de borgerligt-demokratiska rättigheterna lämnar utrymme för kamp under legalitet, vore det felaktigt att avskaffa parlamentet. Ett sådant avskaffande skulle inte bara verka främmande på stora befolkningsskikt som stöder socialismen och skapa oklarhet kring dess avsikter. Det skulle bli näst intill galenskap, om de socialistiska krafterna hade nått legala ställningar genom en valseger.

För det andra bortser anhängarna av arbetarråds-principen från att upprättandet av rådsorgan inte alls löser problemet med statsbyråkratin. Även i fall där vägen via rådsdemokrati varit riktig och naturlig som i Ryssland 1917 — måste rådsorganen ta över delar av den gamla statsapparaten i form av en mängd förvaltningsorgan. Rådsorganen skaffade sig politisk kontroll över byråkratin, men slog fördenskull inte sönder den. Man har alltså även under ett rådssystem kvar frågan om statsbyråkratin och dess ställning och innehåll.

De mest idealistiska anhängarna av rådsprincipen tycks ibland föreställa sig, att arbetarrådets egna medlemmar ska upplösa alla byråkratiska statsorgan och själva ta över funktioner som socialmyndigheter, domstolar, specialistgrupper av skilda slag.

Detta är inte bara totalt verklighetsfrämmande. Det är en direkt fara för socialismens bestånd. Det är att förebåda mycket av det som kan ske först i den gradvisa process som innebär statens ”bortdöende”. Och det är en totalt opraktisk lösning.

Vi kan söka föreställa oss läget efter det socialistiska maktövertagandet. Inom produktionen har gamla ledningar, ägare och den högsta chefskadern, lämnat scenen. Det ankommer på de arbetande att via sina egna organ ta hand om produktionen. En planekonomi ska byggas upp. Ett helt nytt sätt att värdera och styra ska snabbt sättas i verket. Tågen ska gå, leveranser ska

ske i tid, problem ska hinna diskuteras. Samhället ska hållas igång, bevaras från störningar och kaos, som är politiskt missnöjesskapande och farliga för systemets stabilitet. Detta garanterande av den ekonomiska basens funktion är arbetsplatsorganens första uppgift. Dygnet bjuder för varje deltagare i dessa organ inte mer än 16 timmars vakentid. Att de därutöver skulle kunna axla specialfunktioner som kräver en gedigen fackutbildning är fullständigt orimligt.

Beroendet av specialister går inte att upphäva. Det industriella samhället har drivit arbetsdelningen till sin höjdpunkt och socialismen övertar en högt specialiserad kapitalism. Man tar inte över en tung och svår ansvarsfunktion på sin arbetsplats, står själv i produktionen, samtidigt som man tror sig kunna bli mikrobiolog eller jurist med några veckors kvällsstudier.

Först i en lång process, vars slutpunkt är det klasslösa samhället, utbildas nya former för arbetsdelning än de från kapitalismen ärvda. Det är sant att vissa funktioner, t. ex. arbetarskydd, delar av socialpolitik och socialpsykologi, hälsovård m m kan direkt tas över av arbetsplats- och bostadsorgan. De kan inte utföra själva de nödvändiga specialisttjänsterna, men de kan givetvis administrera verksamheterna. Men att tro att några rådsorgan inte bara ska vara politiska kontrollorgan utan dessutom utgöra byråkrati, fylla specialuppgifter själva — det är en ren katastrofteori.

Ett av socialismens problem är just, att den övertar ett gammalt samhälle. Den bestämmer inte själv sina förutsättningar. Den måste leva med delar av den klassiska byråkratin under lång tid. Den kan aldrig komma ifrån, att i ett högt utvecklat produktionssystem, har byråkratins specialorgan ett oerhört värde för socialismen. De befriar från nödvändigheten av att från ingenting bygga upp ett helt nytt administrationssystem. Det är när socialismen tvingas till denna ytterst svåra uppgift, som den råkar ut för svårigheter. I Sverige finns en mängd rutiner, en kader av kontorsfolk i förvaltningarna, en fond av fackkunskaper, diverse självklara regler för handläggning och kontroller. Att radera detta och tro sig kunna lägga ett nytt uppbyggande därav på några arbetarråd, är inte bara en fara utan en dumhet.

Förankringen av statsfunktionerna i folket kan bara genomföras i en lång process. Den kan inte göras på några veckor av organ som förutsätts uppstå ”spontan”. Den kan inte göras av folk, som det borgerliga samhället höll borta från utbildning och inflytande. Så länge dessa grundvillkor inte är ändrade måste socialismen leva med den specialiserade byråkratin.

Den idealistiska tolkningen av systemet med arbetarråd har lika fel, när den tror att rådsdeputeraderna kan från dag till annan bli domare eller biologilärare, som de har om de tror att domarna och biologilärarna kan bli elektriker eller administrera en produktionsplan. Det sistnämnda är ju vad de avskedade statstjänstemännen skulle göra — någonstans måste de ju ta vägen. Men båda sakerna är illusioner, som kan kosta en nyupprättad socialism dess existens.

Statens bortdöende

”Där staten finns, finns ingen frihet. När friheten kommer, ska det inte längre finnas någon stat.”

Så har Lenin uttryckt kärnan i marxismens stats- och frihetsuppfattning, Staten är nödvändig, så länge klassamhället existerar. När det klasslösa samhället blir verklighet, behövs inte staten. Utan klassmotsättningar rycker det mänskliga samhället in i en ny epok — den verkliga frihetens epok.

Att uppnå det klasslösa samhället är en utvecklingsprocess. Så är också bortskaffandet av klassamhällets följdforeteelse, tvångsapparaten staten. I sin polemik mot anarkisterna kritiserade Lenin föreställningen att staten i och med den socialistiska revolutionen kunde avskaffas. ”Staten avskaffas inte, den dör bort.”

Statens bortdöende bereder svårigheter i en del socialisters föreställningsvärld. De tänker sig

ofta socialismen som en kraftig utvidgning av statens funktioner. De klarar inte ut den praktiska innebörden av statens bortdöende. Eller de skjuter åtminstone alltför ofta undan den till den obestämda framtid, när det klasslösa samhället förverkligas.

Också många icke-socialister tycks ha mycket svårt att förstå den marxistiska teorin i detta stycke. För dem är socialism mer eller mindre detsamma som en allomfattande statsmakt. Och i det avancerade kapitalistiska samhället har både borgerliga och socialdemokrater så vant sig vid att kapitalismen behöver en stark stat, att de inte ens förmår föreställa sig att den skulle ”dö bort”.

Också bland de marxister, som grundligt tillgodogjort sig själva teorin, förekommer att man skjuter undan frågan. Det sker ofta i den formen, att man uppfattar den nya socialistiska staten som något så annorlunda att problemet inte finns kvar, sedan den borgerliga staten avskaffats. De vill inte öppet erkänna, att också den socialistiska staten är ett tecken på socialismens ofullkomlighet. Också den måste småningom försvinna. De vill inte erkänna, att någon mot-sättning kan finnas mellan den socialistiska staten och socialismens mål. De tror att staten blir ”folklig”, blir liktydig med arbetarmakt, i och med att den är socialistisk. De gör inte skillnad mellan arbetarmakten och dess redskap, staten. De föreställer sig inte innebörden av att arbetarmakten ska nå en form där den inte behöver staten.

Men inte nog med att marxismen förutser statens ”bortdöende” i och med det klasslösa samhällets uppnående. Den förutser dessutom, att detta har formen av en process. Det betyder, att staten börjar dö bort i och med den socialistiska revolutionen.

Statens bortdöende är alltså ingenting som man blott och bart kan uppskjuta till en obestämd tidpunkt i framtiden. Statens bortdöende är från första dagen en realitet i det socialistiska samhället.

Denna teori väcker i allmänhet stor förvåning bland icke-marxister, när de någon gång hör talas om den. Detta är inget att bekymra sig särskilt mycket om.

Däremot är det viktigt, att socialisterna gör klart för sig vad statens bortdöende handlar om.

Den borgerliga synen går ut på att frågan om statens makt enbart är en fråga om hur omfattande dess funktioner är. Detta är naturligtvis inte utan betydelse i sammanhanget. Men det är inte den avgörande frågan. Staten kan i ett borgerligt samhälle ha mycket snäva funktioner. Likväl kan dess ingrepp i friheten vara avsevärda. Många fascistiska regimer har stött sig på en statsmakt, som i huvudsak varit begränsad till en av de väpnade styrkorna upprätthållen, öppen diktatur.

I ett kapitalistiskt samhälle är det centrala, hur stor tvångsmakt kapitalistklassen utövar mot andra klasser. Tvångsmakten kan vara lika stor med ett litet statligt maktområde — begränsat just till väpnad makt. Klassmakten kan likväl vara synnerligen hård — via kapitalistklassens privata, och av staten understödda maktområde. Det är klassmaktens omfång och djup som är den väsentliga tvångsmakten — inte hur mycket därav som ligger direkt i statens hand, och hur mycket som utövas privat och direkt av den härskande klassen. Den väsentliga frågan är alltså inte om den proletära klassmakten upprättas i form av bl a en utvidgning av statens direkta maktområde. Det väsentliga är hur klassmakten gradvis kan tona bort och ersättas med en social gemenskap utan tvångsmakt.

Vad innebär då statens bortdöende mer konkret och praktiskt? Vi ska illustrera med ett par exempel.

I det moderna arbetslivet sker en skoningslös utslagning. Människor drabbas av yrkes-sjukdomar, psykiska och sociala kriser. Den stora statliga apparaten rycker in: AMS, socialbyrån, vårdinstitutionerna, försäkringskassan. De lappar över problemen utan att lösa dem. Utslagningen fortsätter och apparaten sväller.

När de arbetande själva tar hela makten kan de skapa ett nytt läge. De kan själva bestämma arbetstakten. De kan själva organisera hälsovården. De kan i god tid uppmärksamma kamraters problem, stödja dem och bereda dem hjälp. Ingen, som har problem behöver frukta att mista sitt arbete. Utslagningen finns inte mer. Socialbyrån och AMS-baracken blir överflödiga. Ju mer den socialistiska solidariteten blivit en naturlig och oreflekterad del av beteendet i arbetslivet ju mer dör staten i denna del bort.

Kvinnofrigörelsen kräver stora insatser av den socialistiska staten. Staten måste utarbeta nya lagar. Den måste övervaka att likhetsprincipen överallt följs. Den måste fullfölja målsättningen om samhällelig barn tillsyn åt alla. Den måste utarbeta helt nya läro- och kursböcker. Den måste aktivt bekämpa alla reaktionära värderingar i förvaltning, domstolar och arbetsliv. Men ju mer självklar jämlikheten blir, desto mindre blir statens roll. När frigörelsen är fullständig, behövs inte staten i detta stycke.

Staten har en omfattande apparat för att upprätthålla ”ordning” och lösa olika tvister. När självförvaltande kollektiv i bostadsområdena svarar för ordningen, när de har familjesocial terapi som en egen uppgift — då behövs ingen polis, inga skilsmässoprocesser, inga beskäftiga socialnämndstanter och inga reaktionära nämndemän. När vi själva förvaltar bostadsområdena, behövs inga hyresnämnder, hyresråd eller bostadsdomstolar. Dessa delar av staten vittrar bort. Deras uppgifter ges en helt ny innebörd och övertages av folket självt.

Statens gradvisa bortdöende sker efter två linjer. En del funktioner av tvångskaraktär försvinner helt. Delar av socialpolitiken blir obehövliga, när arbetslöshet och utslagning upphör. Men — och detta är viktigt att understryka — bortdöendet sker allmänt sett inte genom någon minskning av den totala mängden samhälleliga uppgifter och funktioner. Tvärtom ökar denna betydligt i det socialistiska samhället.

Det väsentliga är i stället, att de samhälleliga funktionerna ändrar karaktär och syfte. Beslut och verkställighet tas i ökande utsträckning över av människorna själva. De särskilda apparaterna träder mer och mer tillbaka. Samhällsarbetet sprids och förankras i folket.

Denna förankring av samhällsarbetet hos folket kan inte ske utan att högt utvecklat system för självstyre. Därför är folkegendomen och det lokala arbetsstyret så väsentliga. Det är dit de första stegen i förankringen bland folket sker. Det är därför de bör ha en friare och gentemot själva statsmakten i viss mån distanserad ställning.

Statens slutliga bortdöende förutsätter både ett klasslöst samhälle och frånvaron av ett yttre hot mot samhället. Detta uppnås först på lång sikt och i samband med kapitalismens definitiva försvinnande i världen. Staten försvinner heller inte enbart därför att alla länder övergått till socialismen. Det fordras också, att de uppnått klasslösheten och kunnat överbrygga motsättningarna mellan sig själva som socialistiska nationer. Att statens slutliga försvinnande sker i ett avlägset perspektiv, gör dock inte det gradvisa bortdöendet mindre verkligt och konkret på de sektorer, där det kan ske redan på kort sikt.

Teorin om statens bortdöende är kanske marxismen-leninismens viktigaste sociala och politiska sprängstoff.

I stamsamhället och i den feodala samhällsordningen var människorna enbart hjordvarelser. De var delar av klanen, byn eller adelsmannens följe. Kapitalismen befriade människan till individualitet. Men det var en begränsad, aggressiv och egoistisk individualitet. Det var en individualitet präglad av klassamhället. Därav kommer den borgerliga människans längtan tillbaka till auktoriteten, hennes dubbelydiga inställning till friheten. Därav kommer den besynnerliga blandningen av osjälvständig flockmentalitet och hänsynslös självhävdelse.

Under socialismen ska individerna frigöras ur klassamhällets auktoritära flockbildningar. Den så befriade människan ska återskapa kollektiva gemenskaper i sina högre utvecklade förhållanden till andra människor. Hon ska göra det i fritt medvetande och under frivillig

självdisciplin. Hon ska veta att socialt fungera av medvetande, inte av tvång.

Civilisationens utveckling ska härmed nå en historisk milstolpe. Hjordmänniskan, erövrarmänniskan och ensamhetsmänniskan ska bli historiska företeelser i samhällspsykologin. Kulturmänniskan, bäraren av den självklart solidariska och odelbara friheten, ska äntligen träda fram. Och kulturmänniskan behöver ingen stat.

Ett socialistland mellan blocken

Den svenska neutralitetspolitiken har haft en mycket stark förankring i gamla, folkliga attityder. Som en statens attityd är den däremot sen — först 1812 nödgades en svensk statsledning inse, att dess huvuduppgift inte nödvändigtvis måste vara att föra erövringskrig mot andra.

Men det officiella borgerliga Sveriges återfall i reaktionära manövrar har varit många. Längre hade de samma inspirationskälla: Tyskland. Först Kaiserns, sedan Führerns. Det gav den politiska revyns mästare skäl att mynta frasen: ”Jag är neutral, jag håller med tyskarna.” Höjdpunkten passerades 1939, då Socialstyrelsen anbefalldes avvisande vid Sveriges gränser av alla flyktingar från Tyska riket, vilka bar judestämpeln i sina pass.

Tyskland utbyttes efter 1945 mot USA. En svensk statsminister utnämnde USA till ”världsläkaren”. Gestapo som samarbetspartner utbyttes mot Bundesnachrichtendienst. Kapitalimporten från Tyskland utbyttes mot kapitalexport till Sydafrika.

Det socialistiska Sverige ska sätta punkt för denna härva av neutralitetsbrott och opportunist. Den socialistiska staten ska föra en konsekvent neutralitetspolitik. Någon annan politik är inte i folkflertalets intresse och är inte motiverad av landets läge och historiska bakgrund.

Det socialistiska Sverige kommer inte att ansluta sig vare sig till något militärblock eller till någon övernationell ekonomisk samarbetsorganisation. En sådan anslutning är inte bara principiellt oförsvarbar, den vore också en fara för landets oavhängighet. Varje grundläggande rubbning i tilltron till neutraliteten skulle innebära fara för en amerikansk intervention via NATO.

Det socialistiska Sveriges position påminner mycket om Jugoslaviens. En socialistisk regim i Sverige kommer också att söka ett aktivt, organiserat samarbete med världens neutrala stater — detta till skillnad från hittillsvarande pro-västliga och mot neutralismen i världen skeptiska politik.

Det socialistiska Sverige kan naturligtvis inte bygga på en så ensidigt västinriktad ekonomisk kontakt som nu. I den socialistiska planekonomins intresse ligger att ha relativt breda kontakter med andra långsiktigt stabila planekonomier. Men inte heller kontakten med det socialistiska blocket i världen ska tillåtas bli till ett beroende som hotar neutraliteten. Den statliga kontrollen över utrikeshandeln möjliggör att den svenska planekonomin utan att störas håller en stor kontaktyta också till de icke-socialistiska länderna i världen. I den sk tredje världen kommer industrialiseringen att skapa nya handelsmöjligheter. Den hittills växande koncentrationen av handelsutbytet med västvärlden är en frukt av ensidiga affärskontakter och ett politiskt beroende av EG-länderna och USA. Detta beroende ska brytas. Det nuvarande EG-avtalet ska sägas upp. Handelen ska utvecklas på basis av landets och folkflertalets intresse, inte på basis av de traditionella kapitalistiska affärskontakterna.

I de utrikespolitiska ställningstagandena kommer det socialistiska Sverige att framträda som en uttalad antiimperialistisk kraft. Den svenska biståndspolitik kommer att utformas i enlighet härmed. Sverige kommer att utträda ur Världsbanken som är ett organ för amerikansk utrikespolitik. Svenska arbetares pengar ska inte taxeras ut för att gå till Bolivia, Indonesien, Haiti eller andra fascistiska diktaturer. Endast regimer och rörelser med neutralistiska och socialistiska förtecken ska understödjas.

Den socialistiska regimen kommer att skaffa sig en diplomatstab av nytt slag. Den traditionella diplomatutbildningen ska avskaffas. En kader av politisk-vetenskapligt skolade representanter ska sköta verkställigheten av utrikeskontakterna. Den yngre kader som finns vid UD ska också föras fram. Däremot måste oundgängligen hela den traditionella uppsättningen av diplomater som nu dominerar utrikesrepresentationerna ute i världen omgående försättas i disponibilitet. En ny, socialistisk utrikespolitik, kan inte gärna lämnas i händerna på en i sammanhanget inkompetent grupp av reaktionära cocktail-diplomater, vilka överhuvud inte vet vad det hela handlar om.

Det socialistiska Sverige kommer att ha politiskt stöd hos de socialistiska nationerna i världen. Det kommer att även ge sådant stöd åt socialistiska broderländer. Sverige kommer att kunna ansluta sig till grundlinjerna i den sovjetiska samexistens- och avspänningspolitiken. Men det socialistiska Sverige kommer att göra så under full oavhängighet och med det bestämda förbehållet att kunna kritisera enskildheter i Sovjets och andra länders utrikespolitiska handlande, när så anses befogat. Sverige kommer under socialismen inte att försätta sig i något militärpolitiskt beroende av något block. Varje försök från annan makt att oombedd lämna oss "hjälp" kommer att avvisas. Varje överskridande av gränserna för det nationella territoriet, som inte sanktionerats av den socialistiska statsledningen i Sverige, ska mötas med vapenmakt.

Övergången till socialismen medför slut på Sveriges ekonomiska och politiska imperialism. Kapitalexporten ska upphöra. Svenskägda kapitaltillgångar utomlands ska naturligtvis behållas i kapitalistiska länder. De ska där göras till företagsdemokratiska mönsterföretag. Företag i tredje världens länder ska erbjudas dessa länders statsmakt som partnerföretag.

Flyktingpolitiken ska revideras. Det socialistiska Sverige ska först av alla länder införa en lag om flyktingens rätt till asyl, i stället för som nu blott en rätt för staten gentemot andra stater att bevilja asyl. Till de politiska flyktingarnas kategori ska officiellt räknas flyktingar även från alla länder med fascistisk eller av USA på annat sätt beroende regimer. Prövning av politiska asylärenden ska icke passera polismyndigheter utan omedelbart upptas av särskild, regeringen och folkrepresentationen direkt underställd civilmyndighet, som äger den för ändamålet nödvändiga politiska skolningen.

Det socialistiska Sveriges neutralitetspolitik kommer att ha ett äkta politiskt innehåll. Den kommer inte att vara täckmantel för opportunistiska ställningstaganden. Den kommer att bli en aktiv neutralitetspolitik, i stället för som nu en i hög grad passiv. Den aktiva neutralitetspolitiken kommer att ge landet nya kontakter, nya vägar för utrikeshandeln och nya möjligheter till stöd.

Detta kommer att stärka självständigheten. Och självständigheten ska användas för att diplomatiskt stödja progressiva krafter i världen. Från en grundval av fullständig suveränitet ska det socialistiska Sverige hävda socialismens och den nationella självbestämmanderättens principer i sin utrikespolitik.

Sverige kommer att övergå till socialismen från en högindustriell kapitalism. För det socialistiska Sverige kommer tillväxtproblemet och den internationella resursfördelningen att stå skarpare än för andra socialistiska länder. Det socialistiska Sverige måste följaktligen gå i spetsen för den framtida omfördelningen av världens resurser som blir tvingande. Landet ska gradvis börja leva upp till denna roll i sina avtal och överenskommelser med de länder, vars folk tillhör de utplundrade. Det sker i långivnings- och handelsvillkor. Det sker i orubbligt progressiva ställningstaganden på dessa folks sida i internationella organ och vid internationella tvister. Det sker inte minst genom en sådan uppbyggnad av den socialistiska planekonomin i Sverige som ger plats åt den enda form av ekonomisk tillväxt och hushållning, vilken är förenlig med ärliga försök att bekämpa de enorma internationella orättvisorna — nämligen en den ekonomiska stramhetens, måttfullhetens och solidaritetens politik. Först när

den socialistiska människan i Sverige lärt sig mäta sitt eget välstånd i kvalitativa termer och inte i energislukande statusvaror, är hon mogen att träda ut i världen med öppna ögon och med anspråk på att bli tagen på verkligt allvar.

Socialismen som livsform

Den ideologiska kampen

Vad är socialismens viktigaste uppgift omedelbart efter revolutionen? Svar: att säkra sin maktbasis, att förankra sig i folk flertalet.

Inför övergången till socialismen bärs människorna i den socialistiska massrörelsen av en stor entusiasm. De vill inte längre leva på det gamla sättet. Socialismens nödvändighet står för dem i ett klart, skarpt ljus. I sådana lägen marscherar de ofta, som Mao Tsetung uttryckt det, ”framom sina ledare”.

Några år efter övergången kommer eldprovet för det nya samhällssystemet. Vardagsproblemen tränger på. Övergångssvårigheterna kulminerar. Verkligheten visar sig mindre självklar och lysande än många tänkte sig. Mängden frågor som pockar på lösning är enorm. Gamla auktoriteter är borta. Man är lämnad åt sig själv, har bara sig själv och kamraterna att lita till.

Då inträder ofta en vågdal i entusiasmen. Många förmår inte gå vidare och attackera problemen i deras handfasta form. De hemfaller åt besvikelser, desillusion, kritik eller realistiska drömmier.

I ett sådant läge utsätts den socialistiska regimen för faran att avlägsna sig från sin massbasis. Den frestas att möta missnöjet och kritiken med inskränkningar i friheten. Den söker kontrollera det politiska spelet med rent administrativa medel. Den hemfaller åt tendenser till politisk förföljelsemani. Problemen framställs som följer av ”sabotage”, ”utländska agenter”, ”kontrarevolutionära stämplingar”, o s v. Det kan vara helt riktigt att sådant förekommer. Men det är sällan hela sanningen. Och ibland är det bara ett överskylande av den egna rädslan för insikten att man tappar greppet. Sådant blir alltför ofta en anledning för de politiker att tränga sig fram, vilka har de mest förgrovade åsikterna, den största misstänksamheten, den mest auktoritära inställningen. Därmed har regimen blivit främmande för dem som burit upp den.

Dilemmat kan aldrig lösas med administrativ kontroll, inte ens med den mest genomförda terror. Det måste lösas på helt andra vägar. Socialismen måste fås att betyda så mycket i varje anhängares liv, i arbetarens vardag, för individens frihet och makt över sin situation, att försvaret av den blir självklart. Den måste upplevas som en andlig frigörelse av utomordentliga mått, som får varje återgång till det gamla att framstå som en orimlighet och en dödlig fara.

Socialismens förankring i massbasen, i folkflertalet är en uppgift för den ideologiska kampen. Denna är därmed en central del av klasskampen. Dess uppgift är dubbel: den förankrar socialismen och de progressiva idéerna bland folket. Den övar djupgående inflytande på socialismens livskvaliteter. Den avgör sålunda i betydande mån vad slags socialism det blir fråga om. Den ideologiska kampen är alltså både en socialismens fördjupning i folkflertalets sinnen och ett folkflertalets sätt att öva makt över sin socialism.

Vissa sidor av den ideologiska kampen missuppfattas gärna eller glöms bort. En del marxister underskattar dess betydelse i klasskampen både före och efter revolutionen. De tilltror socialismens ekonomiska bas automatiska verkningar på det ideologiska området, d v s att den ekonomiska ”miljön” skulle skapa socialistisk medvetenhet. Detta är oriktigt, en sådan automatik finns inte. Den som tror så underskattar ideologins självständiga betydelse, d v s att den visserligen utgår från produktionssättet, men att den också är en aktiv faktor som i nästa

steg påverkar det.

Andra uppfattar den ideologiska kampen, som huvudsakligen en kamp för att utbreda den politiska lojaliteten till den socialistiska regimen eller — än mer begränsat — till det kommunistiska partiet. ”Ideologisk kamp” blir liktydigt ungefär med att värva sympatier för det kommunistiska partiet eller något annat parti som bekänner sig till socialismen. Detta är en förvrängning av vad det handlar om. Den ideologiska kampen har inga sådana snäva ramar. Dess uppgift är att överallt bekämpa uppfattningar, fördomar, beteenden av reaktionär typ och att ställa alternativ som frigör människorna från dessa fördomar och mönster. Det säger sig självt, att denna kamp är allmän, rör alla sidor av det mänskliga livet, tränger in i det mest självklara och djupast rotade reaktionära dunklet. Sådana reaktionära mönster kan mycket väl bekämpas också bland socialisterna, ja ända upp i ledningen för det kommunistiska partiet. Jag menar då inte så självklara saker som kamp mot alla tendenser till maktmissbruk och korruption. Jag menar ideologisk kamp mot de föreställningar och värderingar, som står att finna också i det kommunistiska partiet. Ingen aldrig så hängiven kommunist kan nämligen förneka att han eller hon som individ bär på en otrolig mängd borgerligt bråte i sin föreställningsvärld. Det händer till och med att man lyckas omforma detta i sina egna ögon och få det att föreställa socialism.

En tredje uppfattning är att den ideologiska kampen väsentligen skulle rikta sig mot skikt som har en borgerlig grundåskådning. Också detta är fel. Den bedrivs i minst lika hög grad inom arbetarklassen. Den är rentav särskilt betydelsefull där. Arbetarklassen har under kapitalismen varit den mest förtryckta klassen. Hos alla förtryckta utvecklas tendenser till passivitet, osjälvständighet, acceptering av skräpkultur, av den mest primitiva delen av den härskande klassens mönster. Det är också i arbetarklassen man finner så mycket av reaktionär inställning i kvinnofrågan, av tilltro till strykuppfostran, av småborgerlig moralism och förrått umgängesliv. Det är inget att bli förvånad över. Den som vuxit upp i arbetarklassen vet detta. Ända sedan arbetarrörelsens barndom har det också funnits en positiv motrörelse mot dessa ideologiska förtryckets kännetecken. Det har varit en motrörelse, som sökt forma en självständig arbetarkultur. Det har varit just en ideologisk kamp bland arbetarklassen själv att frigöra sig från de mönster som uppstått ur förtrycket.

Den socialdemokratiska ledningens klassamarbetspolitik är fiende till arbetarklassens ideologiska självständighet. Den söker medvetet förflacka arbetarrörelsens politiska innehåll till att avse omedelbara och krassa fördelar. Den spelar medvetet på småborgerliga tendenser, på den borgerliga kärleken till ting och prylar. Den uppmuntrade arbetarna till att acceptera ackordssystem och utslagning — därför att det var storindustrins villkor för att låta ”välståndet” växa. Klassamarbetspolitiken alstrar karriär- och uppkomlingstyper i arbetarrörelsen. Den fruktar självständigt tänkande och handlande arbetare. Den mutar och hotar, och tror att politik styrs med mutor och hot. Den hetsar grupper mot varandra, som i verkligheten borde gå samman. Garnerad i röda dukar sprider den småborgerlig fördomsfullhet, kryddad med några teskedar utlänningshat och några matskedar allmän anti-intellektualism. Klassarbetet är därför den ideologiska kampens fiende. Klassarbetet tål ingen socialistisk ideologi, ingen verklig arbetarkultur vid sin sida.

Den ideologiska kampen är alltså på alla fronter kampen mot reaktionära och förflackade värderingar och livsmönster. Den är en kamp för befrielse från det ideologiska förtrycket och inskränktheten. Den är en allmän kulturkamp. Den har socialistiska förtecken. Men den är också bred, öppen och kritisk mot allt etablerat — även det som etableras i socialismens namn.

Vad betyder ideologisk kamp mer konkret? Några exempel får illustrera.

Den ideologiska klasskampen är bl a en kamp mot kommersialismen och mot varan som självändamål och fetisch. I denna egenskap griper den direkt in i den socialistiska produktionen. Den är ett stöd för utvecklingen av ett förnuftigare produktionsmönster.

I diskussionen inom arbetarsjälvstyret och bostadsområdenas organ hävdar den ständigt varan som ett medel för människans sociala och andliga utveckling. Den vänder sig mot konsumtionen som sådan, mot inskränkt ägandebegär, mot ytlig social snobbism. Den påverkar därmed sammansättningen av produktionen efter den socialistiska linjen: ökad social nytta, kvalitet, måttfullhet och ändamålsenlighet, mer social konsumtion, förbättrad livsmiljö.

Den ideologiska kampen förs mot reaktionära och borgerliga livsformer. Den riktar sig mot varje försåtlig fördom, som hävdar att kvinnor och män är socialt olika. Den riktar sig mot det förfalskade mansidealet och dess mångskiftande uttrycksformer: krigsleksaker, könsuppdelad idrott, idoldyrkan och konstlad självhävdelse.

Den ideologiska kampen angriper ojämlikhet och skråtänkande i alla former. Den slår ner på tendenser till bildande av nya byråkratiska skikt i den socialistiska beslutsorganisationen. Den attackerar alla försök till ekonomisk diskriminering av kvinnor och ungdomar i arbetslivet. Den vänder sig mot snäv gruppegoism, som i arbetslivet eftersätter arbetsmiljö eller solidarisk anda med försök att pressa upp arbetstakten för att nå fördelar för ett utvalt gruppkollektiv.

Den attackerar all reaktionär lagstiftning och praxis. Dess aktivister kämpar t ex för de homosexuellas rättsliga likställdhet och för deras rätt att leva efter sina förutsättningar. De kämpar mot könsrolls-präglad praxis i familjerätten. De slår ner på brister i miljölagstiftningen. De kritiserar ständigt alla bestämmelser, som ger myndigheter rätt att förfoga över individens frihet. De attackerar det ovetenskapliga och inhumana strafftänkandet.

Ett viktigt avsnitt av den ideologiska kampen sker gentemot och inom statsapparaten. Här är dess uppgift att stödja den progressiva lagstiftningen och den nya, socialistiska arbetsorganisationen. Genom ständig vaksamhet och propaganda ska de progressiva hävda föreskrifternas avsikt och anda mot varje rest av reaktionärt tänkande.

Också inom arbetslivet får den ideologiska kampen en central betydelse. Mot alla tendenser till försummelse i arbetsmiljön, mot prestationstänkande och gruppegoism, mot försök att skapa klyftor i lönesättning har arbetare med den klaraste socialistiska medvetenheten att utöva kritik och bevakning.

Vem bedriver i första hand ideologisk kamp under socialismen? En mångfald grupper och organisationer deltar. Fackföreningsrörelsen, frigjord ur klassarbetets grepp, hävdar de socialistiska lagarnas tillämpning på arbetsplatserna: stränga miljökrav, solidaritet mellan grupper, jämlikhet mellan män och kvinnor. Enskilda organisationer inom miljöområdet bekämpar försök att kringgå miljölagstiftningen. Socialistiska organisationer attackerar försök att återinföra kapitalistiska värderingar i vetenskap och undervisningslitteratur. Progressiva specialister hävdar var och en på sitt område de nya vetenskapliga idéerna, som får stöd i den socialistiska samhällsorganisationen och lagstiftningen. Enskilda arbetande vakar över en solidarisk arbetsdelning och inskrider mot försök till smitning och ansvarslöshet.

En särskild roll i den ideologiska kampen spelar givetvis massmedia. Frågan om makt och frihet är, när det gäller dem, oerhört väsentlig men också något svårlöst.

I det kapitalistiska samhället är t ex tidningspressen en ordinär företagsverksamhet. Den som har pengar kan köpa och sprida åsikter, kontrollera meningsbildning i landet. Pressen är till sin huvuddel i händerna på ett fåtal stora koncerner, som dessutom har ekonomiska intressen i produktionslivet i övrigt. Den överväldigande merparten av tidningscirkulationen i Sverige sprider inte bara i begränsad politisk mening borgerliga och konservativa värderingar. De sprider också förfalskade och reaktionära värderingar i fråga om inställning till människor, mänskligt liv och mänsklig kultur. En systematisk kommersiell spekulering drivs i förflackandets, enfaldens och förljugenhetens spridning.

I den socialistiska demokratin ska tryckfriheten skyddas och utvidgas. Mot försök av den typ som i dag förekommer i det svenska samhället att genom lagstiftning och i lagtolkning

inskränka tryckfriheten ska kamp föras och rättsliga garantier sättas upp under socialismen.

Kampen mot reaktionär indoktrinering, nyhetsförfalskning, och systematisk kulturell förflackning kan därför aldrig effektivt föras med hjälp av inskränkningar i tryckfriheten. En sådan legal begränsning förutsätter officiella instanser och organ, vilka formar och övervakar praxis, när det gäller gränsdragningar i tryckfrihetshänseende. Det blir då oundvikligen dessa organs värderingar, som småningom blir alltmer vägledande för bedömningar av tryckalsters tillåtlighet. Dessa värderingar antar lätt själva en steltnad, godtycklig eller moralistisk karaktär. På en sådan officiell moralisering kan man aldrig bygga en offensiv ideologisk kamp vare sig mot hjältedyrkan i seriemagasin, den förljugna kvinnouppfattningen i veckopressen eller mot borgerliga eller fascistiska åsikter i dagspressens politiska material.

Orsaken till att censur är förkastlig ligger ingalunda bara på det principiella planet, dvs i faran för att det drabbar också helt andra yttringar av tryckfriheten än de som de officiellt säger sig vara riktade mot. Orsaken ligger framför allt i att det inte är yttringen i tryck som utgör det egentliga problemet. Detta problem ligger i stället i de sociala och klassmässiga förhållanden, ur vilka de reaktionära och förflackade värderingarna hämtar näring. Det ligger också i det maktpolitiska läge, som ger dessa värderingar en dominans över pressen. Det är detta läge, icke tryckfriheten, som saken gäller.

Men från denna utgångspunkt är det också uppenbart, att man inte kan ha en maktfördelning i pressen, som lägger merparten av inflytande i händerna på en liten grupp förmögna ägare. Tryckfrihet och pressfrihet är inte bara något för tidningsägare och redaktörer. Också andra, bredare skikt av människor, kan ha anspråk på friheter i detta stycke. Därför är den kapitalistiska organisationen av tidningspressen inte acceptabel i en socialistisk demokrati.

Det finns flera tänkbara vägar att komma tillrätta med detta viktiga problem. Helt klart är, att det privata ägandet till pressorgan, som nu finns, inte kan accepteras. Arbetarmakten har ingen anledning att gå vid sidan om pressen och tryckeribranschen. Å andra sidan är rätten och friheten att påverka en tidnings innehåll inte något som kan begränsas till de inom branschen arbetande.

En tänkbar lösning av frågan kan nås t ex genom att skilja det redaktionella arbetet från tryck och distribution. Tryckerierna och övriga tekniska funktioner kan utan svårighet göras till folkegendom. Redaktionerna kan då organiseras som arbetskollektiv, vilka är självstyrande och i sin regi utger periodiska skrifter. Självklart måste det finnas regler, som garanterar sådan utgivningsrätt rent praktiskt. Även om ett tryckeri är ett folkegendomsföretag, vars dagliga verksamhet styrs av de arbetande, får detta inte innebära rätt att vägra trycka skrifter, för vilka ekonomisk likvid i normal ordning lämnas.

Med denna lösning vinner man att redaktionskollektiven löskopplas från privat kapitalägande. Sannolikt kommer detta att försvåra utgivning av viss kommersiellt-spekulativ press. Om den vulgära delen av veckopressen inte har privatkapital bakom sig, kan man vänta, att en del av de som arbetar med journalistik och redigering hellre kommer att vilja ägna sin verksamhet åt mer meningsfyllda skrifter.

De nuvarande redaktionskollektiven förvandlas alltså i första omgången till självständiga enheter. De får sedan själva besluta, om de vill ge ut tidningar i egen regi eller om de vill ansluta sig till någon organisation. Organisationer och partier ska naturligtvis kunna utge tidningsorgan, över vilkas innehåll de kan bestämma. Detsamma ska kunna gälla företag eller grupper därav inom folkegendomssystemet. Det blir då en fråga om en överenskommelse mellan uppdragsgivarna och redaktionsmedlemmarna vilken linje tidningen ska föra.

För att stimulera förnyelse i tidnings- och tidskriftsutgivningen är ett statligt stöd nödvändigt. Det får emellertid inte ges på ett sätt som gör att det knyts till vissa specificerade organ. Inte heller bör det göras några statliga bedömningar om vilka tidningar som ska ha stöd eller ej.

Det nuvarande presstödet är ett godtyckligt stöd, där vissa organ medvetet gynnas. Stödet måste vara generellt och ske t ex genom subventionerade tillverkningspriser, som i första omgången kommer tryckeri- eller distributionssidan tillgodo. Ju mindre det kostar att ge ut tryckta skrifter, desto lättare för den utgivning, som har att räkna med ett svagt ekonomiskt underlag eller inte är baserad på massförsäljning — d v s den som företräder små minoriteter, djärva och nydanande riktningar inom konst- och litteratur o s v.

En väsentlig del av den utvidgade pressfriheten är också, att arbetskollektiven inom folkegendomen får möjlighet att utge periodiska skrifter. De kan därmed besluta och diskutera kring innehållet och själv på bred bas delta i utformningen. Samtidigt som de stora, mäktiga presskoncernernas inflytande försvinner, får man för första gången en press, där den vanliga arbetande människan har möjlighet att skriva och bestämma utformningen.

Radio-TV-monopolet kommer under ett socialistiskt system att kunna bibehållas. Dess ställning förändras emellertid högst väsentligt. Först och främst blir det naturligt, att dess styrelse och referensgrupper får ett dominerande inslag av folk från arbetar- och bostads-självstyret. Det blir vidare nödvändigt att avskaffa den oerhörda hierarki som nu finns inom Radio-TV. Jämställdhet och kollektiva beslut bör ersätta chefsväldet.

Ägande- och organisationsreformerna medför en förändring i det flöde av tryckt material, som finns att tillgå. Tendenserna till åsiktsmonopolism bryts. Journalisternas beroende av tidningsledning och chefredaktörer bryts — redaktionskollektiven kan själv bestämma i vad mån de vill ansluta sig till någon intresseorganisation, någon del av folkegendomssystemet eller förbli fristående.

Att flödet av borgerlig propaganda med denna organisatoriska lösning kommer att totalt minska, medan flödet av vänsteruppfattningar kommer att öka, är uppenbart. Detta minskar emellertid inte behovet av en ideologisk offensiv mot reaktionära delar av nyhetsförmedling, mot veckopressens förfalskade värderingar eller mot seriemagasinen. Men denna offensiv ska bedrivas som en öppen kamp. Den kan ha många former. Den kan bestå i agitation och kritik, i startandet av alternativa skrifter (t ex utgivandet av serier med helt andra värderingar), i diskussioner om innehåll och värderingar i tryckta skrifter inom undervisningssystemets ram.

Ett angeläget avsnitt av den ideologiska kampen är just nyhetsförmedlingen. Folkegendomssystemet bör engagera sig i en egen stor nyhetsbyrå, som kan inriktas på att framskaffa material med en annan inriktning än det som styrs av de stora västliga byråer, vilka i dag dominerar nyhetsförmedlingen även till den svenska pressen. Inget hindrar att det vid sidan härav finns byråer, som är organiserade som servicekollektiv åt de inom pressvärlden arbetande fria eller organisationsanknutna redaktionerna.

Slutligen: den ideologiska kampen är ett av de viktigaste medlen för att fylla socialismen med innehåll och att bryta det gamla andliga och politiska beroende, folkflertalet varit utsatt för. Den är emellertid inte själv fri från problem. Den kan i vissa former slå över i intolerans, nya former av auktoritetstro och nya slag av inskränkt moralism. Den måste därför alltid bedrivas under sådana betingelser, att den inte endast kritiserar och bevakar mot reaktionära och mot den sociala frigörelsen hindrande företeelser i samhället. Den ska också kunna kritisera och bevaka sig själv.

Individualism och kollektivism

Man hör ofta tesen, att det borgerliga samhället är en ”individualistisk” samhällsform, medan socialismen är ”kollektivistisk”.

Detta är ett minst sagt diskutabelt sätt att beskriva saken. I verkligheten har olika samhällssystem både sin speciella ”individualism” och sin speciella ”kollektivism”. Båda företeelserna växlar innehåll när man skiftar samhällssystem.

Den borgerliga ”individualismen” är särskilt markerad när det gäller ekonomisk vinning, romantisering av personligt ledarskap, ägande av ting, konsumtion av exklusiva varor. Det är en tämligen ytlig form av individualism. Den är begränsad till vissa mindre sfärer av det mänskliga livet och hårt knuten till egoistiska intressen.

Däremot är den borgerliga livssynen allt annat än individualistisk när det gäller större sammanhang. Dess individualistiska drag förutsätter en kollektivistisk syn i botten. Synen på ”ledarskap”, ”initiativ”, ”begåvning” etc, grundar sig på ett urvalsresonemang, vars förutsättning är flertalets passivitet och underkastelse. Den borgerliga individualismen är grundad i en social darwinism, dvs i föreställningen om den starkares och ”dugligares” rätt till privilegier. Rikedom uppfattas därför i den borgerliga världen som en ”belöning” för ”duglighet”.

Men även i sig själv bygger den borgerliga livs- och samhällssynen på ofta mycket stränga kollektiva normer. Den är full av föreställningar som fungerar likt kollektiva fördomar: dit hör könsrollstänkandet, äktenskaps- och familjesynen, den officiella moralen, den kollektivt utövade grymheten mot störda eller utslagna människor, vördnaden för auktoriteter och oförmågan att ifrågasätta samhällets grunder. Det borgerliga beteendet bygger i hög grad fastheten i kollektiva beteenden. Den borgerliga människan är en hjordvarelse — även den individuella självhävdelsen bygger på underkastelsen under en social teori om den ”dugligares” rätt. I sina mest extrema former — under tider av kris för den borgerliga ordningen — slår den borgerliga samhällssynen över i en sorts aggressiv kollektivism, förkroppsligad i fascismen. Att den borgerliga kollektivismen ofta blir krampaktig och präglad av social ångest, sammanhänger med att den borgerliga människan ständigt tvingas försvara sig mot sitt eget tvivel och sitt eget hyckleri. Samhällsutvecklingen undergräver skoningslöst de gamla borgerliga gudarnas ställning. Desto häftigare klänger sig de borgerligt tänkande människorna fast vid deras en gång givna bud.

Den speciellt borgerliga kombinationen av individualism och kollektivism avgör också innehållet i den borgerliga frihetsuppfattningen. Den genuina borgerliga människan *känner* sig inte fri i en omgivning där man ifrågasätter auktoriteter. När hon tvingas möta protestdemonstrationer, samhällskritik, kvinnokamp, sexuell frigörelse och barn som inte låter sig ”uppfostas” — då upplever hon dessa yttringar av friheten som ”tyranni”, ”vänsterdiktatur” e dyl. Den dag gatorna blir rensade och alla barn är välartade — då upplever hon ”frihet”. Friheten är för den utpräglade borgerliga människan en upplevelse av social stabilitet. Detta får naturligtvis inte fattas så, att varje politiskt medveten borgerlig människa inte förmår ifrågasätta samhälleliga ting. Samhällsutvecklingen för många borgerliga människor bort från auktoriteterna, lösgör dem från olika fördomar, radikaliserar dem. Men detta är i sin tur ett hot mot den borgerliga stabiliteten.

Socialismen innebär också en kombination av individualism och kollektivism. Socialismen ska inte innebära, att människor blir mindre individualistiska och i stället mer kollektivistiska. Det är tvärtom fråga om att både individualism och kollektivism ska fördjupas till sin innebörd.

Den socialistiska kollektivismen betyder, att människornas tillvaro öppnas för fler och mer omfattande relationer med andra människor. Det är till stor del en nödvändighet, som följer av det socialistiska systemet för beslut och makt. Människan i den socialistiska produktionen är med och formar tillvaron gemensamt med kamraterna. Det är en ständigt aktiv och ansvarstagande kollektivism. Det är ingen passiv, påtvingad gemenskap under ett befäl utsett av andra.

Det är heller inte en inåtriktad kollektivism, som samlas kring en traditionell lojalitet. Det socialistiska produktionslivet och arbetarstyret skulle aldrig kunna klara sina uppgifter med en sådan typ av kollektivism. I stället krävs en kollektiv gemenskap som kan handla, ta beslut, ha idéer.

Allt detta ger åt den socialistiska kollektiviteten ett särskilt innehåll. Kollektiviteten omfattar inte bara en eller annan enstaka del av människans sociala rollsystem. Den blir inte en tillfällig yttre kontakt i en tillvaro, där ensamheten eller den privata gemenskapens slutenhet förhärskar. Den blir inte ensidigt inriktad på grupper av intressebaserad och ur beroende synpunkt liksinnade.

Den socialistiska kollektiviteten präglas framför allt av sin mångfald. Den är ett system av relationer åt en mängd håll. Den bryter den privatiserade isoleringen. Den stimulerar personlighetsutveckling och tänkande över hela linjen. Mängden sociala intryck i människans liv ökar starkt. Särskilt för barnen och den yngre generationen framkallar detta en snabb och mångsidig andlig utveckling.

Men när människans sociala mönster vidgas, får hon också ett ökat behov av individuell ostördhet, återhämtning, koncentration. De krav på aktiva ställningstaganden som de kollektiva gemenskaperna ständigt ställer, förutsätter självständighet. Ett ovillkorligt beroende av kollektivet skapar aldrig självständighet. Att dygnet om vara utsatt för kollektiv kontakt verkar hämmande, splittrande och skapar stress. Socialistisk kollektivitet och individualism förutsätter därför varandra.

Härtill kommer, att man i det socialistiska samhället har en medvetet pådriven process av frigörelse från fördomar och traditionella värderingar. Det förstärker individualiteten och de personliga variationerna. Det är därför helt felaktigt att föreställa sig att individen under socialismen ska "anpassas" till kollektivet. Tvärtom ska kollektivet tillgodogöra sig individens speciella inriktning och särart, samtidigt som individen utvecklar sin relation till och sin förmåga att handla gemensamt med kollektivet.

Ett par praktiska exempel på samspelet individualitet-kollektivitet i det socialistiska samhället:

En ensamstående mor har (i kraft av den förutvarande borgerliga lagen) vårdnaden om ett litet barn. Hon fortbildar sig och vill kandidera till företagsstyrelse och ortens arbetardeputerade. Det bereder svårigheter med vårdnadsuppgiften. Kvinnan har emellertid enligt den socialistiska lagstiftningen en ovillkorligen rätt att utöva de samhällsfunktioner hon kandiderar och väljs till.

Styrelsen i bostadsområdet diskuterar frågan med företagsstyrelsen och med områdets familjeterapeut. Kontakter tas åt olika håll.

I området har man ett rotationssystem, där en del företrädesvis ensamstående boende cirkulerar som barnpassare. Man kan också ta i anspråk kommunens rörliga kvällspersonal för ändamålet. Tillsynsuppgiftens omfång kanske gör att man väljer en tredje väg.

Barnets far har länge önskat en intensivare del av den faktiska vården. Man utnyttjar hans intresse och låter honom ta hand om barnet mot samhällelig ersättning under de aktuella tiderna. Skulle modern ställa ett än mer omfattande krav på stöd i vården, blir en delad rättslig vårdnad naturlig. Ingen behöver känna sig hämmad, utnyttjad eller misslyckad som förälder.

En konstnär, arbetande inom ortens kooperativ av fria kulturarbetare, målar icke-avbildande. Han deltar i de lokala kulturträffarna. Vid diskussionen om hans konst säger man från grannar och arbetande i lokalföretagen: "Vi förstår inte din konst, du måste måla så att vi kan uppleva dina tavlor som skildrande vårt liv". Konstnären svarar: "Men detta är mitt sätt att måla". Kollektivet: "Är du då en snobb som inte vill utveckla en folkets konst"? Konstnären: "Inte alls. Jag vill skildra era upplevelser och stämningar, entusiasmen, tvivlet, drömmarna. Jag gör det med mitt språk. Jag låter färgerna spegla en inre verklighet. Det kan jag inte göra genom att avbilda yttre ting. En fri form ger ett rikare, sannare språk. Försök förstå det och mitt budskap ska nå er". Kollektivet: "Det låter riktigt, men du måste förklara språket. Det har ju

du uppfunnit och vi kan inte utan vidare acceptera det”. Konstnären: ”Ja, jag ska skildra mitt sätt att tala i konsten. Men allt kan inte förklaras. Somligt kan bara erfaras. Där måste ni sätta in er fantasi”.

Kollektivet utvecklar sin upplevelseförmåga, konstnären ges möjlighet att artikulera och klargöra sin uppgift inför sig själv och andra. Hade han tvingats måla, som kollektivet först ville, hade hans konst dött. Kollektivets begränsning hade befasts. Hade han slutit sig inom sig själv, hade hans konst förblivit oåtkomlig. Dialogen som skapade samspelet individ-kollektiv förutsatte maximal åsiktsfrihet.

Den socialistiska samhällsorganisationen kan utveckla sin styrka genom att den i själva sin uppbyggnad erbjuder samspelemöjlighet mellan individualism och kollektivism. Men vaksamhet är nödvändig, för att inte balansen mellan dessa båda sidor av den sociala tillvaron ska rubbas.

Socialismen har gjort sina misstag på detta område. Men vi arbetar oss fram till en verklig insikt om problemet. Misstagen ska inte upprepas i den svenska socialismen.

Stad och land

Till den obalans, som kapitalismen ständigt på nytt frambringar, hör också den ojämna fördelningen mellan olika regioner. Den regionala krisen skärper skillnaderna mellan ett lands skilda delar, ekonomiskt och befolkningsmässigt. Den är inte enbart en fråga om fördelningen mellan regioner. Den är minst lika mycket en fråga om fördelningen mellan klasser. Det finns skikt som vinner på själva krisen och t o m på de statliga motåtgärderna, som de utnyttjar. Det finns de som vinner på vissa sidor av krisen och förlorar på andra, t ex den regionalt förankrade små- och mellankapitalismen. Det finns den största kategorin — småbrukare, lönarbetare — som förlorar på dess flesta sidor.

Den regionala krisen har flera sidor. Den vållar förslumning och utarmning i vissa landsdelar och bebyggelse typer: glesbygd, småorter, innerstadsområden. Den får stockningseffekter och eftersläpningar som följd i storstäder och vissa förorter. Dels leder den till folkomflyttningar, som drabbar de lönarbetande oavsett i vilken riktning de går. Sådana förflyttningar är allmänt en belastning på ekonomin. Slutligen leder den till en omskiktning i sammansättningen av det regionala näringslivet: storstäderna mister industri till låglöneområdena, servicefunktioner centraliseras från smärre till större tätorter. Skiktningen gör sig också gällande inom varje region — regioncentra äter ut sina omland.

Processen är under kapitalismen lagbunden. Regional specialisering och koncentration i förening ökar möjligheterna att utsuga arbetskraften. Man kan dessutom profitera på apparaten av bidrag och lån i ”krisbekämpande” syfte.

Frågan om den regionala strukturen (d v s bebyggelsens former) är ytterst lite utredd av den borgerliga forskningen. I progressivt vetenskapligt tänkande har dock det kapitalistiska lokaliseringsmönstret stycke för stycke förkastats. Den utpräglade storstadsregionen kan numera avvisas som en samhällsekonomiskt dyrbar enhet. Grunden härtill är främst att den framtvingar ett komplicerat och dyrt mönster av interna transporter och förflyttningar.

Likaså är den regionala specialiseringen ett dyrbart nöje. Den ensidiga regionala ekonomin skapar kroniska kriser vid varje betydande förskjutning i den nationella ekonomins sammansättning. Den dömer vissa regioner till bundenhet vid typiska nedgångsbranscher. Den medför avindustrialisering och industriarbetslöshet i storstadsområden. Den vållar ofta en koncentrerad miljöförstöring. Allt detta betyder ökade samhällsekonomiska kostnader — men samtidigt större företagsekonomisk profit.

I den socialistiska produktionen upphävs den okontrollerade rörelsen av kapital och människor. För första gången blir det möjligt att planmässigt styra alla investeringar även

geografiskt. Man kan välja målsättning för varje region på basis av social nytta och en total samhällelig kostnadskalkyl. Regionerna befrias från underkastelse under tvångsvisa processer av utglesning, förslumning, stockningar och folkförflyttningar.

Varje land som bygger upp en socialistisk regionpolitik, har att delvis formulera sina mål utifrån den struktur, som övertagits från kapitalismen. Denna kan vara mycket olika. I Schweiz finns ett litet territorium med spridd bebyggelse och utan utpräglade storstäder. I Australien finns en oerhörd koncentration till en liten del av det nationella territoriet och till ett par mycket stora städer. I det territoriellt stora Argentina bor nära hälften av befolkningen i ett enda storstadsområde. I det lilla Danmark råder stark koncentration till Nordsjälland.

I Sverige finns en relativt stark koncentration till tre storstadsregioner. Koncentrationen till det nationella territoriets sydliga tredjedel är stark. Det finns ett stort antal små tätorter, som jämte glesbygden har en förhållandevis stor andel av befolkningen. Det är ett arv från den tidiga kapitalismen — lokalisering till råvarutillgångar, brukstraditioner och en ”extensiv” (utbredande) kolonialisering av Norrland i samband med träkonjunkturen under 1800-talets andra hälft.

Denna något egenartade struktur, d v s blandad koncentration-spridning, är relativt hårt utsatt i den kapitalistiska utvecklingen. Utglesningen slår på en avsevärd del av bebyggelsen. Stockningseffekter och miljöförstöring blir betydande, trots den genomsnittligt sett glesa befolkningen.

Med kapitalismens minskade tillväxt efter 1965 har dess regionala mönster delvis ändrats. Storstäderna har drabbats av undersysselsättning. Immigrationen har starkt minskat. Stagnationen slår över ett vidare fält. Flyttningen till storstäderna däms upp — dock i regel utan att den lokala sysselsättningen ökar.

Från denna grundval skall den socialistiska regionpolitiken formuleras. Dess huvudmål är:

- full och effektiv sysselsättning i alla regioner
- upphävande av flyttningsförlusterna i befolkningshänseende
- upphävande av utplundring och förorening i miljön
- upphävande av skillnaden mellan stad och land.

Det finns olika vägar att styra utvecklingen mot dessa mål. Socialismen ger med sin planmässighet en bas för styrningen. Men den anvisar ingen automatisk typ av struktur. Den ger möjlighet att välja och förutsätter alltså ideologiska ställningstaganden. Valfriheten är dock inte obegränsad. Även socialismen har sina ekonomiska lagar. Vissa strukturer är ekonomiska och omöjliga även i det socialistiska samhället. Men processen är inom sina ramar kontrollerbar och en följd av politiska beslut.

En utvecklingsväg är att fördela investeringar och tillskott så, att man utgår från och i stort sett bevarar den bebyggelsefördelning som finns. Man ger den nytt liv genom insatserna. Dessa får då fördelas så, att målsättningen full sysselsättning utan krympning av eller överårig ålderssammansättning i varje regions och bygds befolkning uppstår.

En utveckling efter denna linje är, kan man säga, i överensstämmelse med vad centerpartiet i dag förespråkar. Det är nämligen först under socialismen, som denna linje kan realiseras. Centerns regionsyn strider nämligen helt mot kapitalismens utvecklingslagar. Så länge det råder kapitalism förblir den därför en grön illusion.

Denna decentralistiska lösning på den regionala krisen är i och för sig fullt möjlig att genomdriva i en socialistisk planering. Den har åtskilliga fördelar. Den gör kapitalförluster på grund av förflyttningar minimala. Den onödiggör en del tunga basinvesteringar. Den utgör ett stöd åt jordbruk och lokal småföretagsamhet. Den stärker underlaget för lokal service och bevarar värdefulla bebyggelsemiljöer och befintliga sociala gemenskaper.

Men den har också nackdelar. Visserligen mobiliserar planekonomin en högre andel av befolkningen i arbete. Den sänker därmed minimistorleken på de orter, som kan garanteras mot folkminskning. Men man kommer inte åt problemet med de verkligt små orterna och glesbygden. De måste ändå offras eller göras än mer beroende av andra orter. Det är nämligen inte bara utpräglade storstadsformationer, som ger upphov till dyra och invecklade mönster för transport. Samma egenskap har den starkt spridda strukturen. Att enbart bevara befintliga mönster av orter leder därför i det svenska utgångsläget till belastningar.

Vid den traditionellt decentralistiska lösningen förpliktar man sig också till rätt stor stelhet i nylokaliseringen. Man måste fördela insatserna på så många enheter att det blir svårt att skapa samverkande kombinationer av företag. Påfrestningarna på landskapsmiljön blir också större, om man sprider utbyggnaden i form av befintliga orters ansvällning och då till stor del i form av lågbebyggelse. I stora delar av landet äter sig expansionen gradvis in i mellanliggande grönområden, som borde bevarats intakta.

Framför allt behåller man de djupa skillnaderna mellan olika tätorts- och bebyggelse typer. Klyftan stadland utjämnas aldrig. Det blir heller inget utrymme för helt nya principer för stadsbyggnad eller för massiva satsningar på större helhetslösningar.

Det finns en annan möjlig linje i planeringen, som går ut på följande: Storstäderna tillförs arbetstillfällen för att upphäva den där existerande arbetslösheten och undersysselsättningen. Men planeringen inriktas på att befolkningen där ska förbli stabil. För de tre storstadsområdena i landet har befolkningsnivå och bebyggelsemönster redan överskridit vad som är ekonomiskt rationellt. Storleksfördelarna har slagit över i rena förluster. Därtill har en allvarlig sänkning av livsmiljöns nivå skett.

Även de flesta regionala centra bör stabiliseras. Nämvärda storleksfördelar står inte att vinna vid en utbyggnad. Miljöerna behöver även där bevaras och rehabiliteras.

En del av insatserna ägnas alltså de stora tätorternas rehabilitering och kvalitetsförbättring. Ytterligare en — mindre — del ägnas stabilisering av isolerade orter i glesbygderna. Den stora och avgörande insatsen ägnas ett helt nytt inslag i den mänskliga bebyggelsens utveckling.

Denna nya form ändrar helt alla hittillsvarande förutsättningar. Den kan direkt och indirekt stödja mindre orter och glesbygder, samtidigt som den utvecklar stadsbygdens inneboende fördelar.

Hur ser denna nya bebyggelseform ut?

Sedan länge har de klassiska formerna för stadsbyggnad överlevt sig själva. De går ut på att bebyggelsen växer i lager utanpå redan befintliga formationer. Denna form av tillväxt har dröjt sig kvar av två skäl. Dels framgår den automatiskt ur en slapp och kortsiktig planering, som är typisk för kapitalismen. Dels ansluter den passivt till redan befintlig bebyggelse och kräver därför inget systematiskt plan-politiskt tänkande.

Dessa i lager utanpå varandra växande formationer utgör den ekonomiskt och miljömässigt ofördelaktigare formen av bebyggelsekoncentration. I Sverige är den emellertid helt allena rådande i all stadsbyggnad. I många delar av landet, t ex i västra Skåne, förvärras läget av att ett flertal sådana koncentrationer tillåts växa fram bredvid varandra utan sammanhang. Följden blir både orationell tätortsbildning, svårlösta transportproblem och ett allvarligt tryck på mellanliggande landskapsområden.

Den socialistiska planeringen måste bryta med det traditionella mönstret. Den typ av bebyggelse, som ger de bästa ekonomiska och miljömässiga förutsättningarna är den s k bandstaden.

Bandstaden kännetecknas av att bebyggelsen formeras i ett smalt band, sammanbundet av

transport-leder i längdriktningen. För att utnyttja alla fördelar och krympa 'avstånden bör "bandet" inte vara bredare än 4-500 m. mellan kollektivtrafikled och bebyggelsens andra utkant, som gränsar direkt till jordbrukslandskap eller natur (ofta missbrukas bandstadsbegreppet av borgerliga planeringspolitiker för att av politiska skäl beteckna utsträckta formationer i största allmänhet — tom i stockholmsplaneringen har man använt begreppet, trots att Stockholm är raka motsättningen till allt vad bandstad heter).

Ett sådant band är en enkel och smidig form av bebyggelseutveckling. Det kan utbyggas lätt och automatiskt. Det behöver inte nödvändigtvis anslutas till befintliga städer. Vid en koncentration av insatserna bygger man snabbt ut ett självförsörjande band. Man har också stor självständighet och valfrihet i lokaliseringen och är inte låst vid en uppdelning av insatserna på en mängd tätorter. Bandstaden kan till sig ansluta befintlig äldre bebyggelse och därmed stödja småorter. Den kan dras även genom rena glesbygder och därmed stödja dem. Den är enda vägen att förena storleksfördelar, starka befolkningsunderlag och mångsidighet med omedelbar närhet till natur. Den är enda vägen att fullt ut förverkliga Le Corbusier's vision om "den gröna staden". Den är den enda planmässiga bebyggelseform, som kan förverkliga det socialistiska målet att förena stad och land.

Bandstaden är också socialisternas naturliga svar på den småborgerliga romantikens linje: låghusbyar, villor, "decentralisering" — och som följd därav bilberoende, prioritering av cellfamiljen, kvinnoförtryck, segregering, kulturell utarmning och egoism.

Bandstaden ger den kollektiva bebyggelsen närhet till naturen. Den skänker höggradigt oberoende av bilismen och garanterar underlaget för kollektivtrafiken. Den binder inte till ensidiga samlevnadsformer och andra sociala mönster.

Den socialistiska planeringen ska bryta med den nuvarande villaromantiken. Inte så, att småhusbyggandet skulle upphöra. Det har sin plats t ex i ersättandet av äldre bebyggelse i småtätorter. Men småhusbyggandet i stor skala, som stadsbyggnadsform, är helt verklighetsfrämmande. Hushållsstrukturen går obönhörligen mot ökad andel ensamstående och småhushåll. Samlevnadsformerna förändras. Hushållning med mark måste bli stramare för att dämpa förslitningen av miljön. Att då satsa på småhusbyggande som en planpolitisk linje är en lättsinnig eftergift för oreflekterade tankegångar utan verklighetsanknytning.

Bebyggelseutveckling i bandstädernas form ger också den fördelen att planeringen är fri från bundenhet till traditioner. Det är alltså möjligt att redan från början låta planerna ledas av sociala behov: kultur, social kontakt, barnens särskilda behov o s v. Likväl saknar planeringen i bandstaden stelheten hos de "nya städer", som byggs i mer traditionell form och från början bestäms till en viss storlek. Där gör man en färdig form, som man sedan är bunden av. I bandstaden hindras planeringens utveckling inte av det som redan byggts. Allt eftersom bandet byggs ut kan man förnya och rätta tidigare misstag.

De sociala principerna för bandstaden kan lämpligen blir föremål för studium centralt. En central arbetsgrupp kan göra upp modeller och riktlinjer. I denna grupp ska unga, djärva arkitekter och planerare samverka med representanter för arbetsplats- och bostadssjälvstyret.

Frågan om bebyggelsen väcker automatiskt frågan om transportväsendet. I den högt utvecklade kapitalismen framträder privatbilismen som en dominerande faktor. Kollektivtrafiken får en andrahandsställning. Många av dess kvaliteter försämras. Den halkar efter och utvecklas inte enligt sina inneboende tekniska förutsättningar.

Följderna härav blir många och svåra. De totala samhällskostnaderna för transporter blir höga. I praktiken måste bilismen — särskilt tung bilism — starkt subventioneras. Effektiviteten blir låg. Miljöverkningsarna blir maximalt ogynnsamma. Social diskriminering av stora grupper uppstår.

Den socialistiska planeringen är tvingad att angripa problemet vid dess rot. Det sker på två

vägar: Den ena är utvecklande av kollektivtrafiken till dess fulla inneboende kapacitet. Den andra är bestämda begränsningar av bilismens aktivitetsområde.

Att låta kollektivtrafikens priser styras av s k "affärsmässiga" principer är felaktigt. All transport är en belastning på ekonomin. Hur man fördelar den är helt en samhällsekonomisk och politisk fråga, inte en fråga om enskilda transportföretags ekonomi. Om subventionerade priser leder till socialt och samhällsekonomiskt riktiga lösningar — då ska man subventionera. Kollektivtrafiken ska göras billig. Dess möjligheter till hög hastighet, stor lastkapacitet och säkerhet ska fullt utvecklas. Med stigande drivmedelspriser och försämrade miljö är det inga överväldigande svårigheter att få folkflertalets stöd för restriktioner mot bilismen. I princip bör större tätorter av traditionell typ göras fria från tillträde för privat personbilstrafik, detta med speciella undantag. Tung lastbilstransport bör i större tätområden ersättas med lätt. De nya bandstäderna görs lätt och självklart bilfria — där uppstår aldrig utbredda, glesa bebyggelseområden. Privatbilismen bör reduceras till de användningsområden där den är socialt försvarbar: i utpräglade glesbygder, för arbetande med svåråtkomliga eller växlande arbetsplatser, för vissa rekreativresor och som taxitrafik. Som stomme i tätorternas transportnät bör den i stort sett försvinna. Det är där den främst utgör en belastning.

Socialismens samhällsbygge rehabiliterar och förbättrar de gamla städerna. Den garanterar de mindre orterna trygghet. Den skapar en ny stadsform, som förenar den moderna människans två livssfärer staden och landskapet. Den förenar vad kapitalismens bebyggelse- och livsmönster i ett århundrade splittrat och skilt.

Det klasslösa samhället

Socialismen är ett stadium i samhällsutvecklingen. Dess uppbyggnad tar sikte på att föra samhället in i det nästa, högre stadiet: det klasslösa samhället, kommunismen.

Många, även bland de progressiva, är skeptiska till möjligheten att avskaffa klasskillnaderna. De betraktar dem som "oundvikliga" — men som möjliga att "mildra" med s k socialpolitik.

Ofta missuppfattas hela klassproblemets natur. Det är särskilt vanligt bland socialdemokrater. I sin jämlikhetsdiskussion reduceras det hela till en fråga om skillnader i inkomst och konsumtion. De blandar ihop olika begrepp när de talar om jämlikhet och klasskillnad.

Frågan har två helt olika sidor. Klasskillnader uppstår på grundval av samhällsgruppers olika ställning till produktionsprocessen. Detta är i första hand en kvalitativ skillnad. Den berör hela den sociala situationen: ekonomi, intressen, värderingar, kultur, politisk makt m m. Skillnaderna i ekonomiska villkor för olika klasser är bara speglingen av deras i grund olika ställning i produktionen. Därför kan man aldrig upphäva klasskillnaderna utan att förändra formerna för produktionen och människans ställning därtill. Man kan aldrig avskaffa några klasser enbart genom att omfördela inkomsterna. En sådan omfördelning kan aldrig gå mer än till en viss gräns inom ett och samma produktionssystem. Under kapitalismen verkar dessutom en rad tendenser som helt eller delvis förmår omintetgöra effekten av försök till inkomstöverföringar.

Skillnader i inkomst och ekonomiska villkor kan förekomma utan att vara orsakade av klassuppdelningen. De förekommer också inom en och samma klass. Detta är ett kvantitativt problem. De utgör en del av jämlikhetsproblemet som tillkommer utanför själva klassfrågan. De har naturligtvis ett indirekt samband med klassamhället. De är ju ytterst vållade av dess typiska specialiseringar på funktioner. De är inget uttryck för klasskillnader i och för sig. Där- emot kan de i vissa fall eventuellt förebåda att nya klasskillnader håller på att framväxa.

Socialdemokraterna är huvudsakligen intresserade av jämlikhetsfrågan i dess senare, kvantitativa del. Därför kan de aldrig lösa frågan eller åstadkomma någon radikal utjämning. Skillnaderna i inkomster i Sverige har ju f ö närmast ökat sedan 1950-talet. Man har undvikit

klassfrågans grund — produktionssystemet. De beror på att dagens socialdemokratiska ledning inte vill angripa själva det kapitalistiska systemet utan samarbeta med dess maktägande klass. De socialdemokrater som tar frågan på allvar, kommer däremot förr eller senare till slutsatsen, att de måste attackera själva produktionssystemet.

För socialismen är den första delen av frågan, den kvalitativa, grundläggande. Den andra delen är också nödvändig, men kan effektivt lösas bara i samband med den första.

Avskaffandet av privat äganderätt till produktionsmedlen är ett stort steg mot hela klassamhällets avskaffande. Men det är alltså bara ett första steg. Klasserna finns kvar. Vi har i det socialistiska stadiet alltså arbetarklass, småborgerlighet och de olika mellanskikten. Vi har också borgarklassen — de forna maktägarna. Trots att deras ekonomiska maktbalans försvunnit kommer de en längre period framöver alltså att handla och uppleva sig som en särskild klass.

Det klasslösa samhället kan inte skapas bara för att man önskar det. Det kan skapas bara när produktionssystemet utvecklar ett behov av att göra slut på klasserna. Det kapitalistiska systemet har behov av sin särskilda klassuppdelning. Det kan inte leva utan den.

Det socialistiska systemet för fram den understa, mest talrika klassen till ledande makt i produktion och samhällsliv. Det har därför inget behov av klasskillnader. Tvärtom har det, för att utvecklas till sin fulla styrka, behov av att klasserna avskaffas.

Nu kommer dock det klasslösa samhället fördensskull inte som en automatisk följd av den ekonomiska uppbyggnaden. Visserligen har inget socialistiskt system, trots brister i övrigt, lett till ökade klass- eller inkomstskillnader. Men avskaffandet därav är inte en automatisk produkt. Det socialistiska systemet kan inom sin allmänna ram utvecklas efter olika linjer. Hur, avgörs av dess medvetna politik — eller brist på medveten politik. Det kan konservera skillnader, det kan avskaffa dem mer eller mindre konsekvent. I sin medvetna politik kan emellertid socialisterna ta fasta på att systemets utveckling och behov gynnas av utjämningen. Socialismen är det enda system för vilket detta gäller.

Vilken väg måste man då gå för att klasserna ska kunna avskaffas? Beträffande många problem i det socialistiska samhället gäller, att deras direkta lösning är beroende av den ideologiska kampen eller av mer renodlat politiska aktioner. Den ekonomiska basen ger bara en första grundförutsättning. Men när det gäller avskaffandet av klasserna ligger oundgängligen tyngdpunkten på förändringar i basen. Ideologiska och politiska kanaler är här endast hjälpmedel.

Lika rätt till utbildning kan aldrig lösa klasskillnadernas problem. Ur klassynpunkt åstadkommer man därigenom bara en cirkulation av individer mellan klasserna. Däremot är ett utbildningssystem, byggt på systematisk uppskolning av breda arbetarskikt ett hjälpmedel för avskaffandet. Och klasslösheten förutsätter också ett utbildningssystem, grundat på andra linjeuppdelningar och målsättningar än nu.

Det är i första hand människornas ställning i produktionsprocessen som måste förändras. Det sker bl a genom att utveckla en helt ny typ av arbetsorganisation. Redan det omedelbara införandet av arbetarmakten på det lokala planet är det första steget. Det gamla chefsväldet avskaffas. Företags- och arbetsledningar väljs. Det förekommer alltså speciella ansvarsfunktioner. Men man avskaffar den bestående över- och underordningen. Den borgerliga maktstrukturens pyramidform bryts ner.

All administration — i företag såväl som i statsförvaltning — omformas. Det sk byråsystemet (chefsfunktioner i många lager ovanpå varandra) avskaffas. En mängd onödiga mellanled försvinner. Arbets- och beslutsformen blir kollegial. Allt eftersom äldre f d tjänstemän går i pension dras deras tjänster in. Nya tjänster infogas i den kollegialt-demokratiska organisationen. Kontorspersonalen rycker in som medbestämmande, likaså inträder

arbetardeputerade i en rad beslutsfunktioner inom statsförvaltningen.

Denna första period av ändrad arbetsorganisation omskapar alltså helt makt- och beslutsförhållandena. Alla ledningsfunktioner blir kontrollerade nedifrån. Men också en omfördelning och nyuppdelning av själva arbetet påbörjas.

Klasslösheten uppnås, när uppdelningen av arbetet inte innehåller några nivåskillnader eller skillnader i beslut och makt mellan grupper i produktionsprocessen. Att genomföra denna nya typ av arbetsfördelning är en fråga både om organisation och teknologi.

En administrativ arbetskedja, som sköts enligt kapitalistisk modell, kan t ex se ut så här: beslut, arbetsledning, prognoskalkyl, räknearbete, utskrift. De tre första momenten sköts av en högt utbildad specialist, de övriga av två biträden. Etappvis — via den nya ansvarsfördelningen och via utbildning enligt nya typer av yrkeslinjer — omfördelas arbetet. Beslut fattas kollegialt. Löpande arbetsledning kan rotera. Kalkylarbetet kan fördelas, likaså räknearbetet. Renskrifter kan möjligen behöva specialiseras, dock inte med nödvändighet. Byrådirektör i lönegrad 30, räknebiträde i lönegrad 6, kontorist i lönegrad 13 — detta försvinner. Kvar är tre lagarbetande funktionärer i samma lönegrad.

I åtskilliga fall är nivåuppdelningen i det kapitalistiska samhället uteslutande motiverad av maktskäl, inte av praktiska behov. Skillnaden socialchef-socialassistent är t ex fullständigt obehövlig. Socialchefen har kanske längre yrkeserfarenhet, assistenten den modernaste utbildningen. De kan parallellställas utan svårighet. Socialförvaltningen blir både bättre skickad för sin uppgift och bättre ägnad att möta människor med en öppen, kollegial atmosfär.

Också inom vårdsektorn är en ändrad arbetsdelning på sikt möjlig. Den nuvarande strama nivåskiktningen mellan läkare och andra grupper framstår som till stor del konstlad. Den högt drivna specialiseringen av läkarna minskar deras användbarhet utanför specialområdet. En mängd operativa uppgifter är mer en fråga om handlag än om hög teoretisk skolning. Flertalet konsultativa uppgifter — rådgivning, diagnos, ordinationer — kan utföras också av andra än läkare, förutsatt kompletterande utbildning.

Inom tillverknings- och transportarbete råder inte samma utpräglade nivåskiktning som i administrativt och serviceinriktat arbete. Skiktningen är mer en fråga om makt och beslut. Det förekommer dock specialiseringar som är nivåskilljande. Också dessa är emellertid helt överkomliga. Skiktningen ingenjör-verkmästare-arbetare blir alltmer konstlad. Med vald arbetsledning, teknisk skolning och premiering av rationaliseringsinsatser suddas nivåskillnaderna ut. Tillverkningsarbete kombineras med konstruktion och arbetsledning. Sammanslagning och nyuppdelning av arbetsuppgifterna sker enligt en ny typ av specialisering som är mindre nivåskiktad och småningom utsuddar skillnaderna.

Däremot innehåller tillverknings- och transportarbete en annan svår problematik. Dess typ av specialisering och dess yttre omständigheter har en för människorna nedbrytande eller starkt påfrestande form. En del av dessa problem är i det kapitalistiska samhället en följd av den arbetandes allmänna situation: maktlöshet, främlingskap, psykisk stress. I denna form är de spridda över hela arbetslivet. Men de grova bristerna i rent fysiska omständigheter är dock främst koncentrerade till industri-transport-området. Denna del av problemet måste attackeras genom teknologin.

Teknologi är ingenting neutralt. Teknologin är politisk. Den kan utformas på ett visst sätt för att gynna privat vinst. Den kan utnyttjas på ett annat för att gynna en bra arbetsmiljö. Hade man vid massaindustrins genombrott på 1920-talet ställt krav på slutna system, hade dessa också snabbt kommit fram och vattendragen räddats. Hade man från början ställt krav på processindustrins mer komplicerade maskiner, att de skulle minska sin bullereffekt, så hade arbetsplatserna idag inte gett bullerskador. En truck kan konstrueras så att den ger helt olika bullerpåverkan på föraren, beroende på vilken teknisk konstruktion man väljer. Frågan är

politisk — d v s den beror på om man värdesätter den arbetandes intressen lågt eller högt.

Naturligtvis finns det vissa lagar inom teknologins utveckling, likaväl som inom ekonomin. Tendensen att mekanisera rent allmänt är lagbunden. Tendensen att i tillverkningsprocesser bygga ihop maskiner är också en utvecklingslinje, som man svårligen kan bryta. Men tendensen att göra maskiner bullersammare eller att göra linjeproduktion pressande för människan är inte lagbunden. En kombinerad maskin kan göras mer eller mindre bullersam. Kombinationen kan utnyttjas för att underlätta bullerskydd i konstruktionen. Linjeproduktion kan vara både ett sätt att specialisera och ett sätt att pressa de arbetande via det ömsesidiga beroendet. Teknik kan också utvecklas respektive försummas på ett bestämt arbetsområde, beroende på vilka (och vilkas) behov man utgår från.

Det anses självklart, att man vid gaturengöring har vattenbegjutande sopmaskiner. Det anses lika självklart, att man på sjukhusen låter elever och annan lågavlönad personal svabba golv för hand. Naturligtvis ginge det att använda maskiner även för det sistnämnda — om man hade ambitionen att spara människors krafter för väsentligare ting.

Lägger man de arbetandes behov till grund, får man en annan teknisk utveckling, än om man lägger vinsten till grund. Bestämmer de arbetande arbetsmiljöns utformning och har möjlighet till stadigvarande kontakt med forskningen, blir effekten en annan än om forskningen knytes upp till en diktatorisk företagsledning.

Den socialistiska produktionen förmår alltså göra en radikal omstrukturering av arbetslivets yttre omständigheter och av arbetsuppgifternas fördelning. Det kan ske genom att socialismen tillämpar andra värdeskalor än kapitalismen.

Det måste observeras, att socialismen inte bara kan förändra arbetslivets allmänna villkor, därför att den sätter upp bestämda politiska mål. Skälen till att den socialistiska produktionen kan gradvis avskaffa klasskillnader är inte bara politiska och humanitära. De är också i högsta grad ekonomiska. Socialismen har en ekonomisk fördel av dessa förändringar i organisation, teknologi och sociala mål för arbetslivet.

Bygger man upp en socialism, där självstyret och självansvaret är en grundprincip, kan man inte rätt tillgodogöra sig detta, om man har osjälvständiga, själlösa eller fysiskt nedbrytande arbeten. Socialismen behöver initiativ, ansvar och engagemang. Den måste för att hävda sig lösgöra och satsa på utvecklandet av de breda skiktens undertryckta och insnävade begåvning och personliga utveckling. Den hindras av en arbetsorganisation, som består av en majoritet passivt lydande och en minoritet organiserande och befallande. Den främjas av att så många som möjligt inkopplas på initiativ, beslut och deltagande i kvalificerade uppgifter. Den bör därför söka på allt sätt bryta den kapitalistiska produktionens sätt att specialisera. Detta sätt sönderdelar arbetet efter nivåer. Det skapar vissa uppgifter, som är kopplade till makt och beslut. Det skapar andra uppgifter som är starkt förenklade, mekaniska, i yttre och inre mening snäva och bundna. Detta sätt att specialisera låter i de flesta funktioner viktiga sidor av den mänskliga begåvningen och intresset ligga obrukade. Med sina nya typer av specialisering tar socialismen dessa slumrande delar av människans intellekt och praktiska förmåga i anspråk. På mobiliseringen av detta breda kunnande bygger socialismen sin framgång. Den är också hävstången för skapandet av det klasslösa samhället.

I detta sammanhang är det viktigt att ta upp polemik mot vissa missuppfattningar rörande socialismens arbetsorganisation. I en del vänsterkretsar tycks man föreställa sig, att klassutjämning består i att alla arbetande delar på allt arbete. Man hävdar, att arbetsuppgifterna ska rotera mellan de arbetande på en arbetsplats och att detta utgör kärnan i den socialistiska arbetsorganisationen. Det är en felaktig och orealistisk uppfattning.

Ingen bestrider, att det finns arbetsuppgifter som med fördel kan rotera. Sådan rotation kan också ha särskilda motiv i vissa sammanhang. Det är självklart nyttigt och utvecklande att

under en period pröva på arbete av helt annan typ än man direkt utbildar sig för eller regelmässigt sysslar med. Det kan också vara motiverat att i en del arbeten ha täta avbyten, för att undvika press eller ensidighet. Komplementet härtill blir då byte av arbetskraft, d v s en form av rotation. Arbetsrotation med denna speciella bakgrund har f ö börjat tillämpas också i det moderna kapitalistiska produktionssättet för att dämpa följderna av arbetets ensidiga inriktning på profit.

Men att göra arbetsrotation till en kärnpunkt i den socialistiska produktionen är inget annat än för-industriell och småborgerlig romantik. Alla högt utvecklade produktionssätt har grundat sig på specialisering. De ekonomiska framstegen, produktivkrafternas utveckling, har i hög grad bestått i en mer förfinad specialisering.

Socialismen avskaffar inte specialiseringen. Den för heller inte specialiseringen tillbaka till en lägre nivå. Tvärtom kommer den socialistiska ekonomin att öka specialiseringen. Den kommer att vidga funktionernas och yrkeslivets schema med en rad nya specialiteter. Vi har tidigare betonat, hur socialismen innebär en kvalitativ fördjupning av mönstret för konsumtion.

Utvecklandet av en produktion för social nytta kräver en kvalitativ fördjupning, d v s att man nedlägger mer av mänsklig arbetskvalitet, insikt och förfining i produktionen av varor och tjänster, likaväl som i utformningen av samhällsbygget i allmänhet. Något sådant kan inte uppnås utan att man satsar på yrkeskunskapen, på fördjupningen av den mänskliga arbetskompetensen. Den oerhört sammansatta och av inbördes beroende präglade planekonomin och planorganisationen måste också kunna lita till rutin, säker kalkyl och kvalitativ medvetenhet i prestationer. Något sådant kan aldrig garanteras med en ständig allmän arbetsrotation. Det kan garanteras bara med fördjupad kunskap och tillit till den rutinerade prestationen. Detta kan aldrig nås genom försök att upphäva specialiseringen.

Tyngdpunkten i den socialistiska organisationen av arbetslivet ligger heller inte i angreppet på specialiseringen som sådan. Den socialistiska organisationen angriper enbart den kapitalistiska typen av specialisering. Den skapar själv en ny specialisering genom att omfördela och nyuppdelar arbetsmomenten. Den avskaffar sådana slag av specialisering, som leder till klass- och nivåskillnader i arbetet. När den sammanslår funktioner är det för att sedan specialisera dem på ett helt nytt sätt.

Däremot bör det betonas, att rotationen av uppgifter i andra samhällsliga sammanhang spelar en betydande roll i det socialistiska samhället. Det gäller politiska beslutsfunktioner och förtroendeuppdrag. Det gäller också människors allmänna sociala roller och sätt att fungera gentemot varandra i sociala sammanhang. Det kan ta sig uttryck i fördelningen av hemarbetet likaväl som i ansvarstagandet för bostadsområdets funktioner och människornas inbördes förhållanden. Detta är dock något helt annat än det socialistiska produktionslivet.

Försök att genomföra en mer allmän arbetsrotation i produktionslivet har f ö inte alls de utjämnande verkningar, som dess anhängare föreställer sig. I många fall ligger arbetarens styrka fackligt och politiskt just i kompetensen, i behärskandet av en specialitet och i yrkesstoltheten. Detta bryts sönder vid en dogmatiskt genomförd arbetsrotation. Dessutom måste man utgå från att människors prestationsförmåga är olika. I den socialistiska arbetsgemenskapen ska detta särskilt beaktas. Olikhet i fysisk styrka, i ålder m m måste beaktas. Det blir då aldrig "rättvist" att ha en genomförd rotation. Den betyder bara, att många arbetande tvingas utföra en mängd uppgifter för vilka de saknar nödvändig rutin. De pressas då av mer rutinerade kamraters prestationer. Man kan därvid inte genom att välja specialitet ta särskild hänsyn till dem. De flesta människor har någon form av handikapp, någon nackdel, någon stressfaktor. Att solidariskt acceptera detta förutsätter att man kan ta hänsyn därtill vid arbetsfördelningen. Den konsekventa arbetsrotationen är tvärtom en ytlig och falsk form av jämlikhet.

Vi kommer automatiskt över till diskussionen om löneformen och lönesättning i ett socialistiskt system.

För Sveriges del måste denna sida av klass- och jämlikhetsfrågan lösas med utgångspunkt från de arbetandes sociala behov och politiska mål.

Sverige är ett högt avancerat kapitalistiskt land. De företeelser som där kommit att prägla arbetslivet är det ständiga uppdrivandet av arbetstakten, stressen, den fysiska nedslitningen, maskinernas skärpta styrning av människorna, utslagningen, konkurrensen mellan arbetande och en yttre miljö präglad av en tendens till ökat buller och mer föroreningar. Mot detta vänder sig klasskampen under kapitalismen. För avskaffandet därav måste också det socialistiska uppbygget sätta in all kraft. Där fortsätter klasskampen med ökad styrka i detta avseende.

Sammanförande och nyuppdelning av arbetsuppgifter är den långsiktiga vägen till en slutgiltig radikal löne- och inkomstutjämning. Detta byggs givetvis under av en parallell reformering av utbildningen. En höjning av den allmänna skolningsnivån är självklar.

En bred grundutbildning för alla, i vilken kombineras en allmän samhällelig och en teknisk-naturvetenskaplig kunskapsbas, ska genomföras. Den ska i sig själv driva på utjämningen i kunskapsnivå och förberedelse för arbetslivet. Den ska ge en förutsättning för att eventuella yrkesbyten ska kunna ske smidigt.

Den ska med sin allmänbildningseffekt kunna mobilisera den skapande, aktiva begåvningen hos varje arbetande. Den ska därigenom öka djupet, kvaliteten i den yrkesspecialisering som är nödvändig.

Vi har dock också att ta ställning till löneformerna från mer näraliggande och omedelbar utgångspunkt. Där gäller frågan främst lönernas förhållande till arbetets karaktär och till prestationerna. Ska det socialistiska samhället premiera prestationer? Eller ska det i första hand satsa på att avvärja och avskaffa de företeelser som i dag trycker de arbetande: prestationshetsen, påfrestningarna, den inbördes konkurrensen? Måste ett socialistiskt system ha ekonomiska stimulanser för att fungera?

Frågan sönderfaller egentligen i två helt olika delar. Självklart är att det i en rad sammanhang utanför arbetslivet är nödvändigt med stöd och stimulanser till förmån för samhällsarbete av olika slag. Det kan gälla en mängd former från en rimlig arvodering av ansvarsfunktioner till barn tillsyn eller hemhjälp för att garantera deltagande i beslutssammanhang. Kräver man ett engagemang på bred front får man inte trötta ut människor med fordringar på en orimlig grad av idealism. Samma synpunkt kommer fram i den självklara socialistiska principen att all utbildning ska vara betald och att skuldsättning ska avskaffas. Där stimulanser är nödvändiga för den kollektiva frigörelsens framgång, ska de finnas.

Också i fråga om arbetslivet delas frågan i olika avsnitt. Lönesättningen i förhållande till yrke och prestation är en sak, insatser utanför det löpande arbetet en annan. Mobiliserar man människors initiativ i form av insatser för rationalisering, tekniska och miljömässiga förbättringar m m är det givet att detta kan och bör premieras. Intresset för sådan verksamhet är så pass självklart i ett fritt arbetarstyre att den inte kommer att ske ens i övervägande grad med motivet att uppnå en ekonomisk belöning.

Då det gäller arbetsinsatserna i grundläggande mening är dock läget ett helt annat. Här fordrar både jämlikhetstanken och produktionens allmänna målsättning att man i grund avskaffar prestationstänkandet. I dagens kapitalistiska Sverige är detta redan en av huvudlinjerna i de arbetandes klasskamp. Den saken ändras inte under socialismen.

Man hör ofta åberopas, att det i de socialistiska länderna tillämpas betydande ekonomiska stimulanser. Man har prestationsrelaterade löner, man har "stötgrupper" och "arbetshjältar". Man talar om "socialistisk tävlan".

För den svenska socialismens vidkommande ska vi ta allt detta för vad det är. Många socialistländer har ställts inför uppgiften att från en svag grundval genomföra sin industrialisering. Andra har måst börja sitt uppbygge mot bakgrund av en omfattande krigsförstörelse och i kamp mot ekonomiska repressalier från västvärlden. Produktivetsproblemet är alltjämt i många fall framträdande. Allt detta har framkallat en ekonomisk premiering av prestationen. Det har haft sina motiv i rådande situation och utvecklingsläge. Det bör dock också betonas, att månadslöner blir en allt vanligare företeelse i t ex Sovjetunionen.

För en svensk socialism är detta inte alls nödvändigt på samma sätt. Sverige är ett av de mest avancerade kapitalistiska länderna i världen. Det har genomfört sin totala industrialisering nästan fullt ut. Problemet lön-prestation står därför på ett helt annat sätt här.

Lönens bundenhet till prestation ska avskaffas. Ackordssystem i alla former ska bringas att upphöra. Den riktgivande linjen i alla funktioner och yrken bör vara: en fast garanterad lön, en prestationsnivå individuellt och kollektivt anpassad till vad den arbetande förmår utan att förbrukas i något hänseende, samt bortskaffande av inbördes konkurrens.

Vad innebär detta? Det innebär först och främst att man inte använder någon uppdriven heroism och "socialistisk tävlan" mellan arbetare och mellan företag. Må vara att det politiska målet är ett annat, men förslitning av människan blir inte bättre av att kallas "socialistisk tävlan". Prestationslöner ska bort, såväl individuellt som för lagarbete. De är båda mekanismer i utslagning och konkurrens. En rimlig, jämn och säker prestationsnivå är det bästa för både den arbetande och den socialistiska planeringen och produktionskvaliteten i stort. Prestationsnivåerna ska också kunna varieras individuellt på ett solidariskt sätt utan att detta leder till löneolikheter. Utnyttjande av elev- och lärlingsarbete till sämre löner ska motarbetas. De äldre ska inte få sin lön minskad, när avtagande krafter framtvingar en anpassning nedåt av den rent fysiska prestationen.

För varje människa, ung eller gammal, i början eller i slutet av yrkesbanan, fysiskt stark eller mindre stark, med eller utan speciella begränsningar, finns en rimlig högsta nivå — den nivå den arbetande kan leva upp till utan fysisk förslitning eller psykisk stress.

Denna nivå ska vara riktmärket. Vid den nivån, ska varje enskild arbetande uppnå en samhällelig genomsnittslön. Fullt ut kan detta mål uppnås först sedan man helt ändrat på typen av specialisering. Men det kan realiseras snabbt och på många arbetsplatser omedelbart.

Detta betyder, att lagprestationer inte kan utnyttjas för utslagning. Det betyder, att arbetare inte konkurrerar med eller spelas ut mot varandra. Vid linjeproduktion avskaffas metoden att den ene pressar den andre. Vanligen är vid en linje någon eller några arbetande "riktgivare" som driver på eller "flaskhalsar" som utsätts för stress. Man angriper detta från två utgångspunkter. Där linjens teknologiska uppbyggnad så tillåter, skapar man spärrar mot inbördes press och konkurrens genom att låta de drivande funktionerna arbeta upp buffertlager och sedan fylla andra uppgifter i stället för att fortsätta att pressa linjen. Där detta tekniskt inte är möjligt, varierar man i stället personuppsättningen längs linjen och förstärker avbytningen. S k självstyrande grupper, som bara är ett sätt att lämna utslagningen åt arbetarna själva ska inte förekomma. Inte heller ska man låta arbetsrotationen bli ett medel att pressa upp prestationerna i varje enskilt avsnitt mellan vilka rotationen sker.

Däremot behöver man inte motsätta sig en variation av månadslöner med hänsyn till arbetets allmänna karaktär. Det är uppenbart, att en underjordsarbetare eller den som står på ett fartygsdäck i kallt väder kan motivera ett visst extratillägg i förhållande till överjordsarbetaren och den som arbetar inne i en terminal. Här rör vi oss dock med ett annat begrepp än den rimliga individuella maximiprestationen. Variationer i den sistnämnda motiverar inga löneskillnader, vilket däremot variationer i de allmänna yttre arbetsvillkoren kan göra.

Lönesättningen utjämnas också mellan t ex tillverkningsarbete och administrativt arbete. Det

sker, som redan antytts på två vägar. Dels betalas alla studier av staten, och skillnaderna i utbildningsgrad mellan olika yrken jämnas allt mer ut. Dels reducerar man existensen av speciellt höga löner — inte genom angrepp på lönerna som sådana, utan genom att specialisera på ett nytt sätt och avskaffa själva det funktionella underlaget för ”chefslöner” och andra speciella höglöner.

Vägen till det klasslösa samhället är givetvis lång och har förvisso sina problem. Men den är ingen utopi. Den är närvarande i dagens kapitalistiska Sverige — i klasskampen mot stress och prestationstänkande. Den visar riktningen för socialismen.

Kvinnofrigörelsen

Det är nu 100 år sedan den tyske socialisten August Bebel skrev sitt klassiska verk *Kvinnan och socialismen*. Alltjämt framstår den som något av det modernaste som skrivits i frågan. Det visar hur kvinnofrigörelsen släpat efter samhällsutvecklingen. Det visar på svåra brister också i socialisters och kommunisters sätt att angripa frågan.

För att överhuvud kvinnofrigörelsen skulle börja, måste de gamla sociala gemenskaperna, klanen, byn, den feodala ordningen, brytas ner. Befrielsens förutsättning är ekonomisk individualisering. Den kom i form av kapitalism och en från feodala band lösgjord lönearbetarklass. Klasskamp och kvinnofrigörelse är därför ouppslutligt förenade.

Kapitalismen var murbräcken. Men den har alltid varit tvetydig till kvinnofrigörelsen. Kapitalismen har behövt kvinnans arbetskraft. Men bara till en viss grad i en viss form. Den har behövt kvinnorna som komplement i sin ekonomi. Den har fördel av diskrimineringen. Kapitalismens effekt är därför att frigörelsen ekonomiskt blir ofullständig och att diskrimineringen återuppstår så på en ny nivå.

Också socialt medför den ekonomiska frigörelsen en upplösning av gamla mönster och rättsförhållanden. Men också här sker det till en viss gräns. Kapitalismen och den borgerliga åskådningen är kliven i sin inställning. Den vill en viss frigörelse för att ekonomiskt kunna fungera. Men den vill bibehålla könsroller och mytbildning kring familj och moderskap. Det senare leder bl a till en privatisering av vårdnadsarbetet som är ekonomiskt profitabelt för systemet.

I dessa sina begränsningar kan kapitalismen aldrig frigöra kvinnorna. Den kan aldrig frigöra arbetarklassen från dess beroende av kapitalisterna. Därför kan den heller aldrig frigöra de kvinnliga lönearbetarna, varken allmänt sett eller i deras egenskap av kvinnor. Och hemmakvinnorna, d v s de arbetslösa kvinnorna, kan den inte ens frigöra till lönearbetare.

Endast socialismen kan frigöra kvinnorna. Det är det enda samhällssystem, som inte har fördel av diskrimineringen. Bara socialismen har för sin egen utveckling fördel av den fullständiga frigörelsen.

Problemet är fördenskull ingalunda rakt och enkelt i ett socialistiskt samhälle. Tvärtom har det visat sig att socialismen underskattat svårighetsgraden.

De socialistiska länderna har allmänt sett kommit längre än de kapitalistiska då det gäller kvinnofrigörelsen. Det har skett trots att socialistländerna startat sin utveckling från en lägre utvecklingsnivå än de avancerade kapitalistiska ekonomierna.

Kvinnornas ekonomiska frigörelse är längre hunnen i socialistländerna, yrkesverksamheten är högre. Kvinnornas representation och inflytande i olika samhällsorgan är oftast betydligt större. Socialistländernas stora trumfkort är barntillsynen. Det som i Sverige betraktas som framtidsmål i landets mest framsynta kommuner, är i socialistländerna sedan länge en realitet i form av utbyggnad. Allt detta visar planekonomins överlägsenhet. Man prioriterar den sociala nyttan — alltså får man ett bra socialt resultat.

Men också i socialistländerna har frigörelsen visat sig vara ett mer komplicerat problem, än man vanligen förutsett. Skiktningen på yrken visar alltså på diskriminerande olikheter — låt vara mindre än i Sverige och andra kapitalistländer. Socialt är frigörelsen alltså ofullständig. Konservativa värderingar visar en stor seghet. Särskilt oroande är att det i några socialistländer blivit en reaktion, t ex i inställningen till kvinnornas förvärvsarbete. Motiven har varit befolkningspolitiska. Följden har blivit ett steg tillbaka i fråga om bestämmelser rörande abort och tillgång till preventivmedel. Intressant är att denna konservativa våg går parallellt med en liknande våg i England, USA och Sverige. Det finns dock exempel även på motsatsen. Både i Ungern och DDR har det ledande partiet, SED respektive Förenade Arbetarpartiet, gått till kraftiga angrepp mot den sociala diskrimineringen.

Socialismens och arbetarrörelsens inställning till kvinnofrigörelsen har också haft sina tvetydigheter. I Sverige medförde segern i rösträttskampen, att den oberoende, progressiva kvinnorörelsen gick tillbaka. De politiska partierna från högern till socialdemokraterna bildade egna, partianslutna kvinnoförbund. Kvinnorna inordnades på männens villkor i vad som var männens partier. De gjordes politiskt ofarliga genom att de fick syssla med harmlösa frågeställningar: barnavård, mödraproblem, ”familje”-frågor, kort sagt allt som var ägnat att understryka deras könsroller. Denna förfallsprocess var särskilt markerad inom socialdemokratin. Den socialdemokratiska ledningen lärde i stort sett ingenting av Bebel, men lyssnade desto mer på en reaktionär könsrollsprofet som Ellen Key. Det är först under 1970-talet, som de socialdemokratiska kvinnorna börjat bryta sig ur detta mönster.

Den ryska revolutionen gav till en början kraftiga och hoppfulla impulser åt den kommunistiska rörelsen, när det gällde inställningen till kvinnofrigörelsen. Frågan angreps mycket mer konsekvent och systematiskt än i de socialdemokratiska partierna. Men Stalin-epoken medförde också här en reaktion. Konservativ lagstiftning och familjesyn blev ett led i den hårdnande politiska kontrollen över människorna. Den kommunistiska rörelsen har sedermera brutit med denna tendens. Men den har medfört en tempoförlust i medvetandeutvecklingen, som ännu inte övervunnits. Detta gäller även det svenska partiet.

Vad lär oss dessa erfarenheter? Hur påverkar de vår syn på kvinnofrigörelsen under socialismen?

Främst visar de, att kvinnofrigörelsen kräver en starkare och mer medveten ideologisk kamp än de flesta andra mål för den socialistiska uppbyggnaden. Den ekonomiska frigörelsen är grunden, men den garanterar inga speciella framsteg på det sociala planet. Hög grad av ekonomisk frigörelse är möjlig sida vid sida med stark social eftersläpning. Denna reaktionära eftersläpning i den samhälleliga överbyggnaden kan sedan försvåra eller sätta den ekonomiska frigörelsen i fara. Den sociala diskrimineringen försiggår också inom ramen för privatpersonliga förhållanden, som är särskilt svåråtkomliga för samhällsåtgärder av yttre slag. Allt detta nödvändiggör en mycket medveten ideologisk kamp, ett brett och systematiskt angrepp på diskrimineringens alla svårgenomträngliga former. Denna kamp måste ske organiserat. Det är främst på det kommunistiska partiet som det ankommer att gå i spetsen. För det andra visar erfarenheterna, att kvinnofrigörelsen har två sidor. Vissa grupper inom den moderna kvinnorörelsen hävdar, att kvinnofrigörelsen är helt skild från den allmänna klasskampen. Som marxister brukar vi klassificera denna felaktiga uppfattning som ”feminism”. Men det finns också marxister, som hävdar att kvinnornas frigörelse uteslutande kan ses som en del av arbetarklassens kamp. Också detta är fel. Kvinnofrigörelsen är ouplösligt förbunden med den allmänna klasskampen. Den sistnämnda betingar kvinnofrigörelsen. Men kvinnokampen har också, inom denna allmänna ram, en självständig sida — om man så vill en ”feministisk” sida. Det visas av att den ideologiska kampen måste bedrivas även inom arbetarklassen. Den måste t o m bedrivas inom det kommunistiska partiet.

Hur kan man då garantera, att socialismen förverkligar kvinnofrigörelsen och inte blott blir ett

nytt stadium i kampen mot årtusendens förtryck? Hur ska vi i det socialistiska Sverige angripa problemet?

Den ekonomiska frigörelsen hjälper oss givetvis ett stycke på väg. I den socialistiska planekonomin består den nämligen inte bara av att kvinnorna helt mobiliseras i arbetslivet, de får en ovillkorlig rätt till arbete. Den ekonomiska frigörelsen under socialismen får också sidor och kvaliteter, som den saknar under kapitalismen.

På tio år är det möjligt att ha alla kvinnor i arbetsför ålder i arbete. Det är ett intresse för planekonomin, att mobiliseringen sker och sker snabbt. Men det är också ett intresse för den socialistiska ekonomin, att den inre marknaden utvidgas. Det är grundvalen för utbyggnad av den socialistiska produktionen. Därför har socialismen inget intresse av särskilda lönenivåer för kvinnor. Ett till den övriga ekonomin kopplat snabbprogram för avskaffande av de särskilda kvinnolönerna kan och skall därför genomföras. Det kan underbyggas lagstiftningsvägen och genomföras planmässigt under en 5-årsperiod av fackföreningarna, arbetarstyret och staten. I och för sig kan man genomföra en uppjustering av alla kvinnolöner vid ett enda tillfälle — bara man gör det planmässigt. Följden blir dock då en allmän uppjustering av priserna och oförutsedda luckor mellan produktion och konsumtion, som kan äventyra prisstabiliteten. Man har också att ta hänsyn till att andra grupper, speciellt de unga arbetarna, har anspråk på särskilda utjämningsåtgärder av lönenivåerna. Att sprida löneutjämnningen mellan könen på några år förefaller motiverat. Man får då tid att planera övriga ekonomiska följder härav.

På tio år ska också en fullständig utbyggnad av barntillsynen ha skett. Utan den blir det ingen snabb mobilisering av kvinnorna i arbetslivet. Den är därför nödvändig för planekonomin. Man bör betona denna ekonomiska nödvändighet. Det räcker inte med att grunda utbyggnaden på en moralisk eller pedagogisk argumentering, hur viktig denna än är. Det finns tyvärr folk som bara böjer sig för ekonomiska argument.

Hur bekämpas då den sneda yrkesfördelningen och därmed sammanhängande former av diskriminering?

Här står socialismen inför en mer sammansatt och svår uppgift. Denna diskriminering sitter djupare och måste bekämpas i sina olika led. Dess främsta led är själva rekryteringen av arbetande till den socialistiska ekonomins olika företag och yrkesgrenar. Diskrimineringen i anställningspolitik kan effektivt undanröjas. I den socialistiska planekonomin råder förmedlingstvång. Det innebär två ting: varje företag ska obligatoriskt anmäla lediga platser till arbetsförmedlingen. Företaget är också skyldigt att anta från förmedlingen hänvisade. Ett företag kan alltså aldrig vägra en kvinna arbete. Företaget kan överhuvud inte vägra någon hänvisad arbete — de svårigheter beträffande kompetens och personlig anpassning som eventuellt

uppstår, löses av fackföreningarna, inte av företag eller förmedling, och har ju följande inget med den arbetandes kön att göra. Det vill säga: en kvinnlig svarvare eller truckförare kan aldrig skjutas åt sidan på grund av tysta fördomar.

Genomförandet av löneutjämningsprogrammet förändrar också i vissa stycken rekryteringsvillkoren. I all synnerhet gäller detta yrkesgrenar där lönesatserna inom yrket varit olika för män och kvinnor. Ett svårare problem erbjuder lönesättningen inom yrken, där låglönerna betingas av att yrket helt eller nästan helt baserats på kvinnlig rekrytering. Detta är det mest omfattande problemet. Men också här blir löneutjämningsprogrammet verksamt. Programmets målsättning får i de förutvarande kvinnoyrkena sättas i relation till lönenivåns allmänna genomsnitt och höjas i enlighet med detta. Även om lönepolitik innebär att man sår och angriper problemet bara från dess ene ände, får det dock verkningar på rekryteringen. En rad vård- och serviceyrken blir i stånd att dra till sig manliga arbetande i en annan utsträckning. Det förhållandet, att vissa av dessa yrken kommer att växa oerhört starkt i den socialistiska

ekonomin, gör också att manlig rekrytering kommer att drivas fram. Manlig rekrytering blir också delvis spontan, då man kan förvänta att det blir lätt att få arbete inom sådana yrken.

Vi kommer emellertid till de ”bakre” leden i diskrimineringen. De består av sådana sociala mekanismer för urval, vilka tidigt riktar in kvinnor på vissa yrken och studiebanor. Detta är yrkesdiskrimineringens yttersta grund. Den når man inte genom att kämpa aldrig så energiskt på själva arbetslivets plan.

Vi vet numera, att det manliga och kvinnliga urvalet till skilda livs- och yrkesbanor, grundläggs mycket tidigt. Det är fullständigt utvecklat redan på gymnasienivån, d v s före det egentliga yrkesvalet. I de flesta av barnens sociala beteenden är det klart skönjbart redan i 2-årsåldern.

Det visar framför allt, att undervisningssystemet helt misslyckats som utjämningsfaktor. Skolan framstår som en produkt av samhällets etablerade fördomar, eller i varje fall som neutral i sin effekt på dem. Detta ger vittgående slutsatser rörande undervisningssystemets uppbyggnad och målsättning.

Vi ska här endast peka på några områden, där undervisningen under socialismen måste få en helt annan och medveten inriktning. Samhällskännedom är f n alltför mycket inriktad på yttre, institutionella förhållanden. Detta är onödigt stoff. Inriktningen bör i stället vara på innehållet i sociala relationer. Man bör redan i grundskolans lågstadium ta upp hela frågan om pojkars och flickors sociala roller. Läromedlens innehåll och lärarnas roll ska obligatoriskt inriktas på att bekämpa könsrollstänkande och sprida förståelsen för likställdhet i alla relationer. Hos barnen finns mycket av spontan känsla och längtan efter sådana naturliga relationer — men det döljs och trycks ner av påsmetade rollattityder. Barnens oreflekterade brytande av könsroller ”uppfostras” bort, genom att de påtrycks ”manliga” och ”kvinnlige” förväntningar och beteenden.

I det socialistiska samhällets skola måste man utgå från att könsrollsmönstren till stor del är utbildade redan vid barnens inträde i skolåldern. Man måste därför kompensera de handikapp som flickorna utvecklat. Det sker genom att bl a sådana moment i undervisningen betonas, vilka har samband med utvecklandet av könsrollspräglade beteenden. Flickorna är oftast underförsörjda, då det gäller konstruktion, kunskap om verktyg och mekanik, bestämda typer av lekar och sport m m. Dessa nivåskillnader måste utjämnas. Därvid bör man inte rygga tillbaka för att tillämpa vissa former av ”omvänd” diskriminering i undervisningen. Givetvis utan att tillämpa yttre skillnader i undervisning, måste man bevaka och särskilt stimulera dem som är underförsörjda i dessa hänseenden. Det finns f ö en motsvarande underförsörjning på andra områden av pojkarna, som också måste särskilt observeras.

Ett relativt viktigt problem är just lek och idrott. Den traditionella könsrollsuppdelningen framträder här oerhört hårt förankrad. I det socialistiska samhället ska skolan överhuvud inte syssla med köns-uppdelad idrott. Rent allmänt ska prestationstanken motverkas och upplevelsen av kroppsrörelsen och friluftslivet som sådant betonas. Därjämte ska i alla tillämpade idrottsgrenar varje åtskillnad mellan pojkar och flickor upphävas.

Det som nu sagts om idrotten gäller även idrottsrörelsen i stort. Det är givetvis otänkbart, att ha en stor, socialt viktig verksamhet i samhället, som bygger på könsuppdelning och som premierar en rad förment ”maskulina” beteenden. En sådan separering mellan könen ska bekämpas. Statliga och kommunala anslag till könsuppdelad idrott ska inte förekomma. Villkoret för sådant stöd ska vara medveten integration mellan könen. Allmänt ska elit- och prestationstanken tonas ner. Däremot ska den ofta under knappa villkor arbetande folkidrotten på basplanet prioriteras. Det socialistiska Sverige behöver inga andligen flacka, penning-hungriga elitidrottare, som säljer sin bild på reklamannonser. Vårt anseende ska byggas på vårt intresse för den breda folkidrotten och vårt stöd åt dem som inom idrottsrörelsens bas med sitt ideella intresse bidrar till värdefulla fysiska och sociala resultat i det mänskliga livet.

Rolluppdelening och yrkestradition har emellertid redan erhållit en viss bas, när barnen tas om hand i undervisningssystemet. För att bekämpa denna tidiga uppdelning spelar självklart den under socialismen utbyggda samhällseliga barntillsynen en stor roll.

För närvarande är också förskoleväsendet könsrollspräglad. Barnens vuxenkontakter är ensidigt kvinnliga. Könsrollsproblematiken är svagt behandlad i personalens utbildning. De ensidiga vuxenkontakterna motverkar direkt andra, mer positiva delar av förskolevärlden.

Av indirekt betydelse är också, att få barn till ensamma mödrar prioriteras i daghemskön. Barn med speciell bakgrund, speciellt starkt betonad kvinnokontakt hamnar alltså i en miljö, som ytterligare förstärker betoningen. Det är inte bara otillfredsställande i allmänhet, man kan misstänka att det verkar mer separerande på flickorna än på pojkarna, då det gäller kontakten med personer av motsatt kön.

En stor del av dessa problem motverkas automatiskt vid en snabb utbyggnad av barntillsynen och genom det lönepolitiska programmet. Kvar blir de mer svåråtkomliga delarna av ensidigheten och diskrimineringen. Förskolorna blir därför särskilt betydelsefulla centra i den rent ideologiska sidan av befrielsekampen. Där måste barnens verksamhet och sociala begrepps- bildning medvetet inriktas på en från köns rollstänkande helt frigjord linje. Det kräver inte bara en helt annan målsättning än den nuvarande när det gäller personaltäthet. Det kräver också, att ingen personal yrkesmässigt ska ha med barn att göra, med mindre personalutbildning gjort dem klart medvetna om könsrollsproblematiken. Särskild uppmärksamhet förtjänar det förhållandet, att ekonomipersonal i olika hänseenden skiljs från förskollärarna och inte erhåller någon utbildning utöver den praktiska. Detta är givetvis fel — det medför att kvinnor med rena hushållsuppgifter och själva könsrollspräglade påverkar miljön.

I all undervisning och barntillsyn, liksom i arbetslivet, har den ideologiska kampen för kvinnofrigörelsen bruk för speciella politiska ”stöttrupper”. Särskilda sådana kommer att finnas, som led i folkrepresentationens och arbetarstyrets kontrollerande och pådrivande verksamhet. Men de kommer också att organiseras i form av grupper av progressiv yrkespersonal vid skolor och förskolor. Först och sist ankommer det på det kommunistiska partiet, att nationellt och lokalt utgöra en sådan stöttrupp. Det är en angelägenhet för hela partiet. Det är nämligen en felaktig inställning, att kvinnornas frigörelse i första hand skulle ankomma på dem själva. Dels maximerar man styrkan i kampen genom att alla förtryckta ställer upp för varandra. Dels har de, som är dubbelt förtryckta, ett speciellt behov av stöd från alla progressiva.

Vi kommer till de två kanske mest svåråtkomliga hindren för kvinnofrigörelsen. Det ena är fördelningen av det obetalda vårdnadsarbetet med barnen, det andra är den borgerliga cellfamiljen.

Former av obetalt vårdnadsarbete kommer att existera också under socialismen. Dess omfång kommer givetvis att bli mindre än nu, sett för samhället totalt. Den samhällseliga barntillsynen kommer att ta över och ekonomiskt prissätta den del av vårdnadsarbetet, som bestod i tillsyn och mathållning i hemmet under arbetstid. Men därutöver återstår en mycket stor del obetalt föräldrarbete.

Existensen av obetalt vårdnadsarbete grundar sig i det speciella rättsförhållande, som råder mellan varje barn och en eller två speciella vuxna. Förhållandet behöver inte nödvändigtvis vara betingat av biologiska band, även om detta ligger nära till hands. Men så länge sådana individuella rättsförhållanden finns, finns också obetalt vårdnadsarbete.

Det är varken realistiskt eller ur socialistisk synpunkt positivt att tänka sig sådana personrelationer upphävda. Barnets behov av förtrolighet till någon eller ett fåtal vuxna, liksom den vuxnes behov av motsvarande förtrolighet och kännedom om barn, är båda socialt mycket positiva företeelser. De utvecklar och vidgar personligheten också hos den vuxne.

Det är nämligen fel att tro, att socialismen eftersträvar en kollektivisering av vårdnadsarbetet, som innebär upphävande av det individuella vuxenansvaret. Något sådant skulle inte bara minska kontaktytorna socialt för den socialistiska människan. Det skulle medföra tendenser till segregation mellan barn och vuxna, som vore svåra att överbrygga. Det skulle strida mot den ökade individualisering, som innefattas i den socialistiska livsformen, och som består i friheten att välja förtroliga kontakter. Det skulle slutligen vara en oerhörd ekonomisk belastning — fullständigt prissättande av allt vårdnadsarbete är nämligen enormt dyrt.

Det bör kanske tilläggas, att den israeliska kibbutz- organisationen har mycket litet med socialistiska lösningar på vårdnadsproblemet att göra. Det finns därför ingen anledning att återropa den vid en diskussion i vårt land, något som ibland sker. Kibbutzen är inte en socialistisk produkt, utan en produkt av en levnadsform med en speciell militärpolitisk motivering. Nybyggnadsarbetet och det militära hävdandet av positionen utåt framtingade en specialisering av mänskliga funktioner, där den nästan helt institutionella barntillsynen blev ett praktiskt sätt att specialisera vårdnadsarbetet och skilja det från annat arbete.

Nu betyder inte detta, att kibbutzernas barntillsyn är alltigenom osympatisk från progressiv och socialistisk synpunkt. Den fungerar tvärtom betydligt bättre än vad dess kritiker påstår. Men vi bör från socialistisk utgångspunkt dock avböja den för vår del. Barnen i det socialistiska samhället ska inte ”anpassas” till kollektivet. De ska utvecklas genom sin kontakt med kollektivet. Det som ska utvecklas är inte deras anpassning utan deras individualitet. Det naturliga komplementet till barnets kontakt med kollektivet är därför den exklusiva förtroligheten och vilan i förhållandet till en eller ett par särskilda individer.

Vi kan alltså fastslå två ting: för den som avböjer allt föräldraskap, är inte den totala institutionaliseringen av vårdnadsarbetet det naturliga, utan avböjandet att överhuvud skaffa sig barn. Så länge barnets individualitet kräver personligt förtroliga relationer till någon speciell vuxen individ, kommer det att finnas obetalt vårdnadsarbete.

Frågan uppstår då alltså, hur detta obetalda vårdnadsarbete ska fördelas. Traditionellt har det helt eller till sin huvuddel lagts på kvinnorna. Aktuella danska och svenska undersökningar visar, hur detta förhållande tenderat att bestå, även när kvinnorna har förvärvsarbete. Det ökade antalet ensamföräldrar består till övervägande del av kvinnor — här har snarast skett en skärpning av den ojämna arbetsfördelningen.

Det nämnda förhållandet får avsevärda konsekvenser. Det handikappar kvinnorna både i yrkesliv och i möjligheter till rörelsefrihet och personlighetsutveckling. Det medför en tendens till att även andra könsrollspräglade mönster behålls eller förstärks.

I det socialistiska samhället ska kvinnorna ha en ovillkorlig rätt att i sina samhällsliga funktioner inte handikappas på detta sätt. Det obetalda vårdnadsarbetet måste alltså omfördelas.

Omfördelningen kan ske via flera olika vägar. Bostadskollektiven förvandlar de boende från ”hyresgäster” till självförvaltande enheter. De har frihet och befogenhet att med kommunalt ekonomiskt stöd anordna tillsyn för att garantera kvinnornas möjlighet att delta i ansvarsfunktioner. De kan också fördela insatserna så, att en omfördelning mellan kvinnor och män sker.

Lagstiftningen kommer att föreskriva lika fördelning av vårdnadsarbetet mellan samlevande föräldrar — på samma sätt som det redan föreskrivs att äkta makar ska ha samma ekonomiska standard. Även om detta är en formell förändring, är den av värde som stöd i den ideologiska kampen. Också arbetslagstiftningen kan utformas för att påverka fördelningen. För bortvaro från arbete i samband med utövande av deputeradeuppdrag eller vårdnadsarbete kan särskilda förmåner och föreskrifter ges som verkar i denna riktning: exempelvis kan två föräldrar disponera sådana förmåner på villkor att de fördelas på ett bestämt sätt mellan föräldrarna.

Likaså kommer hemmavården av nyfödda att fördelas i bestämda proportioner.

Fremst ska emellertid hela den samhällsliga attityd bekämpas som — ofta på ett försåtligt sätt — välter vårdnadsarbetet på kvinnorna. Ansvariga härför är i hög grad det borgerliga samhällets myndigheter, socialmyndigheterna och speciellt domstolarna.

Särskilt de sistnämnda uppehåller en falsk och ovetenskaplig syn på modersrollen och barnens behov. De eftersätter grovt barnens intressen för att försvara dessa fördomar.

En grundlig rättslig och administrativ reform ska i det socialistiska samhället omgående genomföras på detta område. Socialnämnder och vanliga domstolar bör fräntas alla vårdnads- och omhändertagandefall. Avancerade vetenskapliga specialister och specialdomstolar ska här ta över. Deras mål ska vara att genom terapi och förhandssamtal med de berörda så långt möjligt lösa frågorna. Principen ska vara, att kvinnorna frigörs från den skevt fördelade vårdnadsbördan och att männen tar sitt ansvar. En lagreform ska möjliggöra gemensam rättslig vårdnad även för icke samboende föräldrar. Kvinnan ska kunna begära, att vårdnaden överförs på mannen, om hon anser vårdnadsarbetet för betungande.

Först och sist ska tolkningsföreskrifter och politisk uppföljning omöjliggöra, att föreställningar om könsroller tillåts spela en roll i socialpolitisk och rättslig praxis. Här spelar kvinnornas egen uppslutning i kampen en stor roll. Liksom alla förtryckta söker sig många kvinnor kompensation för förtrycket. Det sker inte minst genom att omge modersrollen med konstlad prestige. Kvinnorna låter här ofta lura sig att spela med i det reaktionära spelet. De lockas individuellt med i det som på det sociala planet är till deras nackdel — lockmedlet är deras prestige och makten över barnen. Här måste kvinnorna själva bryta det gamla mönstret och acceptera priset för frigörelsen.

Inte minst viktigt är denna kvinnornas egen kamp mot fördomarna mot bakgrund av den nykonservativa våg, som utbildas i kapitalismens slutstadium. Kamouflerad i en hysterisk amningsromantik och i frasadikala angrepp på kollektiv barntillsyn och färdig barnmat söker denna reaktionära propaganda vrida utvecklingen tillbaka. Den draperar sig i skenbart anti-kapitalistisk dräkt, när den angriper livsmedelsindustrin i det kapitalistiska samhället. Vad som ska angripas är profitmakeriet kring barnmaten, absolut inte den utomordentligt praktiska och arbetsbesparande verkan, som ligger i att använda färdig barnmat. Vad amnings-hysteriker, reaktionära läkare och byromantiker här vill åstadkomma är uteslutande en återgång till husmodersideal och till ovetenskaplig mystik kring högst vardagliga — och ofta inte ens nödvändiga — funktioner. Det ankommer på kvinnornas mest medvetna förtrupp att slå ned alla sådana tendenser. De ska i fullt mått få den socialistiska statsmaktens stöd.

En diskussion om kvinnofrigörelsen och socialismen för oss automatiskt in på en annan fråga — samlevnadsformerna i det socialistiska samhället. Socialister av olika skolor har haft en tendens att undvika denna fråga. Den diskuterades dock livligt av den äldre generationen marxistiska teoretiker. Och det med rätta. Ty man kan inte tänka sig en samhällslig omvälvning, som ändrar alla grundläggande sociala förhållanden, men lämnar samlevnadsformerna och cellfamiljen orörda. Det vore högst omarxistiskt, om man trodde något sådant vara möjligt.

I verkligheten är förändringen i samlevnadsformerna redan en realitet i det kapitalistiska samhället. Frågan för socialisterna är inte om cellfamiljen ska bevaras eller inte. Frågan är hur de ska förhålla sig till en i full gång varande samhällslig process.

Frågan om samlevnadsformerna är sammansatt och delvis dubbelbottnad. Det finns ingen anledning att i alltför lättköpt radikalism ropa ”ned med familjen” eller ”ned med äktenskapet”. Frågan är något för allvarlig för att klädas i så enkla fraser.

Det borgerliga samhället och den borgerliga ideologin förfalskar och idealiserar äktenskap och cellfamilj. Denna förfalskning genomsyrar den borgerliga lagen. Det borgerliga

levnadssättet har däremot sedan länge accepterat den ohämmade dubbelmoralen.

För arbetarklassen har äktenskap och cellfamilj länge varit ett sätt att skydda sig mot utsugning och yttre tryck. För arbetarklassens kvinnor blev det en mer eller mindre nödvändig försörjningsinrättning. För arbetarklassens män var det en slags tillflykt i en fientlig omgivning och oftast enda sättet att ordna barntillsyn och hushållsarbete på ett ekonomiskt rimligt sätt. Priset för kvinnorna var det totala beroendet. Men alternativen som bjöds var i det gamla borgarsamhället ännu sämre.

I kapitalismens högre stadium har cellfamilj och äktenskap börjat att snabbt upplösas. Äktenskapsfrekvensen sjunker drastiskt. Skilsmässornas antal ökar. Hushållsbildningen går mot allt fler småhushåll. Äktenskapens varaktighet minskar.

Upplösningen är ett tecken på cellfamiljens inre motsättningar och brister, vilka nu trätt i dagen. Många äktenskap har i praktiken ingåtts som tvångsäktenskap. Individuell mognad och ekonomisk självständighet skapar en naturlig grund för deras upplösning. Människorna börjar också inse och erkänna, att de sexuella bindningarna, utifrån vilka tvåparts-förhållanden ingås, i de flesta fall är övergående eller flyktiga till sin natur. Människorna växer ofta naturligt och automatiskt ifrån varandra.

Samhälleliga normer av skilda slag verkar i viss mån hämmande på upplösningen. De trycker också sin ideologi på cellfamiljens tillvaro. Följden av detta blir en dubbelhet, en motsats i människornas sätt att leva. Därur stiger diverse sociala och psykologiska konflikter och störningar. Alltmer framstår familjerelationer som ett drivhus för psykoser och sociala rubbningar.

Den borgerliga ideologin vägrar att erkänna dessa problem. Den reformistiska ideologin ser i viss mån problemen och tror sig kunna hejda upplösningen genom diverse former av "familjestöd". Allt detta är illusioner. Upplösningen kommer att ha sin gång. Vad man kan hoppas på är, att socialismen ska förmå återskapa förlorad samhörighet i nya former.

Särskilt skrämmande är de många gånger svåra situationer som barnen i den traditionella cellfamiljen drabbas av. Psykoser hos barn har i allt högre grad måst återföras på konflikter, som uppstått därför att människor sammanförts i en cellfamilj på ett ologiskt och av bristande insikt präglad sätt. Så är t ex var fjärde cellfamilj så illa störd, att inte ens de familjeromantiska borgerliga myndigheterna vid upplösningen därav vågar anförtro barnen åt någondera föräldern.

Med detta är inte sagt, att cellfamiljen uteslutande har negativa sidor. I sina mer lyckade kombinationer ger den en rätt praktisk form för personlig förtrolighet och viss stabilitet. För barn har det sina fördelar att ständigt ha osökt närkontakt med två vuxna, som delar på vårdnadsarbetet.

Sådana fördelar går emellertid förlorade, när cellfamiljen blir en för individerna tryckande och hindrande gemenskap, eller när främlingskapet brett ut sig. Med den ökande personliga frigörelsen och individualiseringen blir detta allt vanligare.

Hur kommer allt detta att påverka samlevnadsformerna i det socialistiska samhället?

Naturligtvis kommer det att finnas traditionella äktenskap och cellfamiljer kvar under socialismen. Det finns fall, där förtroligheten mellan två parter är så djup och självklar, att den kan bestå av egen kraft. Den hävdar sig i så fall som ett värde.

Men det traditionella äktenskapet kommer att bli samlevnadsformen för en minoritet. Dess upplösning kommer att påskyndas, inte att hejdas. Alltjämt återstår en mängd tvångsäktenskap och störda relationer, som automatiskt kommer att brytas upp. Allt mer kommer den ökade individuella självständigheten att kräva ett annat utrymme. När den socialistiska uppbyggnaden fullbordar kvinnornas ekonomiska frigörelse kan vi vänta en ny stor våg av

frigörelse ur de traditionella cellfamiljerna.

Samlevnadsformer av mer kollektiv natur kan väntas öka i antal, åtminstone i början av socialismens skede. De kommer att utgöra en reaktion mot privatiseringen, ensamheten och isoleringen i det borgerliga samhället. Säkerligen kan de utgöra ett värdefullt stöd för många ensamstående. De erbjuder också vissa fördelar i fråga om fördelningen av vårdnadsarbetet. Med all säkerhet kommer dock varken cellfamiljen eller storfamiljen att bli levnadsformen för den socialistiska människan. De är båda ett slags nödlösningar med allvarliga inre begränsningar. Den ena är definitivt på väg tillbaka, den andra kan hävda sig endast som en temporär lösning för de människor den engagerar.

Det blir helt nya livsformer, som gradvis kommer att dominera i det socialistiska samhället. Orsaken härtill är att söka i de behov den socialistiska människan utvecklar.

I det socialistiska samhället vidgar människan kraftigt sina kollektiva kontakter. Samtidigt hävdar hon sin individualitet i ansvarstagandet. För en socialt aktiv och skapande människa, är det troligt, att behovet av ostördhet och återskapande växer och behovet av ständigt samboende med en familj minskar. Cellfamiljen blir för liten för att ge en rimlig skala av mänskliga kontakter. Men den blir för stor för att lämna utrymme för individualiteten. Dygnet har bara 24 timmar. Att efter en arbetsdag, aktiviteter i beslutsprocessen och andra kollektiva kontakter svara mot en cellfamiljs alla olika anspråk, är inte rimligt. Det kommer att leda till konflikt. Speciellt gäller detta för de kvinnor, som engagerar sig i samhällslivet.

Den nuvarande utvecklingen mot fler småhushåll kommer att fortsätta i ökande takt. Ensamboendet svarar ganska väl mot den socialistiska samhällsformen: när människan tillfört kollektivet sin insats, när de sociala behoven utåt tillgodosätts, måste hon ha tid för sig själv. Hon måste utveckla självständighet, styrka, förnyelse, hävda sin integritet. Hemma måste hon i största möjliga utsträckning själv kunna ställa sina villkor.

Människans olika relationer till andra — sexuella såväl som andra — kommer att bli friare och mer obundna. Hon kommer att kunna välja förtroliga förhållanden mycket friare än nu. Exakt hur detta kommer att formas, blir givetvis en fråga om personliga behov och personlig mognad. Människan måste själv svara för att de friare relationerna inte leder till allmän ytlighet och oförmåga att djupare engagera sig i andra individers liv. Hon måste också värja sig mot bindningar, som hämmar hennes utveckling. Denna balansering är inte utan sina problem, men det socialistiska samhället med sin kombination av automatiska sociala kontakter och krav på personlighet kan lösa dem. Risken för kontaktlöshet reduceras, samtidigt som bundenheten till konstlade gemenskaper upphör.

På liknande sätt kommer barnens tillvaro att förändras. Också för dem skapas öppnare kontaktsystem. Också de kräver som fruktbar balansering större självständighet och individualitet. Den traditionella familjegemenskapen och syskonskarorna är på väg bort. 1-barnshushållet blir vanligare. Det är ganska naturligt. Barnet får sina syskonkontakter i det dagliga kollektiva livet. Hemma behöver barnet ostördhet, exklusiv vuxenkontakt, naturlig självhävdelse. Syskon som stör, konkurrerar, trycker ned, är inte behövliga.

Här bör en viktig sak noteras. Kvinnofrigörelsen medför en frigörelse även för barnen. Samtidigt som den förut dominerande bundenheten till föräldrar och syskon tonas ned, träder barnet fram som individ i sitt krav på självhävdelse och personlig förtrolighet med en speciell vuxen. Också barnet mognar i en annan utsträckning än nu. Detta självständiggörande ställer oeftergivliga krav på en förbättring av barnens rättsställning. I dag förfogar föräldrarna över sina barn på ett ofta djupt stötande sätt. Barnens individualitet kvävs, när de ”anpassas” i familjen och till föräldrarnas mönster. Sundare relationer mellan vuxna skapar också sundare miljö för barnen. Lagstiftningen måste följa upp denna utveckling och fullt ut erkänna barnen som självständiga rättssubjekt. Barnets självständiga rätt gentemot föräldrar och samhällskollektiv måste hävdas mycket starkare än nu.

Friedrich Engels definierade en gång socialismen som ”individens fria utveckling genom allas fria utveckling”. Andemeningen är bl a att ingen kan vara fri, som i sin sociala ställning utövar förtryck mot andra. Den är också uttryck för behovet av individuell frigörelse som en förutsättning för den kollektiva frigörelsen genom klasskampen. I detta mönster är kvinnofrigörelsen en nödvändig förutsättning. Den frigör nämligen inte bara kvinnorna utan också männen. Den frigör de vuxna såväl som barnen. Den är det stora hindret på vägen till det klasslösa samhället. Därför är det på socialismens ansvar det hänger, att den blir segerrik.

Det kommunistiska partiet

En central fråga i det socialistiska samhällets uppbyggnad är det kommunistiska partiets roll.

Socialismens bas är arbetarklassen och de skikt i samhället som står denna nära. På deras aktivitet och engagemang i det socialistiska uppbygget beror dess framgång och dess innehåll.

Det kommunistiska partiet kan aldrig träda i stället för detta folkliga engagemang. Partiet kan aldrig ersätta klassen. Det är överhuvud inte dess uppgift.

Det kommunistiska partiet är alltid bara medlet. Målet är det klasslösa samhället. Partiet ska handla som drivkraft för utvecklingen mot detta mål.

Partiet är inte den enda socialistiska drivkraften. Också andra partier och organisationer kan samla socialistiska krafter för att driva på utvecklingen. Det kommunistiska partiet skiljer sig från dessa andra krafter genom att det organiserar dem, som nått en medveten marxistisk åskådning. Avsikten med detta är inte att partiet ska söka vara något finare och förmer än andra av socialismens anhängare. Avsikten är att på ett organiserat sätt samla dem som vill förena det marxistiska tänkandets utveckling med en socialistisk aktionspolitik. Meningen är inte att dessa människor ska utgöra en elit. Meningen är att de genom att organisera sig ska utgöra en effektiv drivkraft i utvecklingen. Ju fler som ansluter sig till denna organiserade drivkraft, desto bättre.

Faran för att ett kommunistiskt parti skulle utgöra en samhällelig elit ligger inte alls i att partiet samlar dem som har en marxistisk åskådning. Faran för elitbildning ligger i att det kommunistiska partiet skaffar sig bestämda slag av positioner, vilka medför privilegier. Faran kan också ligga i att partiet kommer att bestå huvudsakligen av personer, som inte tillhör eller lever med i socialismens klassmässiga bas. I sig själv utgör inte partiet någon elit. Elitbildningen är t ex mycket mer utbildad inom det nuvarande socialdemokratiska partiet. Det är fullt begripligt med hänsyn till dess position och de fördelar det har vetat att skaffa åt sitt ledande skikt.

Partiets förhållande till de klasskrafter som bär upp socialismen bygger på två principer. Den ena har kallats sammansmältningens princip, den andra drivkraftens.

Det kommunistiska partiet ska vara förankrat i socialismens klassbas, i första hand då arbetarklassen. Dess medlemmar ska företrädesvis vara människor som lever i och tillhör denna klassbas. Men partiets förhållande till basen ska inte vara passivt. Det ska ständigt driva på frigörelsen. Det kan därför tänkas, att partiet i många lägen arbetar för en ståndpunkt, som ännu inte omfattas av klassbasens majoritet. Partiet är inget opportunistiskt parti, som då passivt anpassar sig efter majoriteten. Dess uppgift är att driva fram utvecklingen.

Detta är ganska självklart, när man tänker praktiskt. Det kommunistiska partiet kan givetvis inte stå passivt, om arbetarstyret t ex urholkas genom att statliga experter börjar få inflytande över dess beslut. Partiet ska då driva på alla krafter, som slår vakt om arbetarstyret. Partiet kan heller inte acceptera, att det finns kvardröjande konservativa åsikter bland folkflertalet i t ex kvinnofrågan. Partiet måste då ta upp kampen mot dessa uppfattningar. Partiet är ingen registrator för den vid tillfället rådande medelproportionalen i klassbasens tänkande. Partiet

arbetar ständigt aktivt på att förskjuta tyngdpunkten åt det socialistiska hållet.

Vi kommer här till en ytterst väsentlig punkt i partiets ställning i det socialistiska samhället. Partiet måste också under socialismen bevara den grad av självständighet, som är nödvändig för att det ska kunna förbli drivkraften i den socialistiska utvecklingen. Partiet är förbundet med sin klassbas. Men det måste kunna handla självständigt i en ständig dialog med klassen. Det drar lärdom av klassens erfarenheter, men det för också dessa erfarenheter vidare. Det systematiserar dem och utvecklar med dess hjälp sitt politiska tänkande. Sedan återför det och förankrar sitt politiska tänkande i sin klassbas.

Även i förhållande till den socialistiska staten ska partiet stå självständigt. Självklart finns det en grundläggande lojalitet till staten hos partiet. Men lojaliteten är inte obetingad. Den ska vara en självständig lojalitet. Den ska inte grundas på att partiet sammansmälter med statsapparaten och till stor eller övervägande del kommer att bestå av personer i bestämda politiska maktpositioner. Partiet ska kunna bedriva en öppen kritik och ha rollen som självständig rådgivare även gentemot staten. Parti och stat ska hållas skilda åt.

Partiet ska inte vara karriärvägen eller den kanal genom vilken man uppnår speciella förmåner. I förhållande till andra partier, ska det kommunistiska kämpa på lika villkor. Det gäller både de partier som kan tänkas ingå i en socialistisk regering och de partier, som representerar andra uppfattningar.

Det kommunistiska partiet bekämpar på alla fronter borgerliga åsikter och värderingar. Denna kamp bedrivs helt öppet. Den bedrivs på alla plan i samhället. Det kommunistiska partiet spelar här en stor roll som "stöttrupp" för det socialistiska uppbygget och den socialistiska ideologin. Det organiserar folk inom arbetarstyret, som kritiskt slår vakt om arbetarmaktens innehåll och produktionslivets sociala mål.

Det organiserar folk i bostadsområdena, som propagerar för och förankrar progressiva reformer och demokratisering. Det organiserar folk på förvaltningens arbetsplatser, som hela tiden bevakar förvaltningens sätt att föra ut de politiska besluten, och som går till attack mot alla smygande konservativa värderingar. Det organiserar folk i de väpnade styrkorna, på skolorna, vårdanstalterna. Överallt är kravet detsamma: förankra socialismen, bekämpa ineffektivitet och slapphet, slå tillbaka reaktionära värderingar.

Socialismen är givetvis en maktfråga. Och den socialistiska staten måste vila på den makt folkflertalet anförtrott den. Men det kommunistiska partiet vilar inte på statens makt. Dess inflytande vilar uteslutande på dess egen förmåga att förankra och fördjupa socialismen i människornas dagliga liv. Genom agitation, exempel och skolning söker partiet övertyga, fördjupa och samtidigt utveckla sig självt.

Till skillnad från andra verksamma partier, har det kommunistiska partiet en mångsidigare social roll.

Det kan inte nöja sig med att vara en politisk organisation i traditionell bemärkelse. Det ska vara en förespråkare för en livsstil, för bestämda sociala värderingar. Det ska utbreda inte bara åsikter utan åskådning.

Man talar i marxistiska sammanhang om det kommunistiska partiets "ledande roll". Det är ett uttryck som inte får missuppfattas. Det betyder inte att det kommunistiska partiet upphöjer sig till en högre social position än andra partier. Det betyder inte att partiet har företrädesrätt till politiska ämbeten. Det betyder inte att partiet ska ha grepp över statsapparaten. Partiet både kan och bör eftersträva inflytande i alla representativa organ och över besättandet av politiska poster. Men det ska inte som parti utöva sin "ledande roll" i kraft av sådana yttre ställningar. Dess ledande roll utgår från att det har en förankring i det socialistiska samhällets basenheter. Dess ledande roll kan bara vara resultatet av att det förmår formulera socialismens livsinnehåll så, att människorna stimuleras att kämpa för det.

Faran för partiet ligger i att det i det socialistiska samhället kommer att knytas till etablerade krafter och institutioner. Det är en fara som understryker självständighetens betydelse. Den kan avvärjas, om partiet ständigt söker vara närvarande i de strömningar som kan förnya och utveckla socialismens innehåll. Det gäller det lokala arbetarstyret, det gäller ungdomen, det gäller litteraturen, konsten och den kritiska forskningen.

När det talas om det kommunistiska partiets ”ledande roll” under socialismen, betyder inte detta ett ”ledande” i administrativ mening. Det betyder ledande i den meningen att partiet söker vara främst i formulerandet av linjerna för det fortsatta socialistiska samhällsarbetet. I det kapitalistiska samhället ska ett kommunistiskt parti svara för de nya och revolutionerande uppfattningarna. I det socialistiska samhället ska denna del av dess roll i princip behållas. Partiet ska alltså vara det politiska element, som ser framåt, tar fasta på nya ting, kritiserar, och om så krävs chockerar. Det ska inte vara det som solidariserar sig på ett defensivt sätt med den rådande socialistiska strukturen eller socialismens institutioner. Det ska inte förankra sig i folket i betydelsen av att huvudsakligen driva propaganda för det beståendes förhållande. Det ska leda i betydelsen bryta väg för det nya i folkets medvetande.

I denna betydelse av begreppet ”ledande roll” gynnas partiet av ett så fritt meningsbyte som möjligt i samhället. Det gynnas av att möta borgerliga idéer och borgerliga partier i öppen kamp under fullständig frihet. Partiets ledande roll är helt enkelt uttrycket för dess roll som drivkraft. Och som drivkraft kan partiet varken fungera eller förankra sig i den framväxande klassopinionen, om det förlitar sig på rent yttre makt eller administrativa medel. Skulle partiet ”leda” i denna mening skulle det varken kunna påverka det djupare folkliga medvetandet eller själv få en sann bild av hur opinionen och partiets förankring faktiskt står i ett visst läge.

Vad som nu sagts för oss in på förhållandet mellan partiets båda sidor — förankringen i klassbasen och rollen som drivkraft. Dessa båda sidor får inte råka i strid med varandra. Ibland kan man få höra uppfattningen, att det kommunistiska partiet ska ha som huvudmål att vinna majoritet. I varje fall ska partiet vinna majoritet inom arbetarklassen och närstående skikt. Innebörden härav är emellertid något dubbelbottnad och får inte missuppfattas.

Vinnandet av majoritet är inte i och för sig målet. Målet är att partiet ska förankra socialismen hos folkets flertal. Men det är inte detsamma som att vinna majoritet för det kommunistiska partiet. Och även om det visar sig möjligt — och detta är givetvis i så fall positivt — att vinna majoritet för just det kommunistiska partiet, så får denna majoritetsförankring aldrig uppnås till priset av att partiet viker från sin linje.

Linjen, underlaget för drivkraften, måste läggas fast. Det är opportunism att urholka dess innehåll för syftet att vinna en majoritet i det tillfälliga nuet.

Det betyder en anpassning till en ståndpunkt, som uttrycker en ofullständig utveckling av det socialistiska medvetandet. Men partiets uppgift är att tillse, att denna ståndpunkt avancerar framåt, att medvetandet utvecklas. Det kan ofta kräva, att partiet i en rad frågor inte för ögonblicket är överens med majoriteten utan i stället söker att driva denna framåt till en vidareutvecklad socialistisk ståndpunkt.

Vad som nu sägs, är praktiskt sett ganska lättfattligt. Vi vet att man i många frågor inte kan räkna på en självklar progressiv inställning hos folkflertalet. Det finns konservativa eller småborgerliga fördomar i djupa lager bland arbetarklassen och folket i stort. Det kan finnas avvikelser till både vänster och höger hos arbetarklassens flertal i vissa frågor. Det kan gälla inställningen i kvinnopolitiska frågor, det kan också gälla hur man ska ställa sig till mellanskikten. Partiets uppgift är att företräda den mest progressiva värderingen och den för socialismen mest positiva ståndpunkten. Partiet kan då inte ge efter för existerande fördomar eller för skenradikala krav på hets mot mellanskikten i lägen där dessas inställning till socialismen står på spel.

Ståndpunkten, att partiet ständigt ska vara i takt med majoriteten, kan till nöds förklaras, om man utgår från att det kommunistiska partiet är den enda socialistiska kraften i samhället. Detta är dock för Sveriges vidkommande en helt osannolik och orealistisk ståndpunkt.

Utan att spekulera i luften, kan det som sannolikt och rimligt antagas, att det i Sverige kommer att finnas flera socialistiska krafter. Man kan som sannolikt fastslå, att det kommer att finnas tre organiserade huvudkrafter. Den ena är fackföreningsrörelsen. Den andra är det kommunistiska partiet. Den tredje kommer att vara antingen en socialdemokrati som förändrats och brutit med klassarbetet eller ett socialistparti av nytt slag.

Den svenska historiska bakgrunden och situationen gör det alltså troligt, att kommunisternas parti är en bland flera krafter i ett schema. Naturligtvis ska denna kraft göras så stor som möjligt. För socialismens innehåll är det alltid värdefullare om kommunisterna har 40 % sympatier än om de har 25 och om de har 25 i stället för 5. Men i ett schema där det kommunistiska partiet inte kommer att stå ensamt, är erövrandet av den absoluta majoriteten bland sympatierna inget självändamål. Det finns heller inget skäl för partiet att ställa anspråk på en starkare position i exempelvis regeringen än vad dess faktiska styrka i valen motsvarar. Framför allt får varken officiella positioner eller erövrandet av majoriteter i allmänhet eftersträvas till priset av att partiet försummar sin roll som drivkraft och som formulerare av den mest konsekventa socialistiska åskådningen. Som alla samhällen kommer också det socialistiska att få sina etablerade krafter och institutioner, sin tröghet, sin konservatism. Ett sant kommunistiskt parti bör sträva efter en sådan inre och yttre öppenhet och frihet, att det fortlöpande kan kämpa för det som ligger bortom nuet.